

Honoré de Balzac
Eugénie Grandet

FORDÍTOTTA BOGNÁR RÓBERT

MARIÁNAK

*Az ön arcképe e mű legszebb éke, legyen itt az
ön neve: akár egy szentelt barkaág, melyet nem tudni,
melyik fáról törtek, de melyet bizonyosan szentté
tett a hit, s mely, hála jámbor kezeknek, örökkön
zöldell, megújul; óvja a házat.*

Némely vidéki városban vannak házak, amelyek éppolyan búskomor hangulatot keltenek a szemlélőben, mint a mogorva kolostorok, a kietlen pusztaságok vagy a vigasztalan romhalmozatok. Talán meg is van ezekben a házakban a kolostorok némasága, a puszták sivársága is, a romok csontvázpórése is: oly lassú az élet és a mozgás bennük, hogy az idegen lakatlannak vélné őket, ha hirtelen egy mozdulatlan ember fakó, hideg tekintetét nem érezné magán: a lakó szerzetesien örömtelen arca az ismeretlen lépések zajára jelent meg az ablakkönyöklő felett.

A búskomorságnak eme jegyeit viseli magán az a saumuri ház, amely a felsővárosban, a kastély felé vezető meredek utca végén található. Ez a mostanában kevésbé forgalmas utca nyáron meleg, télen hideg, egyes pontjait sohasem éri a napfény. Figyelemre méltó, hogy a rendkívül keskeny girbegurba utcácska mindig tiszta és száraz apró macskakövein milyen szépen visszhangoznak a lépések, és hogy a vársánc tövében épült óvárosi házak milyen békések.

A háromszáz éves épületek még mindig szilárdan állnak, noha fából készültek, és változatos külsejük olyan eredeti arculatot ad ennek a saumuri negyednek, hogy méltóvá avatja a régiségkereskedők és művészek figyelmére. Nehéz úgy elhaladni a házak előtt, hogy az ember meg ne csodálja a fura faragványokban végződő roppant gerendákat, amelyek fekete dombormű gyanánt koronázzák a legtöbb épület földszintjét.

Emitt palával borított lécek egymást keresztező kék vonalakat rajzolnak egy ház omlatag falaira, a fakeretes tetőszerkezet roskadozik az évek súlya alatt, a korhadt zsindeket tartó léceket közös erővel meggörbítette az eső és a nap. Amott kopott, megfeketedett ablakpárkányokra téved a szem, finom vonalú faragványaik már alig-alig látszanak, s úgy tetszik, nehezen viselik még azoknak a barna agyagserepeknek a súlyát is, amelyekbe egy szegény munkásasszony szegfűt vagy rózsatövet ültetett. Odébb hatalmas szögekkel kivert kapukra rótt megfejthetetlen családi hieroglifák őrzik őseink szellemét. Itt egy protestáns jegyezte föl hitvallását, ott meg egy ligapárti átkozta el IV. Henriket. Néhány polgár - nehogy feledésbe merüljön a dicsőség - tanácsossága révén szerzett kétes értékű nemességének jelvényeit véste a kapujára. Látható itt Franciaország egész történelme. A kis kőház mellett, amelynek ma már dűledező falai egykor a mesterember dicsőségére váltak, egy nemesúr palotája áll: a kőkapu félköríves bolthajtásán már csak apró nyomok emlékeztetnek a címerre, amelyet az országot 1789 óta meg-megrázó különféle forradalmak darabokra zúztak.

Ebben az utcában a földszinti üzlethelyiségek se nem boltok, se nem raktárak: a középkor szerelmesei atyáink természetes egyszerűségű műhelyeire ismerhetnek itt. Alacsony, sötét termek ezek, nincs kirakatuk, üveglakuk, üvegszekrényük, kívül-belül híján vannak mindenféle díszítménynek. Az ajtajuk két durván vasalt részből áll, a felső tábla befelé nyílik, az alsó, amelyre rugós csengettyű van szerelve, szüntelenül nyílik-csukódik. A levegő és a viláosság vagy a felső ajtószárnyon keresztül jut be ebbe a nedves barlangfélébe, vagy azon a nyíláson, amelyet az oldalfal és egy mellmagasságig érő kis fal határol. A nyílásba erős ablaktáblák illeszkednek, amelyeket reggel levesznek, este visszatesznek, és csapszeggel ellátott vas keresztpánttal rögzítenek. A kereskedő a kis fal tetejére rakja ki az áruját. Itt aztán nincs szemfényvesztés! Az üzletág természetétől függően az áruminta két-három, sóval és tőkehállal teli csöbör, néhány bála vitorlavászon, hajókötel, mestergerendára akasztott rézdrót, falnak támasztott abroncsok, néhány posztódarab a polcokon.

Kerüljenek beljebb! Egy tiszta, takaros, üde fehér vállkendős, piros karú leányzó leteszi a kötését, és szólítja az apját vagy az anyját, aki menten ott terem, és - kinek milyen a természete - közönyösen, előzékenyen vagy pökhendien kiszolgálja a vevőt, akár két garas, akár húszezer frank a kért áru értéke.

Lám, annak a dongakereskedőnek, aki ott ül az ajtaja előtt, és az ujjával malmozva egyik szomszédjával társalog, látszólag minden vagyona néhány, tűzre való hitvány deszka és két-három lécköteg; a valóságban az ő zsúfolt fatelepéről szerzi be a fát Anjou valamennyi kádármestere; deszkaszálnyi pontossággal tudja, hány hordóra lesz szükség, ha jó lesz a szüret; egy kis napfény gazdaggá teszi, egy futó zápor a tönk szélére juttatja; egyetlen délelőtt a kétheftős hordók ára tizenegy frankról hatra zuhanhat.

Ezen a vidéken, csakúgy, mint Touraine-ben, az időjárás szeszélyei határozzák meg az üzleti életet. Vincellérek, földbirtokosok, fakereskedők, kádárok, fogadósok, hajósok lesik, kisüt-e a nap, reszketve fekszenek le este, hátha másnap arra ébrednek, hogy éjszaka fagyott; rettegnek az esőtől, a szélről, a szárazságtól, és azt szeretnék, ha az ő kívánságuknak engedelmessé a nap és a felhő. Állandó párbaj ez az ég és a földi érdekek között. A barométer hol gondokkal redőzi, hol kisimítja, felvidítja az ábrázolatokat.

E szavak: „Aranyat ér ez az idő”, Saumur régi főutcájának portái előtt gyakran hallhatók - és szó szerint értendő. Olyannyira, hogy az emberek, pontosan tudva, mit ér a napfény vagy a jókor jött eső, azt is szokták mondogatni egymásnak: „Aranyeső esik.” Amikor beköszönt a nyár, szombat déltájban már egy garas ára holmit sem kaphatni a derék iparosoknál: falun a szőlejükben, majorukban töltenek két napot. Mindenről: vételről, eladásról, haszonról jó előre gondoskodván, a kereskedők olykor tizenkét órából tízet vidám szórakozással, szemlélődéssel, évődéssel, perlekedéssel múlatnak el. Foglyot vásárolt a háziasszony? A szomszédok biztosan megkérdezik a férjétől, kedvére megsült-e a pecsenye. Egy leány arca jelenik meg az egyik ablakban? Bámészkodók hada függeszti rá nyomban a tekintetét. Az emberek falun egymás lelkébe is belelátanak. A kifürkészhetetlen sötét, csendes házak sem rejtenek semmi titkot. Az élet jobbára a szabad ég alatt zajlik: minden család kiül a kapu elé, ott ebédel, vacsorál, ott perlekedik. Senki sem haladhat el az utcán anélkül, hogy alaposan szemügyre ne vennék. Hajdanában a vidéki városba vetődő idegenből minden házban csúfot űztek. Innen erednek a jó kis anekdoták, innen a Kaján ragadványnév, amelyet Angers lakói azzal érdekeltek ki, hogy mindenkin túltettek az effajta városi gúnyolódásban.

Az óváros régi palotái a kastély felé vezető utca felső végén állnak, itt laktak annak idején a vidék nemesurai. Az a búskomorságot árasztó ház, amelyben történetünk játszódik, e paloták közül való, tiszteletet parancsoló maradványa egy olyan évszázadnak, amikor a tárgyakban és az emberekben is megvolt az a fajta egyszerűség, amelytől a francia életmód napról napra távolabbra kerül.

Ha végighaladsz a festői, girbegurba utcán, ahol minden a múltat idézi, és amelynek a hatására óhatatlanul emlékeidbe felejtkezel, egyszer csak meglehetősen sötét beszögellést pillantasz meg, ott bújik meg a Grandet-ház kapuja.

Hogy felfogjuk, mi az értéke ennek a helyi kifejezésnek: Grandet-ház, ismernünk kell Grandet úr élettörténetét.

Grandet úr saumuri hírnevének okait és következményeit nem érthetik meg teljesen azok, akik nem vagy csak keveset éltek vidéken. Grandet úr - egyesek még Grandet apónak is nevezték, ámbár az ilyen aggastyánok száma rohamosan csökkent - 1789-ben jómódú kádármester volt, tudott írni, olvasni, számolni. Amikor a Francia Köztársaság áruba bocsátotta a papság javait a saumuri járásban, a negyvenéves kádár épp a mézesheteket töltötte egy gazdag deszkakereskedő lányával. Grandet magához vette minden mozgósítható pénzét, ez a hozománnyal együtt kétezer aranyra rúgott, s elment a járási hivatalba. Ott leszámolta az apósától kapott kétszáz dupla aranyat annak a mogorva republikánusnak, aki a kisajátított egyházi birtokok eladására felügyelt; potom áron, jogszerűen és törvényesen megkapta a járás legszebb bortermő

birtokait, egy ódon apátságot, valamint néhány majort. Mivel Saumur lakosai vajmi kevésbé voltak forradalmárok, Grandet apó vakmerő férfiúnak, republikánusnak, hazafinak számított, olyan szellemnek, aki az új eszmékért lelkesedik, pedig a kádármester egyszerűen csak a szőlőbirtokokért lelkesedett. Kinevezték a saumuri járás közigazgatási hatóságának tagjává, békéltető hajlama mind a politikában, mind a kereskedelemben hamarosan érezte hatását.

Politikai téren pártfogolta az arisztokratákat, és minden erejével azon volt, hogy el ne árverezzék az emigránsok javait; ami a kereskedelmet illeti, egy-kétezer harmadfél hektós hordó fehér bort szállított a köztársasági hadseregnek, amiért a fizetség nem maradt el, zsíros legelőket kapott jutalmul, amelyek egy - utolsóként felosztott - apácarend tulajdonában voltak.

A konzulátus idején polgármestert csináltak a derék Grandet-ból, s ő bölcsen irányította az ügyeket, még bölcsebben a birtokát; a császárság alatt Grandet úr lett belőle. Napóleon nem szívelte a republikánusokat; menesztette hát Grandet urat, aki vörös sipkás forradalmár hírében állt, egy nagybirtokost ültetett a helyébe, aki pedig nemes volt és a császári bárói cím várományosa. Grandet úr a legkisebb szívfájdalom nélkül vett búcsút hivatali méltóságától. Már megépítette, a város érdekében, a saját birtokaira vezető kifogástalan utakat. A házat és minden birtokát rendkívül előnyösen telekkönyvezte, így mérsékelt adót fizetett utánuk. Földjeinek besorolása óta szőlei - hála a gondos művelésnek - „kiemelkedtek”, márpedig ez a szakszó csak azokra a szőlőbirtokokra használatos, amelyeken a legjobb minőségű bor terem. Akár a Becsületrend keresztjéért is folyamodhatott volna.

Ez 1806-ban történt. Grandet úr ötvenhét esztendő volt ekkor, a felesége talán harminchat, egyetlen leányuk, törvényes szerelmük gyümölcse tíz.

Hivatali kegyvesztettségéért a gondviselés azzal kárpótolta Grandet urat, hogy még ugyanabban az évben három örökséghez juttatta: meghalt Grandet-né édesanyja (de la Gaudinière-né született de la Bertellière) és nagyapja (az öreg de la Bertellière úr), valamint Gentillet-né, Grandet úr anyai nagyanyja. Az örökségek értékét senki nem ismerte. Mind a három vénség szenvedélyesen fősvény volt, hosszú ideje csak azért kuporgatta, rakosgatta halomba a pénzét, hogy titkon gyönyörködhessék benne. Az öreg de la Bertellière úr a pénzbefektetést tékozlásnak minősítette, az volt a véleménye, hogy az arany látványa többet ér, mint az uzsorahaszon. Saumur városa tehát az elhunytak vagyonának nagyságát a birtokaik jövedelme alapján becsülte föl.

Grandet úr pedig kiérdemelte ezt az új keletű nemesi rangot, amelyet még a mi egyenlőség-hóbortunk sem fog soha eltörölni: ő lett a járás *legtöbb adót fizető polgára*. Száz hold szőlőn gazdálkodott, jó években annyi bora termelt, hogy hét-nyolcszáz kéthektós hordót is megtudott tölteni. A tulajdonában volt tizenhárom major; egy régi apátság, amelyet úgy tett időállóvá, hogy csúcsíves festett üvegablakait befalaztatta; százhuszonhét hold rét, amelyen háromezer 1793-ban ültetett nyárfa nőtt és terebélyesedett. Végül az övé volt a ház, amelyben lakott.

Ennyi volt a látható vagyona. Ami a tőkáját illeti, csupán két személy tudta hozzávetőleg felbecsülni: az egyik Cruchot volt, a közjegyző, akit Grandet az uzsoraüzletek lebonyolításával bízott meg; a másik des Grassins úr, Saumur leggazdagabb bankára, akinek a nyereségéből a szőlőbirtokos megfelelő arányban és titkosan részesedett. Jóllehet az öreg Cruchot és des Grassins úr birtokában volt ama mélységes diszkréció, ami a bizalom és a siker forrása vidéken, mindketten oly nagy leplezetlen tisztelettel viseltettek Grandet úr iránt, hogy a megfigyelők az alázatos hódolatból következtethettek a volt polgármester vagyonának hatalmas voltára.

Saumurben mindenki meg volt győződve róla, hogy Grandet úrnak van egy különleges kincseskamrája, egy aranyakkal teli rejtkehely, ahol éjszakáról éjszakára annak a kimondhatatlan gyönyörnek adja át magát, amit egy nagy halom arany látványa szerez. A zsugoriknak a derék Grandet szeme szolgált bizonyítékul, amely mintha a sárga fénytől kapta volna a színét, csillogását. Az olyan embernek a szeme, aki megszokta, hogy hatalmas hasznot húz a tőkéjéből (éppúgy, mint a kéjvágyóé, a szerencsejátékosé vagy a hízelgőé), óhatatlanul fölvesz bizonyos meghatározhatatlan szokásokat; lopva, mohón, rejtelmesen rebben, s ez nem kerüli el a hasonszőrűek figyelmét. E titkos nyelv a szenvedélyeknek valamifajta szabadkőműves összetartozását teremti meg.

Grandet urat tehát olyan tisztelet, becsület övezte, amely csak azt a férfit illeti meg, aki soha senkinek nem volt a lekötelezettje: öreg kádármester, tapasztalt szőlőbirtokos lévén, csillagászati pontossággal előre tudta, hogy ezer kéthektós hordót kell-e előkészítenie a szüretre, vagy csak ötszázat; egyetlen spekulációt sem hibázott el, mindig volt eladó hordója, ha a hordónak jobb ára volt, mint a bele való termésnek; a leszüretelt szőlőt el tudta helyezni a présházaiban, és kivárta a kedvező pillanatot, amikor kétszáz frankot kapott egy hordó borért - a kisbirtokosok öt aranyért kínálták volt a magukét. 1811-es híres termése, amelyet szép csöndesen leszüretelt és apránként adott el, több mint kétszáznegyvenezer frankot hozott a konyhájára. A pénzügyeken Grandet úr egyszerre volt tigris és óriáskígyó: mozdulatlanul meglapult, hosszan bővölte áldozatát, rávetette magát; aztán szétnyitotta pénzes zacskójának torkát, elnyelt egy csomó tallért, és nyugodtan leheveredett, mint a kígyó, amikor emészt; érzéketlen volt, hideg, módszeres.

Ha az utcán látták, az emberek tisztelettel és félelemmel vegyes bámulatot éreztek iránta. Hiszen Saumurben mindenkinek alkalma volt már megismerni azokat a finoman marcangoló acélkarmokat! Az egyik embernek Cruchot mester a rendelkezésére bocsátotta a birtokvásárláshoz szükséges összeget, csak hogy tizenegy százalékos kamatra; a másiknak des Grassins úr leszámította a váltóit, de rettenetes kamatokat vont le már előre. Nemigen telt el nap anélkül, hogy Grandet úr neve szóba ne került volna a piacon és a városban az esti beszélgetéseken. Az öreg szőlősgazda vagyona egyeseket hazafias büszkeséggel töltött el. Nem egy kereskedő és fogadós kedvtelve mondogatta az idegeneknek:

- Van ám itt, uram, két vagy három milliomos család, de ami Grandet urat illeti, még ő maga se tudja, mennyi a vagyona!

Saumur legügyesebb számolói 1816-ban úgy négymillióra becsülték a derék Grandet földjeinek értékét; de mivel 1793-tól 1817-ig évente átlagosan vagy százezer frank hasznot húzott a birtokaiból, gyanítható volt, hogy készpénzben majdnem akkora összeggel bír, mint amekkora ingatlanainak az értéke, így hát, ha egy-egy bosztonparti vagy a szőlőről folytatott eszmecsere után Grandet úrra terelődött a szó, a mértékadó saumuriek azt mondogatták: - Grandet apó?... Grandet apónak legalább öt-hatmilliója van.

- Ön ügyesebb nálam, én sohasem tudtam rájönni, mennyi a végösszeg - válaszolta Cruchot úr vagy des Grassins úr, ha efféle kijelentések fűltanúja volt.

Egy párizsi a Rothschildokról vagy Laffitte uraságról beszélt? A saumuriek menten azt firtatták, hogy azok vannak-e olyan gazdagok, mint Grandet úr. Ha a párizsi lenéző mosollyal igenlően felelt, a saumuriek a fejüket csóválva hitetlenkedve néztek össze.

A hatalmas vagyon aranypalásttal borította be emberünk minden cselekedetét. Életének néhány sajátossága kezdetben okot adott a csúfolódásra és a gúnyolódásra, ám a gúnyolódás és a csúfolódás idővel elvesztette létjogosultságát. Grandet úr oly nagy tekintélyre tett szert, hogy minden cselekedetét bírói ítéletnek tekintették. Beszéde, öltözéke, taglejtése, szemhunyorítása

törvényt szabott a vidéken, ahol az emberek - alaposan megfigyelve Grandet urat, mint mikor a természetbúvár tanulmányozza az ösztön szerepét az állatoknál - a legapróbb mozdulataiban is fölismerhették a mélységes és néma bölcsességet.

- Kemény telünk lesz - mondogatták -, Grandet apó fölvette a bélelt kesztyűjét: ideje szüretelni. - Grandet apó sok dongafát vesz, bőven lesz bor az idén.

Grandet apó sohasem vásárolt húst, kenyeret. A bérlői fizetség gyanánt elegendő kappannal, csirkével, tojással, vajjal, gabonával látták el hetente. Volt egy malma, amelynek a bérlője - a bérleti díj folyósításán kívül - köteles volt egy bizonyos mennyiségű gabonát elfuvarozni, és visszaszármaztatni a korpát és a lisztet. Egyetlen szolgálója, a hosszú Nanon, jóllehet nem volt már fiatal, maga dagasztotta, sütötte minden szombaton a kenyeret a ház népének. Grandet úr úgy állapodott meg konyhakertész bérlőivel, hogy azok szállítják neki a zöldségfélét. Ami a gyümölcsöt illeti, annyit szüretelt a saját fáiról, hogy a termés nagy részét a piacra vitette. Tűzifát a sövényeiből meg a szántóföldjeit szegélyező elvadult, félig elkorhadt kiserdőkben vágatott; a felhasogatott fát a bérlői szekéren, taligán befuvarozták a városba, szívességből berakták a fűskamrába, s ezért köszönetet kaptak. Nem költött egyébre, csak a szentelt ostyára, a felesége és a leánya ruházkodására és templomi ülőhelyeinek bérletére, a világításra, a hosszú Nanon bérére, serpenyőinek az ónozására, adózásra, az épületek tatarozására és a gazdaság üzemeltetési költségeire - másról senki sem tudott. Nemrégiben vásárolt hatszáz hold erdejét egyik szomszédja erdőkerülőjével őriztette: a szomszédnak költség-hozzájárulást ígért. Vadat csak azóta evett, mióta erdeje volt.

Grandet úr igen egyszerű ember volt. Keveset beszélt, halk szavú volt, s általában rövid, magvas mondatokban fejezte ki gondolatait. A forradalom óta, amikor is magára vonta a figyelmet, a jóember elviselhetetlenül dadogott, valahányszor hosszasan társalognia vagy vitáznia kellett. Hebegését, összefüggéstelen beszédét, szóáradatát, amelybe belefűltek a gondolatai, a logika szembeötlő hiányát műveletlenségének tulajdonították, holott mindez - mint történetünk néhány eseménye kellőképpen bizonyítja majd - színlelés volt. Egyébként négy algebratétel-pontosságú mondat segítségével foglalta össze, oldotta meg az élet és a kereskedés minden nehézségét: „Nem tudom. Nem tehetem. Nem akarom. Majd meglátjuk.”

Sohasem mondott határozott *igen*-t vagy *nem*-et, semmit se adott írásba. Ha szóltak hozzá, fagyosan hallgatott, állát jobb tenyerében nyugtatta, jobb könyökét bal keze fejére támasztotta, mindenről kialakította a maga véleményét, és attól egy tapodtat sem tágított. Hosszasan eltöprengett a legapróbb üzleti ügyén is... Egy-egy körmönfont tárgyalás végeztével, amikor ellenfele abban a hiszemben, hogy a markában tartja Grandet-t, felfedte előtte a kártyáit, ő így válaszolt:

- Nem dönthetek, előbb meg kell beszélnem a feleségemmel.

A feleségét a legteljesebb tudatlanságban tartotta, de üzleti ügyekben az asszony volt a legkényelmesebb fedezéke. Nem járt senkihez, nem volt hajlandó vendégeket hívni, vacsorát adni; sohasem ütött zajt, mintha mindennel, még a mozdulatokkal is takarékoskodott volna. Olyan állhatatosan tisztelte a magántulajdont, hogy hozzá se nyúlt más holmijához.

Bár hangja szelíd volt és viselkedése megfontolt, beszéde és szokásai elárulták kádármester voltát, főleg otthon, ahol kevésbé fegyelmezte magát, mint bárhol másutt.

Külsejére nézve Grandet öt láb magas, zömök, erős ember volt, a lábikrájának kerülete tizenkét hüvelyk, a térde göcsörtös, a vállá széles, kerek arca napbarnított és ragyás; az álla szögletes, feszes ajka egyenes vonalú, foga fehér; szemében olyan nyugodt ragadozó kifejezés ült, amilyent a baziliskuszénak tulajdonít a nép; vízszintes ráncokkal barázdált homlokán sokatmondó dudorok voltak; „ezüst és arany” - mondta őszbe vegyülő sárgás hajáról néhány

fiatalember, aki még nem tudta, milyen rossz vége lehet a Grandet úr rovására megeresztett tréfának. Bunkós orrán eres bibircsók éktelenkedett, amelyről a közvélemény, nem éppen ok nélkül, azt tartotta, hogy tele van gonosz kajánsággal. Ez az ábrázat veszedelmes fortélyoságot, rideg feddhetetlenséget árult el, és annak az embernek az önzését, aki megszokta, hogy érzelmeit a fősvénység gyönyörére összpontosítsa, és az egyetlen emberi lényre, aki valóban számított neki, Eugénie lányára, általános örökösére. Viselkedése, modora, testtartása, egész lényé olyan magabiztosságról tanúskodott, amely azoknak az embereknek a sajátja, akik minden vállalkozásukban sikerrel jártak. Grandet úr könnyen kezelhetőnek és befolyásolhatónak látszott, valójában egyénisége a bronz keménységével vetekedett.

Mindig egyformán öltözködött, ruhája ma éppolyan volt, mint 1791 óta bármikor. Erős cipőjét bőrszínnel fűzte össze; minden időben vastag gyapjúharisnyát hordott, durva szövésű, barna posztóból készült térdnadrágot ezüstcsattal; sárga-sötétbarna csíkos négygombos mellényt, széles szárnyú, bő, barna kabátot, fekete nyakkendőt és kvékerkalapot. A kesztyűjét, amely olyan tartós volt, mint a csendőröké, húsz hónapig viselte, és hogy tisztaságát óvja, mindig gondosan kalapja karimájának ugyanarra a részére fektette.

Saumur semmi egyebet nem tudott erről a személyiségről.

Mindössze hat lakos léphetett be Grandet úr házába. Az első három közül a legtekintélyesebb Cruchot úr unokaöccse volt. Amióta kinevezték a saumuri első fokú bíróság elnökévé, a fiatalember a Cruchot mellé felvette a Bonfons nevet, és azon iparkodott, hogy a Bonfons a Cruchot fölébe kerekedjen. A nevét már így írta alá: C. de Bonfons. Az a peres fél, aki nem ismervén a dürgést, meggondolatlanságában „Cruchot úr”-nak találta nevezni, már a tárgyalás kezdetén ráébredhetett ostobaságára. A bíró azoknak kedvezett, akik „elnök úr”-nak tisztelték, s a legkegyesebb mosolyával csak ama hízelkedőket jutalmazta meg, akik „de Bonfons úr” megszólítással illették. Az elnök úr harminchárom esztendő volt, tulajdonosa a Bonfons (*Boni Fontis*) uradalomnak, amelyből évi hétezer frank jövedelmet húzott; leendő örököse két meglehetősen vagyonosnak számító nagybátyjának, Cruchot közjegyzőnek és Cruchot abbénak, ez utóbbi a tours-i Szent Márton-káptalanban töltött be magas méltóságot. A három Cruchot, aki számos rokon támogatását élvezte, és aki a város hűz családjával volt sógor-ságban-komaságban, párttá szervezkedett, mint hajdan Firenzében a Medicik; és miként a Mediciknek, a Cruchot családnak is megvoltak a maguk Pazzijai.

Des Grassins-né, egy huszonhárom éves fiatalember anyja, állhatatosan eljárta kártyázni Grandet-ékhoz, azt remélte, hogy kedves Adolphe fiát összeházasíthatja Eugénie kisasszonnyal. Des Grassins úr, a bankár, határozottan támogatta felesége hadműveleteit, állandóan titkos szolgálatokat tett az öreg fősvénynek, és mindig jókor érkezett a csatatérre. A három des Grassins-nak szintén voltak pártolói, rokonai, hű szövetségesei.

A Cruchot-k részéről az abbé, a család Talleyrand-ja, fivérére, a közjegyzőre támaszkodva ádázul viaskodott a bankárnéval, és megpróbálta unokaöccse, az elnök számára megkaparintani a gazdag örökséget. A Cruchot-k és a des Grassins-ek között dúló titkos hadakozás, amelynek a tétje Eugénie Grandet keze volt, szenvedélyesen foglalkoztatta Saumur különböző rendű és rangú köreit. Vajon az elnök úrhoz vagy Adolphe des Grassins úrhoz megy feleségül Grandet kisasszony?

E kérdésre egyesek azt válaszolták, hogy Grandet úr se egyikhez, se másikhoz nem adja a lányát. Az egykori kádármestert fűti a becsvágy - mondták -, Franciaország főurai között keres magának vőt, a háromszázezer frankos évjáradék majd elfeledteti a Grandet család valamennyi egykori jelenlegi és jövőbeli hordóját. Mások erre azt mondták, hogy des Grassins úr és felesége nemesember, nagy vagyonuk van, Adolphe nagyon szép gavallér, és - hacsak a

pápa unokaöccse nincs Grandet zsebében - egy ilyen előnyös partinak csak örülhet az a sehonnai népség, jelesül az a férfi, akit egész Saumur látott kádárszekercével a kezében, és aki különben is vörös sipkás forradalmár volt. A legjózanabbak megjegyezték, hogy Cruchot de Bonfons úrnak a nap bármely szakában szabad bejárása van a Grandet-házba, a vetélytársát viszont csak vasárnaponként fogadják. Emezek azt bizonyították, hogy des Grassins-né, szorosabb kapcsolatban lévén a ház hölgytagjaival, mint Cruchot-ék, olyan gondolatokat ültethet a fejükbe, amelyek előbb-utóbb őt segíthetik győzelemre. Amazok azzal vágtak vissza, hogy Cruchot abbéhoz fogható behízelt modorú ember még egy nincs a világon, az asszony és a szerzetes közötti játszma tehát döntetlenre áll.

- Fej fej melletti küzdelem - mondta egy élces kedvű saumuri.

A tájékozottabb helybeli öregek úgy vélték, a Grandet-k megfontoltabbak annál, semhogy hagynák kicsúszni a vagyont a család kezéből, a saumuri Eugénie Grandet kisasszony nőül adatik a párizsi gazdag bornagykereskedő Grandet úr fiához. Erre a Cruchot-pártiak és a Grassins-pártiak egyként válaszoltak:

Először is a két fivér harminc év alatt talán ha két ízben találkozott. Aztán meg a párizsi Grandet úrnak nagyra törő tervei vannak a fiával. Kerületi polgármester, képviselő, a nemzetőrség ezredese, a kereskedelmi bíróság bírója; mit neki a saumuri Grandet család, ő arra pályázik, hogy a fia benősüljön egy olyan családba, amelyet Napóleon kegye hercegi rangra emelt.

Mi mindent összefecsegték a gazdag örökösőről; róla beszéltek húsz mérföldes körzetben, még a postakocsin is, Angers-től egészen Blois-ig!

1818 elején a cruchotisták jelentékeny előnyre tettek szert a grassinistákkal szemben. Az ifjú Froidfond márki kénytelen volt pénzzé tenni a vagyonát, és áruba bocsátotta hárommillió frank értékű froidfond-i birtokát, amely parkjáról, csodálatos kastélyáról, majorságairól, patakjairól, halastavairól, erdeiről volt nevezetes. Cruchot közjegyzőnek, Cruchot elnöknek, Cruchot abbénak, hívei segítségével, sikerült megakadályoznia, hogy a birtokot felparcellázva árusítsák ki. A közjegyző remek egyezsége jutott a fiatalemberrel, megmagyarázta neki, hogy a parcellák árát csak se vége, se hossza pereskedés után tudná behajtani a nyertes árlejtőkön; jobban teszi, ha az egész birtokot Grandet úrnak adja el, övele nincs kockázat, hajlandó készpénzben fizetni. A froidfond-i szép márkibirtok lecsúszott tehát Grandet úr nyeldekklőjén, egész Saumur bámulatára Grandet annak rendje és módja szerint készpénzben fizetett. Az eset még Nantes-ban és Orléans-ban is visszhangot keltett.

Egy kordé épp indulni készült Froidfond-ba, Grandet úr élt az alkalommal, és elment megtekinteni a kastélyát. Körülnézett, immár gazdaként, hogy minden rendben van-e, majd azzal a biztos tudattal tért vissza Saumurbe, hogy befektetéséből évente öt százalék jövedelmet húz, s megfogant benne a ragyogó eszme: minden földjét egyesítve kikerekíti a márkibirtokot. Aztán, hogy ismét megtöltse csaknem üres kincstárát, elhatározta, hogy kivágja minden erdejét, ligetét, és legelőiről kitermeli a nyárfákat.

Ezek után már könnyű megérteni, mi minden foglaltatik benne e szóban: Grandet-ház; a ház maga kopott, rideg, csöndes épület a felsővárosban a sánchromok tövében. A kapunyírást alkotó két oszlop és bolthajtás, csakúgy, mint az egész ház, mésztufából épült; ez a Loire mentén gyakran előforduló fehér kőzet olyan porlékony, hogy átlagos élettartama alig kétszáz év.

Az időjárás viszontagságai számtalan fura formájú, kisebb-nagyobb lyukat vájtak az épületbe, a kapu boltíve és lábazata olyan volt, mintha a francia építészetben használatos apró, kigyózó vonalakkal díszített kövekből épült volna, némileg börtönkapura is emlékeztetett. A boltív fölött kemény kőből faragott hosszú féldombormű terpeszkedett, megfeketedett, kicsorbult alakjai a négy évszakot ábrázolták. A féldomborműt előreugró kőlap koronázta, melyből

változatos növényzetet sarjasztott a véletlen, sárga falgyomot, folyondárt, borzas szulákot, útifüvet és egy szépen cseperedő kis cseresznyefát.

A tömör, barna, szikkadt, repedezett tölgyfa kapu látszólag gyenge volt, valójában szilárdan összetartotta a szimmetrikus ábrákat rajzoló csapszegrendszer. A gyalogajtó közepébe kicsi, négyzet alakú rácsozat illeszkedett, sűrűn sorakozó rúdjaikat vörösre marta a rozsdá, a rács nemigen szolgált másra, mint hogy kiegészítse a karikával hozzáerősített kopogtatót, amely egy jókora szög torzzá vert fejét kalapálta. A hosszúkás kopogtató abból a fajtából való volt, amelyet őseink jacquemart-nak¹ neveztek, nagy felkiáltójelhez hasonlított; ha egy régiség-bűvár figyelmesen szemügyre vette volna, fölfedezhette volna annak a mókás figurának a nyomait, melyet hajdan ábrázolt, de melyet a hosszas használat elkoptatott.

A kis rácson keresztül, amely a polgárháborúk idején arra szolgált, hogy a háziak láthassák, vajon jóbarát kér-e bebocsátást, a kíváncsiskodók sötét, mohos bolthajtás mélyén néhány töredezett lépcsőfokot pillanthattak meg, a lépcső a kertbe vezetett, melyet satnya cserjékkel borított vastag, nyirkos-foltos falak foglaltak festői keretbe. A falak a vársánchoz tartoztak, rajtuk néhány szomszédos ház kertje terült el. A ház földszintjén a legjelentékenyebb helyiség egy *szála* volt, ez a nagy kapualjból nyílt. Kevesen tudják, milyen nagy fontossága van egy ilyen teremnek Anjou, Touraine és Berry kisvárosaiban. A szála előszoba, fogadó és dolgozószoba, női szalon és ebédlő is egyben; a háznép, a család életének színtere; itt nyírta meg Grandet úr haját évente kétszer a felsővárosi borbély; ide jártak a bérlők, a plébános, az al-prefektus, a molnárlegény. A helyiség, amelynek két ablaka az utcára nyílt, padlózott volt, falát teljes magasságban divatjamúlt párkányzatú szürke fatáblák borították, a mennyezete ugyancsak szürkére festett, látható gerendákból állt, a gerendaközöket kóccal kevert megsárgult habarcs töltötte ki.

A gyatrán megfaragott fehér kőkandalló lapját régies, gyöngyház berakással cifrázott, réz-veretű óra ékesítette, az óra zöldes színű üveglapját - vastagságát bizonyítandó - rézsútosra metszették, az üveg pereme fénysugarat vetett a két ajtó között álló, ezüsttel kirakott ódivatú acéltükörre. A kandalló két sarkán díszelő aranyozott rézkandeláberek kétféleképpen voltak használatosak: a szürke hétköznapiokon levették rólu a cseppfogó rózsákat, amelyeknek a fő szára rézdíszítésű kék márványtalapzatba illeszkedett, ilyenkor a talapzat egykarú gyertyatartóként szolgált.

A régies ülőalkalmatosságokat borító kárpit La Fontaine meséit ábrázolta, de a jeleneteket csak a beavatottak ismerhették fel, mert az alakok épp hogy sejtethők voltak a színehagyott, toldozott-foldozott szöveten. A terem négy szögletében sarokbútorok álltak, e pohárszékfélék felül polcokban végződtek, amelyekbe beleette magát a piszok. A két ablak közötti falhoz egy rozzant intarziás játékasztalt tettek, amelyeknek a lapja sakktábla volt. Az asztal fölött fekete szélű ovális barométer függött, fából faragott aranyozott szalagcsokrok díszítették, amelyeket azonban a szemérmetlen legyek úgy lecsintalankodtak, hogy az aranyozás csak az emlékekben fénylett.

A kandallóval szemközti falon lógó két pasztell arckép közül az egyik Grandet-né nagyatyját, az öreg de la Bertellière urat volt hivatva ábrázolni a királyi testőrség főhadnagyi egyenruhájában, a másik pedig a néhai Gentillet-nét pásztorlánynak öltözve. A nehéz piros tours-i szövetből való ablakfüggönyöket templomi bojtokban végződő selyemzsinórok fogták össze. Ez a fényűző díszlet, amely sehogyan se illett Grandet úr életviteléhez, annak idején éppúgy

¹ Emberalak, amely toronyórákon üti az órát.

benne foglaltatott a ház vételárában, mint a tükör, az óra, a kárpitos bútor és a rózsafa pohárszékek.

Az ajtóhoz közelebb eső ablaknál szalmafonatú szék állt, lábait kis fatalpakkal toldották meg, hogy Grandet-né ily módon megfelelő magasságba emelkedvén, szemügyre vehesse az utcai járókelőket. Az ablakmélyedésben kopott vadcseresznye varrósztal állt, Eugénie Grandet kis karosszéke közvetlenül mellette.

Anya és lánya tizenöt éve áprilistól október végéig itt töltötte szorgos munkában háborítatlan mindennapjait. November elsején áttelepedhettek a téli hónapokra a kandalló mellé. Grandet úr csak ezen a napon engedélyezte, hogy begyűjtsanak a teremben, március 31-én pedig véget vetett a fűtésnek, mit sem törődve a kora tavaszi és őszi fagyokkal. A hosszú Nanon úgy ügyeskedett, hogy a konyhai tűzhely parazsából maradjon egy lábmelegítő felhevítésére való, Grandet-né és Grandet kisasszony így vészelté át a leghűvösebb áprilisi és októberi délelőttöket, estéket.

Anya és lánya tartotta rendben az egész ház fehérműjét, s oly lelkiismeretesen végezték nap nap után ezt a fáradtságos, hosszadalmas munkát, hogy ha Eugénie történetesen ki akart hímezni egy csipkegallért az anyja számára, kénytelen volt alvásidejének egy részét feláldozni, és ki kellett játszania apja éberségét, hogy világítóeszközhöz jusson. A fősvény régóta maga adta ki a gyertyát lányának és a hosszú Nanonnak, aminthogy reggelente ő porciózta ki a napi fogyasztáshoz nélkülözhetetlen kenyér- és élelmiszer mennyiséget.

A hosszú Nanon volt tán az egyetlen teremtmény, aki el tudta viselni gazdája zsarnokságát. Irigyelte is őt a Grandet házaspártól az egész város! A hosszú Nanon (a termete miatt nevezték így: öt láb nyolc hüvelyk magas volt) harmincöt esztendeje szolgált Grandet-nál. Jóllehet csak hatvan frank volt a jövedelme, Saumur egyik leggazdagabb cselédjének számított. A harmincöt év alatt felhalmozott hatvan frankok lehetővé tették, hogy épp nemrégiben négyezer frankot életjáradékba fektessen Cruchot közjegyzőnél. A hosszú Nanon hosszas és állhatatos takarékoskodásának eredménye óriásinak tűnt. Minden cseléd irigykedve figyelte, miként biztosítja kenyérét öreg napjaira a majdnem hatvanéves szegény lány, és nem is gondolt rá, milyen kemény rabszolgamunkával szerezte vagyónkáját.

Huszonkét éves korában a szegény lány senkihez se tudott elszegődni, olyannyira visszataszító volt az arca; az emberek viszolygása egyébiránt igazságtalan volt, hiszen egy testőrgárdista nyakán megcsodálták volna ezt az arcot, de hát azt tartják, mindennek megvan a megfelelő helye. A tanya, ahol azelőtt tehenet őrzött, leégett, és neki el kellett jönnie; Saumurben próbált szerencsét, semmitől vissza nem riadó határtalan bátorság fűtötte.

Grandet akkortájt fontolgatta a nősülést, és be akart rendezkedni. Felfigyelt a mindenhonnan elzavart leányzóra. Kádármester lévén, a testi erőből ítélte, felismerte, milyen előnyei származhatnak ebből a széles csípejű, vállas, lapáttenyérű, herculesi termetű nőszemélyből, aki olyan szilárdan áll a lábán, mint egy hatvanéves tölgy gyökerei a földben, s akinek becsületessége éppoly ronthatatlan, mint szűzi erénye. Sem a Nanon marcona ábrázatát tarkító szemölcsök, sem bőrének téglavörös színe, sem inas karja, sem rongyos ruházata nem riasztotta vissza a kádármestert, aki még abban a korban volt, amikor a szív meg-megremeget. Ellátta ruhával, cipővel a szegény lányt, jóllakatta, fizetést adott neki: felfogadta, és nem is bánt vele túl durván.

A hosszú Nanon titkon örömkönnyeket hullajtott, hogy így fogadták, és őszinte szívvel ragaszkodott a kádármesterhez, aki egyébiránt hűbérúr módjára kiszipolyozta. Mindent Nanon csinált: ő főzött, mosott, ő vitte a szennyest a Loire-ra és hozta haza a vállán a kimosott fehérműt; pirkadatkor kelt, későn tért nyugovóra, szüretkor ő főzött a napszámosoknak, felügyelt

a bilingézőkre; kutyahúséggel örködött gazdája vagyonán, és vak bizalommal, zúgolódás nélkül engedelmeskedett Grandet legképtelenebb hóbortjainak.

A nevezetes 1811-es esztendőben, amikor a termés hallatlan erőfeszítések eredménye volt, Grandet úgy döntött, hogy húszéves szolgálata jutalmául Nanonnak adja ősrégi zsebóráját: ez volt az egyetlen ajándék, amelyet a lány valaha is kapott tőle. Igaz, negyedévenként megkapta gazdája levetett cipőit is (jó volt neki a Grandet cipője), de azok olyan viseltések voltak, hogy az ingyenlábbelit lehetetlen volt ajándéknak minősíteni. A szükség olyan fősvényre tette a szegény lányt, hogy Grandet idővel megszerette, ahogy az ember a kutyáját szereti, és Nanon hagyta, hogy a nyakára kerüljön a szögekkel kivert nyakörv; végül már a döfölést sem érezte.

Nanon nem panaszkolt fel, hogy Grandet szűkmarkúan méri ki a kenyeret, élvezte a Grandet-féle szigorú diéta egészségügyi előnyeit: a házban soha senki se volt beteg. Meg aztán Nanon családtag volt: nevetett, amikor Grandet nevetett, vele együtt búslakodott, fagyoskodott, melegedett, dolgozott. Mennyi-mennyi édes vigaszt lelt az egyenlőségben! A gazda nem bánta, ha cselédje a szőlőben hullott duránci vagy magvaváló őszibarackot, szilvát vagy sárgabarackot evett.

- Jól van, tömd csak a bendőd, Nanon - mondogatta neki azokban az években, amikor a faágak roskadoztak a termés súlya alatt, és a gazdák kénytelenek voltak a disznókat hizlalni a gyümölcscsel.

A tanyasi lány, aki sanyarú gyerekkorában mást se kapott, mint ütleget, a kegyelemből befogadott koldus valóságos napsugárnak érezte Grandet apó sunyi nevetését. Nanon egyszerű lelke, szűk agya amúgy sem tudott egyetlen érzésnél, egyetlen gondolatnál többet befogadni. Harmincöt év múltán is úgy látta magát, ahogy mezítláb, rongyos ruhában Grandet úr fatelepe elé érkezett, még mindig a fülében csengtek a kádármester szavai: „Mi kéne, aranyoskám?”, és háláján nem fogott az idő.

Grandet néha elmerengett: ez a szerencsétlen teremtés soha egyetlen kedves szót se hallott életében, sejtelve sincs róla, hogy a nő milyen gyengéd érzelmeket ébreszthet a férfiban, és hogy egyszer majd tisztábban jelenik meg az Úr színe előtt, mint maga Szűz Mária; Grandet-t ilyenkor elfogta a szájalom, ránézett a lányra, és így szólt:

- Szegény Nanon!

E felkiáltás hallatán az öreg cseléd mindig egy nehezen meghatározható pillantást vetett Grandet-ra. A refrénszerűen visszatérő szavak az idők során megszakítatlan baráti láncná kovácsolódtak, s ehhez minden egyes felkiáltás új láncszemet kapcsolt. Volt valami iszonyatos abban a szájalomban, amely Grandet szívében honolt, és amelyért a vénlány hálával adózott. Ez a kegyetlen szájalom, amely ezer gyönyörűséggel melengette az öreg kádár szívét, Nanon számára a boldogságok boldogsága volt. Miért is ne mondaná az ember: „Szegény Nanon!” Isten felismeri majd angyalait hangjuk csengéséről és bensőséges megbánásukról.

Saumurben volt néhány ház, ahol a cselédek külön bánásmódban részesültek, de a gazdák sohasem érezhették a szolgálók elégedettségét. Ezért aztán váltig mondogták:

- Vajon mivel érik el Grandet-ék, hogy ez a Nanon így ragaszkodik hozzájuk? Tűzbe menne értük!

Nanon konyhája, amelynek rácsos ablakai az udvarra nyíltak, mindig kifogástalanul tiszta volt és rideg, hamisítatlan fősvény konyhája volt ez, ahol semmi sem mehetett veszendőbe. Esténként Nanon elmosogatott, elzárta a vacsoramaradékot, eloltotta a tüzet, s a konyhát a szalától elválasztó folyosón keresztül bement a gazdáihoz, letelepedett melléjük, és kendert fonogatott. Egyetlen gyertyával beérte az egész család. A cseléd a folyosó végén, egy kis fülkében hált,

amely csak a szomszéd telekre néző nyíláson keresztül kapott fényt. Vasegészségének hála, Nanon nem sínylette meg, hogy ebben a lyukban lakott, ahonnan a legkisebb zajt is meghallhatta, mert a házban éjjel-nappal mélységes csend honolt. Grandet parancsára szelindek gyanánt őrizte a házat, ébren alvó volt, pihenés közben is örködött.

A ház többi részének a leírása történetünk egyes eseményeihez kapcsolódik majd; a ház egész fényűzését felragyogtató száláról rajzolt vázlat egyébként is sejtetheti a felső szintek sivárságát.

1819 novemberében, a hónap közepén, úgy alkonyattájt rakott először tüzet Nanon. Nagyon szép volt az ős az abban az évben. Ez a nap ünnepnap volt, tudták ezt jól, a cruchotisták és a grassinisták számára. A hat ellenfél föl is készült, hogy állig felfegyverezve összemérje erejét a szalában: ki tudja hívebben kinyilvánítani szeretetét.

Reggel egész Saumur látta, hogy Grandet-né és Grandet kisasszony Nanon kíséretében misére megy a plébániatemplomba, és mindenkinek eszébe jutott, hogy ma van Eugénie kisasszony születésnapja. Cruchot közjegyző, Cruchot abbé és C. de Bonfons úr kiszámította, mikor ér véget az estebéd, és úgy iparkodott, hogy des Grassins-ékat megelőzve érkezzenek a Grandet-házba felköszönteni a kisasszonyt. Egy-egy hatalmas csokrot hoztak, a virágot mindhárman kis melegházukban szedték. Az elnök úr elmésségére vallott, hogy ő aranyrojtos fehér selyem-szatén szalagba tekerte az ajándékcsokra szarát.

Az Eugénie születésnapján és névnapján hagyományos szertartásnak megfelelően Grandet úr ébresztette a lányát, és ünnepélyesen átnyújtotta neki atyai adományát: mint tizenhárom esztendeje minden alkalommal, egy különleges aranypénzt.

Grandet-né rendszerint ruhát ajándékozott a lányának: a névnapjára nyárit, a születésnapjára pedig télit. Két ruhája és azok az aranypénzek, amelyek ilyenkor meg újévkor és apja névnapján ütötték Eugénie markát, mintegy száztalléros kis jövedelmet hoztak évente. Grandet örömmel nézte a gyarapodást, hiszen mi egyéb történt, mint hogy a pénzét egyik ládikájából a másikba tette át; mondhatni, féltő szeretettel érlelte a fősvénységet örökösében, időről időre számon kérte tőle a kincset, amelyet régen de la Bertelliére-ék is megtoldottak, és így szólt Eugénie-hez:

- Ez lesz a te házassági *tucatod*.

A tucat ősi szokását manapság is szent hagyományként őrzik Közép-Franciaország egyes vidékein. Berryben, Anjouban a házasulandó lány a családjától vagy a vőlegénye hozzátartozóitól egy erszényt kap, s benne - a vagyoni helyzettől függően - egy tucat vagy egy nagy tucat, vagy száz-száz tucat ezüst- vagy aranypénzt. A legnyomorultabb pásztorlány se menne férjhez a tucatja nélkül; ha kell, rézgarasokból, de összekuporgatja. Issoudunben még ma is beszélnek egy bizonyos gazdag örökös nő tucatjáról, amely száznegyvennégy portugál aranyból állt. VII. Kelemen pápa is egy tucat páratlanul értékes antik aranyérmét ajándékozott unokahúgának, Medici Katalinnak, amikor nőül adta II. Henrikhez.

Grandet-t felvidította, mennyire megszépült Eugénie az új ruhájában, s vacsora közben felkiáltott:

- Ma van Eugénie születésnapja, rakjunk hát tüzet! Ez jó előjel lesz.

- Egy év se telik bele, és férjhez megy a kisasszony, ez biztos - mondta a hosszú Nanon, miközben egy libának, a kádárok fécánjának a maradványait kivitte a szobából.

- Nem tudok megfelelő partit a saumuriek között - válaszolta Grandet-né, és oly félénken nézett a férjére, hogy - a szegény asszony korát is számításba véve - azonnal látni lehetett, milyen szolgásgorba taszította a házasság.

Grandet a lányára függesztette a szemét, és vidáman felkiáltott:

- Ma huszonhárom éves a gyermek, hamarosan gondoskodni kell a jövőjéről.

Grandet-né szikár volt, sárga, mint a birsalma, félszeg, lassú; olyasfajta asszony, aki mintha arra született volna, hogy uralkodjanak rajta. Vastag csontú volt, nagy orrú, széles homlokú, nagy szemű, első pillantásra kiszikkadt, zamatát vesztett gyümölcsre emlékeztetett. Ritkás fogai megfeketedtek, szája ráncos volt, hegyes álla fölfelé görbült. Nagyszerű asszony volt, vérbeli de la Bertellière. Cruchot abbé olykor alkalmat talált rá, hogy ezt mondja neki: - Nem volt ám maga csúnya -, és az asszony hitt neki. Angyalian szelíd volt, sorsába beletörődő, mint a rovar, amelyet gyerekek kínoznak, kikököthetetlenül kiegyensúlyozott, jószívű, ezért mindenki sajnálta és becsülte.

A férje sohasem adott neki egyszerre hat franknál többet kisebb kiadásokra. Bármily nevetségességnek tűnik is, ez az asszony, aki hozománya és örökségei révén több mint háromszázezer frankot hozott Grandet úrnak, kezdettől fogva olyan mélységesen lealacsonyítónak érezte a függőséget és kiszolgáltatottságot (csupa jószág lelke tiltotta, hogy lázadjon ellene), hogy soha egyetlen garast se kért, és egyetlen észrevételt se tett azokra az okiratokra, amelyeket Cruchot jegyző aláíratott vele. Ez az ostoba titkos büszkeség határozta meg az asszony magatartását, meg lelki nemessége, amelyet Grandet minduntalan félreértett és megsebzett.

Grandet-né folytonosan zöldes színű levantei anyagból való ruhában járt, úgy meg tudta kímélni, hogy körülbelül egy évig kitartott; nagy fehér pamutkendőt, kivarrt szalmakalapot viselt, és majdnem mindig magán tartotta fekete tafkötényét. Ritkán hagyta el a házat, kevés cipőt koptatott. Egy szó, mint száz, soha semmit nem akart magának. Egyszer-mászor még Grandet-t is furdalta a lelkiismeret, ha eszébe jutott, hogy milyen réges-régen adott utoljára hat frankot az asszonynak, és amikor eladta évi termését, mindig kikötötte, hogy a vásárló túpénzt fizet a feleségének. Grandet-nénak az a négy-öt arany volt úgyszólván az egész évi jövedelme, amit a Grandet borának hollandi vagy belga vevőjétől kapott.

De miután megkapta az öt aranyat, a férje - mintha közös volna az erszényük - gyakorta azzal fordult hozzá: - Kölcsönöznél nekem néhány sout?

És a szegény asszony boldogan, hogy tehet valamit azért a férfiért, akit a gyóntatója ura és parancsolójaként állított elé, a tél folyamán visszaszármaztatott neki néhány tallért a túpénzből.

Grandet, amikor elővette a kisebb havi kiadásokra, cernára, türe, leánya ruházkodására szánt százsous pénzdarabot, s visszagombolta a mellényzsebét, sohasem mulasztotta el, hogy megkérdezze a feleségétől:

- És neked, anyja, nem kell valami?

- Majd meglátjuk, barátom - felelte anyai méltósággal telve Grandet-né.

Mily felesleges nagylelkűség! Elpocsékolta büszkeség! Grandet azt hitte, nagyon bőkezű a feleségéhez. Vajon a bölcselek, akik Nanonokkal, Grandet-nékkal, Eugénie-kkel találkoznak, nem állíthatják-e joggal, hogy a sors lényege az irónia?

Amikor befejeződött a vacsora, amelyen először került szóba Eugénie házassága, Nanon fölment egy üveg ribizskelikörért Grandet úr szobájába, és lefelé jövet kis híján lebecskázott a lépcsőn.

- Ej, te számár - mondta a gazdája -, hát miért nem nézel a lábad alá, te!
 - A lépcső az oka, uram, az egyik foka meglazult.
 - Igaza van - mondta Grandet-né. - Már rég rendbe kellett volna hozatnia. Tegnap Eugénie majdnem kifecamította a bokáját.
 - Nesze - mondta Grandet Nanonnak, látva, mennyire elsápadt a cseléd -, mivelhogy ma van Eugénie születése napja, és te meg kis híján leestél, igyál egy pohárka likórt, ez majd rendbe hoz.
 - Megszolgáltam, az szent igaz - mondta Nanon. - Más a helyemben eltörte volna az üveget, de én inkább a könyökömet törtem volna, csak hogy a palacknak ne essen baja.
 - Szegény Nanon! - mondta Grandet, és likórt töltött neki.
 - Megütötte magad? - kérdezte Eugénie, és részvétellel nézett Nanonra.
 - Nem, mert sikerült megkapaszkodnom, ahogy hanyatt vágódtam.
 - Na, hát mivel ma van Eugénie születése napja, én magam hozom rendbe nektek azt a lépcsőt
 - mondta Grandet. - Mert ti persze nem tudtok oda lépni, ahol jó.
- Grandet fogta a gyertyát, otthagyta feleségét, leányát, szolgálóját, akiknek így nem világított más, csak a kandalló lobogó lángja, és kiment a sütőházba deszkáért, szögért, a szerszámaiért.
- Nem kell segíteni? - kiáltotta Nanon, amikor gazdája kopácsolni kezdett a lépcsőházban.
 - Nem! Érték én ehhez a mesterséghez - válaszolta az egykori kádármester.
- Grandet még javában javígtatta a megkorhadt lépcsőt, és fiatal éveire emlékezve fülsiketítően füttyörészett, amikor a három Cruchot bekopogtatott a kapun.
- Maga az, Cruchot úr? - kérdezte Nanon, és kinézett a kémlelőnyíláson.
 - Igen - felelte az elnök.
- Nanon kinyitotta a kaput: a kandallónak a bolthajtás alá kivetődő pislá fényénél a három Cruchot megpillanthatta a szála bejáratát.
- Ó, maguk születésnapot kívánni jöttetek! - mondta Nanon, megérezve a virágillatot.
 - Bocsássanak meg, uraim - kiáltotta Grandet, megismerve a barátai hangját -, azonnal a rendelkezésükre állok. Nem vagyok rátarti, saját kezűleg pofozom helyre a lépcsőmet.
 - Nosza rajta, Grandet úr! Magad, uram, ha szolgád nincs - nyilatkozta ki az elnök, de csak ő nevetett.
- Grandet-né és Grandet kisasszony fölállt. Az elnök, a homályt kihasználva, így szólt Eugénie-hez:
- Engedje meg, kisasszony, hogy ezen a napon, amely az ön születésének a napja, boldog évek hosszú sorát kívánjam önnek, és ugyanolyan jó egészséget, amilyenek ma örvend!
- Nagy csokor, Saumurben ritka virágot nyújtott át, majd a könyökénél fogva megragadta és jobbról-balról nyakon csókolta az örökösnyt, olyan élvezettel, hogy Eugénie elszégyellte magát. Az elnök, aki nagy rozsdás szögpre hasonlított, azt hitte, hogy így kell udvarolni.
- Ne zavartassa magát! - mondta a terembe lépő Grandet. - Nem mondom, ön aztán tud ünnepelni, elnök úr!

- A kisasszony oldalán - felelte a virágcsokorral felfegyverkezett Cruchot abbé - az unoka-öcsém számára minden nap ünnep volna.

Az abbé kezét csókolt Eugénie-nek. Ami Cruchot közjegyzőt illeti, ő nem sokat teketóriázott, jobbról-balról megcsókolta a lányt, és így szólt:

- Hogy a fejünkre nőnek a gyerekek! Rohan az idő.

Grandet visszatette a gyertyát a helyére az óra elé, és mivel a mulatságosnak vélt tréfát mindig is unalomig ismételte, így szólt:

- Mivelhogy ma van Eugénie születése napja, gyújtsuk meg a fáklyákat!

Gondosan leemelte a kandeláber karjait, a talapzatba illesztette a cseppfogó rózsák szárát, kivett Nanon kezéből egy papírdarabbal körültekert új gyertyát, belenyomta a lyukba, meggyújtotta, majd leült a felesége mellé, s felváltva tekingett barátaira, lányára és a két gyertyára. Cruchot abbé, kis tömzsi, kövérkés ember sima vörös parókával, kinyújtotta ezüstcsatos erős cipőbe bújtatott lábát, és megszólalt:

- Des Grassins-ék nem jöttek el?

- Még nem - mondta Grandet.

- De eljönnek? - kérdezte az öreg közjegyző, és elfintorította himlőhelyes arcát, amely olyan likacsos volt, mint a szita.

- Gondolom, igen - felelt Grandet-né.

- Bevégezte a szüretet? - Kérdezte de Bonfons elnök Grandet-től.

- Be én - mondta neki az öreg szőlősgazda, és felállt, járkálni kezdett a teremben fel-alá, mellét olyan kevély mozdulattal düllesztve ki, mint amilyen kevély volt az a szó: be én!

A konyhába vezető folyosó ajtaján keresztül hirtelen meglátta a hosszú Nanont; a cseléd nem akarta zavarni az ünnepséget, hát leült a tűzhely mellé, és egy gyertya világánál fonogatni készült.

- Nanon - mondta Grandet, és megindult felé a folyosón -, oltod el a tüzet meg a gyertyát, és jössz be közbénk? Teringettét, elég nagy a szála, mindnyájan elférünk!

- No de, uram, előkelő vendégek jönnek!

- Te tán nem érsz annyit, mint amazok? Éppúgy Ádám oldalbordájából vannak, mint te.

Grandet visszament az elnökhöz, és megkérdezte tőle:

- Eladta már a termését?

- Dehogyan, várok vele. Ha most jó a bor, két év múlva még jobb lesz. A birtokosok, maga is tudja, megfogadták, hogy tartják a megbeszélt árakat, az idén a belgák nem fognak ki rajtunk. Ha elmennek, elmennek; majd visszajönnek.

- Igen, csak álljuk is a szavunkat - mondta Grandet olyan hangon, hogy az elnök beleremegett. „Talán máris alkuban van?” - gondolta Cruchot.

E pillanatban kopogtattak a kapun, és a des Grassins család érkezése félbeszakította Grandet-né és az abbé épp hogy megkezdett társalgását.

Des Grassins-né azok közé az élénk, kövérkés, fehér bőrű, rózsás arcú asszonykák közé tartozott, akik, hála a vidéki élet kolostori rendjének és az erényes élet szokásainak, negyvenéves korukra is fiatalok maradnak. Olyanok ők, mint az ősz utolsó rózsái, a látványuk örömet

szerez, de alig illatoznak, és a szirmaikból valami hidegség árad. Des Grassins-né elég jól öltözködött, Párizsból hozatta a ruháit, hangadó volt Saumur városában és estélyeket adott.

A férje, aki a császári gárda szállásmestereként súlyosan megsebesült Austerlitznél, majd nyugalomba vonult, nagyra tartotta Grandet-t, de azért katonásan szokimondó maradt.

- Üdvözlöm, Grandet! - mondta azzal a mesterkéltséggel, amellyel mindig sikerült összezúznia Cruchot-ékat, és kezet nyújtott a szőlősgazdának. - Kisasszony - mondta Eugénie-nek, miután Grandet-nét is üdvözölte -, ön olyan szép, jó és okos, hogy igazában nem is tudom, mit kívánhat még önnek az ember.

Átnyújtott egy kis virágládát, amelyet eddig az inasa tartott a kezében, és amelyben fokföldi hanga, ez az Európába nemrég behozott és rendkívül ritka virág nőtt.

Des Grassins-né túlradó szeretettel megcsókolta Eugénie-t, megszorongatta a kezét, és így szólt:

- Adolphe vállalta, hogy átadja önnek az én kis ajándékomat.

A meglehetősen megnyerő modorú, ösztövé, szőke, sápadt fiatalember, aki látszólag félénk volt, pedig Párizsban, ahol jogi tanulmányait végezte, épp most vert el nyolc-tízezer frankot a koszt-kvartélyon felül, odalépett Eugénie-hez, jobbról-balról arcon csókolta, és átadott neki egy varrodobozt, amelyben valamennyi kézimunka-szerszám aranyozott ezüstből volt; a doboz, bár a díszítő címerpajzsba szépen belevéselt gótikus E. G. névjel finom munka látszatát keltette, valójában közönséges vásári portéka volt.

Amikor Eugénie kinyitotta, az a fajta váratlan és hiánytalan öröm fogta el, amelytől gyönyörűségükben elpirulnak, összerezzennek, remegnek a fiatal lányok. Apjára nézett, mintha azt kérdezné, szabad-e elfogadnia, és Grandet, színésznek is becsületére való hangsúllyal, azt mondta:

- Vedd el, lányom!

A három Cruchot elképedve látta, hogy az örökös, aki álmodni se mert effajta kincsről, milyen örömteli és lelkesült tekintettel néz Adolphe des Grassins-ra. Des Grassins úr egy csipet tubákkal kínálta meg Grandet-t, maga is vett belőle, lesöpörte a kék ruhája gomblyukába fűzött Becsületrend szalagjára hullott dohányt, majd olyan arccal nézett a Cruchotokra, mintha ezt mondta volna: „Ezt a mestervágást védjétek ki, ha tudjátok.”

Des Grassins-né a kék vázákra pillantott, amelyekben a Cruchot-k csokrai voltak, a gunyoros természetű nőkre valló tettett jóhiszeműséggel kereste az ajándékaikat. A kényes helyzetben Cruchot abbé otthagya a tűz körül ülő társaságot, és Grandet-val a terem túlsó végébe sétált. A két öregember megállt a des Grassins-éktől távolabb eső ablakmélyedésben.

- Ezek itt - mondta a pap a fősvény füléhez hajolva - az ablakon dobálják ki a pénzt.

- Mit számít az, ha az én pincémbe kerül - felelte az öreg szőlősgazda.

- Ha ön aranyollót akarna a lányának adni, könnyűszerrel megtehetné - mondta az abbé.

- Én ollónál különbet adok neki - válaszolta Grandet.

„Az unokaöcsém tökkelütött - gondolta az abbé, és az elnökre nézett, akinek összeborzolt hajzata csak fokozta barna arcának amúgy is kellemetlen hatását. - Miért nem tudott kitalálni ő is valami értékes csacskaságot?”

- Kezdjük a kártyapartit, Grandet-né asszony! - mondta des Grassins-né.

- Ha már ilyen szépen összejöttünk, csinálhatunk két kört is...

- Mivelhogy ma van Eugénie születése napja, játsszatok inkább együtt tombolát - mondta Grandet apó -, vegyétek be ezt a két gyermeket is.

Az egykori kádármester, aki soha nem vett részt semmilyen játékban, a lányára és Adolphe-ra mutatott.

- Gyerünk, Nanon, készítsd elő az asztalokat!

- Majd mi segítünk magának, Nanon kisasszony - mondta vidáman des Grassins-né, aki örült, hogy ekkora örömet szerzett Eugénie-nek.

- Soha életemben nem voltam ilyen boldog - mondta neki az örökös. - Ehhez foghatóan szépet se láttam.

- Adolphe hozta Párizsból, ő választotta - súgta a fülébe des Grassins-né.

„Folytasd csak az üzelmeidet, átkozott méregkeverő! - sziszegte magában az elnök. - Hej, ha egyszer te vagy a férjed perbe keveredtek, bajosan végződne jól az ügyetek.”

A jegyző félrehúzódva üldögélt, nyugodt arccal nézte az abbét, és azt gondolta magában:

„Des Grassins-ék hiába mesterkednek, az én vagyonom meg a bátyámé és az unokaöcsémé összesen egymillió-százezer frankra rúg. A des Grassins-ék vagyona legfeljebb a fele ennek, és még egy lányuk is van; azt adnak, amit csak akarnak, az örökös az ajándékokkal együtt a miénk lesz egy szép napon.”

Fél kilenc volt, mire felállították a két asztalt. A csinos des Grassins-nénak sikerült a fiát Eugénie mellé ültetnie. A látszólag mindennapi, valójában roppant lebilincselő jelenet szereplői tarkabarka számozott kartonlapocskákkal és kék üvegkorongokkal szerelkeztek föl, és úgy tettek, mintha érdekelné őket az öreg közjegyző tréfálgozása, aki egyetlen számot sem húzott ki megjegyzés nélkül, ám mindannyiuk gondolatát Grandet úr milliói kötötték le.

Az öreg kádármester álságosan nézegette des Grassins-né piros tollait, vadonatúj ruháját, a bankár marcona ábrázatát, Adolphe-ot, az elnököt, az abbét, a jegyzőt, és azt gondolta:

„A pénzem hozta ide őket. Itt unatkoznak a lányomért. Hohó! A lányomat nem kapják meg sem emezek, sem amazok, ez az egész gyülekezet csak arra kell nekem, amire a halásznak a szigony.”

Eme családi vigasság az ódon szürke teremben, amelyet alig világított meg a két gyertya fénye, a Nanon rokkájának zajával elvegyülő nevetések, amelyek csupán Eugénie és az anyja ajkán hatottak őszintén, a nagy érdekekkel összefonódó kisszerűség és maga a lány, aki olyan volt, mint az önnön értékét nem is sejtő, de épp magas árának áldozatául eső madár: hagyta, hogy bekerítsék, kelepcebe üzzék a barátság jelei - mindez hozzájárult e jelenet szomorú komikumához. Egyébiránt nemde minden időre és minden helyre jellemző jelenet ez, csak ezúttal a legpörébb változatában?

Grandet kihasználta a két család képmutató ragaszkodását, és hatalmas hasznot húzott belőle, ő volt ennek a drámának a fő alakja, mozgatója. Nemde korunk egyetlen imádott istene, a mindenható pénz jelent meg ennek a férfiúnak a képében?

Az élet lágy érzelmei háttérbe szorultak e helyen: csupán három tiszta szívet hevítettek, a Nanonét, Eugénie-ét és az anyját. És mennyi tudatlanság volt az ártatlanságukban! Eugénie és az anyja semmit sem tudott Grandet vagyonáról, az élet dolgairól csak halovány kép derengett a képzeletükben, nem becsülték és nem is vetették meg a pénzt, megszokták, hogy meglegyenek nélküle. Tudtukon kívül megnyomorított, rejtélyes módon mégis életerős érzelmeik furcsa kivétellé avatták őket ebben a társaságban, amelyben mindenki másnak az

élete maga volt az anyagiassága. Mily szörnyű is az emberi sors! Nincs boldogság, mely ne tudatlanságból fakadna.

Épp, amikor Grandet-né megütötte a tizenhat sous főnyereményt, a legnagyobbat, amelyet e szála valaha is megért, és a hosszú Nanon felnevetett örömeiben, hogy asszonya ilyen tekintélyes összeget zsebelt be, a kopogtató nagyot csattant a ház kapuján, akkora zajt ütve, hogy a nők fölugrottak a helyükről.

- Saumuri ember így nem kopogtat - mondta a közjegyző.

- Hogy szabad így dörömbölni! - mondta Nanon. - Jó, hogy be nem törték a kapunkat!

- Ki az ördög lehet? - kiáltott fel Grandet.

Nanon fogta az egyik gyertyát, és ment kaput nyitni, Grandet vele tartott.

- Grandet! Grandet! - kiáltott fel a felesége, és valami félelemérzettől űzve a terem ajtaja felé szaladt.

A társasjáték résztvevői összenéztek.

- Mi lenne, ha mi is kimennénk? - mondta des Grassins úr. - Ez a kopogtatás gyanús nekem.

Des Grassins úr csak egy röpke pillanatig láthatta a fiatalember arcát és a postakocsihordárt, aki két ormótlan utazóládát cipelt és útizsákot vonszolt. Grandet hátrafordult a feleségéhez, és rászólt:

- Grandet-né asszony, menjen vissza a tombolájához! Hagyjon magamra az úrral, tárgyalni valóm van vele.

Azzal becsapta maga mögött a terem ajtaját, a felajzott játékosok pedig visszaültek a helyükre, a játékot azonban nem folytatták.

- Saumuri az illető, des Grassins úr? - kérdezte a férjétől a bankárné.

- Nem, egy utas.

- Csak Párizsból jöhetett.

- Úgy van - mondta a jegyző, és előhúzta kétujjnyi vastag öreg zsebóráját, amely hollandi hajóra emlékeztetett -, kilenc óra. A teremburáját! A párizsi főposta delizsánsza soha nem késik.

- Fiatal ember? - kérdezte Cruchot abbé.

- Igen - válaszolt des Grassins úr. - A poggyásza megvan vagy háromszáz kiló.

- Hol marad Nanon? - kérdezte Eugénie.

- Csak rokon lehet - mondta az elnök.

- Folytassuk a játékot! - szólt kedvesen Grandet-né. - Grandet úr hangjából úgy vettem észre, hogy bosszús, talán nem örülne neki, ha hallaná, hogy az ő dolgairól beszélünk.

- Kisasszony - mondta Adolphe a szomszédjának -, alighanem az ön Grandet unokabátyja az, egy igen jóképű fiatalember, Nucingen úr estélyén találkoztam vele.

Adolphe nem folytatta, az anyja a lábára lépett, és fennhangon két sout kért tőle tétnek.

- Hallgatsz el, te mamlasz! - súgta a fia fülébe.

E pillanatban Grandet lépett be, Nanon és a hordár lépései a lépcsőházban visszhangoztak, mögötte az utas, aki néhány perc óta olyannyira felkeltette az érdeklődést, oly élénken foglalkoztatta a jelenlévők képzeletét, hogy a betoppanása, e társaságba csöppenése olyan volt, mintha csiga kerülne a méhkaptárba, vagy páva sétálna be holmi falusi baromfiudvarba.

- Üljön le oda, a kandalló mellé - mondta Grandet a fiatalembernek.

Mielőtt leült a fiatal ismeretlen, nagyon kedvesen köszönt a társaságnak. A férfiak felálltak, hogy udvarias meghajlással viszonzják a köszöntést, az asszonyok szertartásosan bókkoltak.

- Bizonyára átfázott uraságod - mondta Grandet-né -, talán bizony most jött...

- Lám, milyenek a nők! - mondta az öreg szőlősgazda, és félbehagyta a kezében tartott levél olvasását. - Nem hagynátok pihenni az urat?

- De apám! Hátha szüksége van valamire az úrnak - mondta Eugénie.

- Van nyelve - felelte keményen a szőlősgazda.

Egyedül az idegent lepte meg ez a jelenet. A többiek már ismerték a derék férfiú zsarnoki természetét. Miután a két kérdés és a rá adott két válasz elhangzott, az ismeretlen felállt, hátát odafordította a tűznek, felemelte a lábát, hogy megmelengetse a csizmája talpát, és így szólt Eugénie-hez.

- Köszönöm, kedves húgom, Tours-ban megvacsoráztam. - És Grandet-ra nézve hozzáfűzte: - Nincs szükségem semmire, csöppet sem vagyok fáradt.

- Uraságod a fővárosból érkezett? - kérdezte des Grassins-né.

Charles, mert így hívták a párizsi Grandet úr fiát, hallván, hogy hozzá szólnak, fogta a kis lornyont, amely egy nyakába akasztott láncon függött, a jobb szeme elé illesztette, hogy megvizsgálja, mi van az asztalon, és mifélek ülnek körülötte, szemtelenül végigméregette des Grassins-nét, majd mikor már mindent szemügyre vett, így szólt:

- Igen, asszonyom. Látom, tomboláznak, nénikém - fűzte hozzá -, kérem, folytassák csak, kár volna abba hagyni ezt a szórakoztató játékot...

„Megesküdtem volna, hogy ez az unokabáty” - gondolta des Grassins-né, rá-rásandítva a fiatalemberre.

- Negyvenhét - kiáltott az öreg abbé. - Ön viszi, des Grassins-né asszony, az ön száma, nem?

Des Grassins úr korongot tett a felesége lapjára, aki szomorú sejtelmektől gyötörve hol a párizsi unokafivért, hol Eugénie-t nézte, s meg is feledkezett a tomboláról. A fiatal örökös nő időnként lopva az unokatestvérére pillantott, és a bankárné könnyen felismerhette a csodálkozás és érdeklődés *crescendó*-ját.

Charles Grandet úr, huszonkét éves, szép fiatalember, e pillanatban élesen elütött a jó vidékiektől, akiket arisztokratikus viselkedése máris meglehetősen felháborított, és akik azért figyelték, hogy majd kigúnyolhassák. Ez magyarázatot kíván.

Huszonkét éves korukban a fiatalember még elég közel jár a gyerekkorukhoz, hogy ne tudjanak ellenállni bizonyos gyerekségeknek. Meglehet, hogy száz közül kilencvenkilenc éppúgy viselkedett volna, mint ahogy Charles Grandet viselkedett. Néhány nappal ezelőtt azt mondta neki az apja, hogy utazzon pár hónapra Saumurbe, a fivéréhez. Talán Eugénie-re gondolt a párizsi Grandet úr. Charles-nak, aki először csöppent vidékre, az az eszméje támadt, hogy a felkapott divatfi fensőbbiségével lép fel, fényűzésével kétségbe ejti az egész járást, új fejezetet nyit az életében, és meghonosítja a párizsi élet leleményeit. Egyszóval, az volt a

szándéka, hogy Saumurben még több időt tölt körömrészelgetéssel, mint Párizsban, és szerfelett választékosan öltözködik, nem él azzal a nem minden báj nélkül való hanyagsággal, amelyért a magafajta elegáns fiatalemberek olykor lemondanak a feszes tökéletességről.

Charles tehát magával hozta Párizs legszebb vadászöltönyét, legszebb puskáját, legszebb kését a legszebb tokkal. Magával hozta káprázatos mellény gyűjteményét: volt a mellények között szürke, fehér, fekete, szkarabeuszzöld, aranyfényű, flitteres, mintás, olyan, aminek egyforma a színe-fonákja, sálgalléros, egyenes galléros meg tükörgalléros, végiggombos, aranygombos. Hozott magával megannyi, ezekben az években divatos gallért és nyakkendőt. Magával hozta két, Buissonnál² csináltatott frakkját és a legfinomabb fehérneműjét. Magával hozta szép arany toalettkészletét, anyja ajándékát. Magával hozta valamennyi divatfimütyürkéjét, nem feledkezve meg arról az elragadó kis írókészeletről sem, amelyet a világ legaranyosabb nőjétől kapott, legalábbis Charles annak tartotta azt a nagyvilági hölgyet, akit ő Annette-nek hívott, és aki, fájdalom, most Skóciában utaztatott férje oldalán, mert a felébredő gyanakvás oltárán kénytelen volt átmenetileg feláldozni boldogságát; és hozott persze sok szép papírt, hogy kéthetenként levelet írjon a hölgynek. Egy szó, mint száz, a párizsi haszontalanságok lehető legteljesebb rakománya volt ez, a párbajkihíváshoz szükséges lovaglópálcától a párbaj-befejezéshez alkalmas díszes pisztolyig megtalálható volt benne mindazon kéziszerszám, amellyel a Charles-féle ifjú naplopó műveli meg az életét. Mivel az apja azt mondta neki, hogy utazzon egyedül és szerényen, a delizsánsznak az ő számára lefoglalt külön fülkéjében jött, és meg volt magával elégedve, amiért nem rongálja azt a pompás lovas hintót, amelyet azért csináltatott, hogy az ő Annette-je, a nagyvilági... stb. hölgy elé hajtson, akivel a badeni gyógyforrásnál leendő találkozója jövő júniusban.

Charles arra számított, hogy a nagybátyjánál vagy száz embert talál, hogy falkavadászatokon vesz részt a bácsikája erdeiben, egyszóval, hogy várúri életet él majd, nem is gondolta, hogy Saumurben találja, s a városban csak azért érdeklődött felőle, hogy megtudja, melyik a froidfond-i út; hanem amikor megtudta, hogy Grandet a városban tartózkodik, biztos volt benne, hogy egy nagy palotában leli meg. Hogy illendően mutatkozzék be a nagybátyjánál - Saumurben vagy Froidfond-ban, egyre megy -, a legcsinosabb, legkeresettebben egyszerű útiruháját öltötte fel, a legimádandóbbat, hogy azt a szót használjuk, amely e korban egy ember vagy egy tárgy rendkívüli tökélyét jelentette. Tours-ban egy fodrásszal frissen kigöndörített szép gesztenyebarna haját, fehérneműt váltott, fekete selyemszátén nyakkendőt kötött, amely a körgallérral összhangban kellemesen kiemelte halovány, nevetős arcát. Testhezálló, félig begombolt császárcabátja látni engedte sálgalléros kasmírmellényét, amely alatt fehér mellényt hordott. Az óráját, amelyet hanyagul valamelyik zsebébe süllyesztett, rövid aranylánc kapcsolta az egyik gomblyukához. Szürke nadrágja oldalt gombolódott, fekete selyemhímzés cifrázta a varrását. Jól állt a kezében a sétatálca, amelynek faragott aranyfeje nem tompította szürke kesztyűjének üde színét. Végezetül sapkája is kitűnő ízlésre vallott.

Csakis párizsi, méghozzá a legmagasabb körökben mozgó párizsi volt képes rá, hogy mindezeket a buta holmikát magára aggassa anélkül, hogy nevetségessé válna, sőt még rátarti összhangba is hozza őket; az összhangot egyébként növelte az olyan fiatalembernek a bátor tekintete, akinek szép pisztolya, biztos keze és egy Annette-je van.

Namármost, ha meg akarják érteni a saumuriék és a fiatal párizsi kölcsönös megütközését, ha a maga teljességében látni akarják, milyen vakítóan ragyogott az utas eleganciája a terem szürke árnyai közt és a családi tabló alakjai körében, képzeljék maguk elé a Cruchot-kat.

² Balzac kedvelt szabója, egyik hitelezője.

Mindhárman tubákoztak, s már régóta ügyet se vetettek rá, hogy takonycseppek és kis fekete pépgömbök pettyezik sárgás ráncokat vető, gyűrött gallérú vörhenyes ingük mellfodráját. A nyakkendőjüknek nem volt tartása, azonnal kötélszerűen összezsavarodott, mihelyt megkötötték. Töméntelen sok fehéreneműjük volt, ezért csak hathavonta mosattak; a szekrény fenekén tartott szennyesbe időközben beleivódott a penész színe és szaga. Undok bárdolatlanságukhoz tökéletesen illett elaggott szellemük. Ábrázatuk, mely fakó volt, mint elnyűtt ruhájuk, gyűrött, akár a nadrágjuk, megviseltnek, töppedtnek látszott; ráadásul folyton fintorogtak.

A Cruchot-k nemtörődömségével összhangban a többiek is hanyagul, viseltesen öltözködtek, úgy, ahogy általában vidéken szokás, ahol szinte észrevétlenül oda jutnak az emberek, hogy már nem vesznek föl jó ruhát egymás kedvéért, és jól megnézik az árát, mielőtt egy pár kesztyűt vásárolnak. A divattól való irtózás volt az egyetlen, amiben a grassinisták és a cruchotisták egyetértettek. Valahányszor a párizsi a szeme elé emelte a lornyont, hogy szemügyre vegye a terem különös tartozékait, a mennyezetgerendákat, a faburkolat színeit vagy a légy piszokpöttyöket, amelyek oly sűrűn tarkázták a burkolatot, hogy az *Encyclopédie méthodique* és a *Moniteur* összes írásjele kitelt volna belőlük, a tombolázók nyomban felkapták a fejüket, és olyan kíváncsian bámultak rá, mintha zsiráf lett volna.

Des Grassins úr és fia már látott életében divatos férfit, de azért - talán mert őket is áthatotta valami ködös közösségi érzés, vagy talán mert nem tudták kivonni magukat a hatása alól - osztottak asztaltársaik elképedésében, és gunyoros kacsingatással adták szomszédaik tudtára: „Hát ilyenek ezek ott Párizsban.”

Egyébként valamennyien kedvükre nézegethették Charles-t, nem kellett a ház urának rosszalásától tartaniuk. Grandet belemerült a kezében tartott hosszú levél olvasásába, nem törődve vendégeivel és azok szórakozásával, még az egyetlen gyertyát is elvette az asztalról. Eugénie még sohasem látott senkit, aki Charles-hoz fogható lett volna, tökéletesnek látta unokaöccse lényét, öltözetét, úgy érezte, hogy menyei birodalomból alászállott teremtmény jelent meg előtte. Élvezettel szívta be a csillogó, kecsesen göndörödő hajából áradó illatokat. Szerette volna megérinteni szép, finom kesztyűjének selymes tapintású bőrét. Irigyelte Charles-t kezének kicsinységéért, arcának haloványságáért, üdeségéért, finom vonásaiért. Ha lehetséges egyetlen képbe sűríteni mindazokat az érzéseket, amelyeket a fiatal világfi ébresztett abban a tudatlan lányban, aki soha mással nem foglalkozott, mint harisnyafoltozással, apja ruhatárának javításával, és akinek úgy telt az élete e szutykos falak között, hogy óránként legfeljebb egy járókelőt látott a csendes utcán, nos, unokafivérének látása olyan gyöngéd kéjjel teli érzelmeket fakasztott e lány szívében, amelyet fiatal férfiban keltenek azok a képzelet alkotta nőalakok, amelyeket Mestall³ rajzolt angol verses albumokba, vagy Finden⁴ metszett karcólótűjével oly könnyű kézzel, hogy az ember ráfújni sem mer a velinpapírra, mert még elrepülnek a menyei jelenések.

Charles elővett egy zsebkendőt, amelyet a Skóciában utazgató nagyvilági hölgy hímzett. Amikor Eugénie meglátta a szép munkát, amely szerelemmel készült, a szerelem számára elveszett órák során, ránézett unokatestvérére, hogy valóban használni fogja-e a zsebkendőt. Charles viselkedése, taglejtése, a mód, ahogy a lornyonját ujjai közé fogta, mesterkélt szemtelensége, ahogy lefitymálón nézett a gazdag örökös nő szívére oly igen megdobogtató varródobozra, amelyet természetesen értéktelennek, nevetségesnek tartott, szóval mindaz, ami

³ Richard Mestall: angol grafikus, akvarellista és metszetkészítő (1765-1836).

⁴ William Finden: angol metszetkészítő (1782-1852).

megbotránkoztatta a három Cruchot-t és des Grassins-ékat, annyira tetszett Eugénie-nek, hogy elalvás előtt még sokáig álmodozott a fiúról, minden unokafivérek legcsodásabbikáról.

A tombola nagyon vontatottan haladt, és nemsokára be is fejeződött a játék. Nanon bejött, és hangosan azt mondta:

- Asszonyom, ágynemű kéne, hogy megágyazhassak ennek az úrnak.

Grandet-né kiment Nanonnal. Des Grassins-né ekkor halkán így szólt:

- Tegyük el a souinkat, és hagyjuk a tombolát.

Sorra elvették a két soujukat, amelyet tét gyanánt a csorba csészealjba tettek volt, aztán egyszerre mozgolódni kezdtek, és az egész gyülekezet negyedfordulatot tett a kandalló felé.

- Ezek szerint befejezték? - kérdezte Grandet anélkül, hogy felnézett volna a levélből.

- Igen, igen - felelte des Grassins-né, aki épp abban a pillanatban telepedett Charles mellé.

Olyan gondolattól hajtva, amely akkor születik a leányszívekben, amikor először fészkelni be oda magát az a bizonyos érzelem, Eugénie anyja és Nanon után sietett, hogy segítsen. Ha egy ügyes gyóntató e pillanatban kifaggatta volna, a lány bizonyára bevallotta volna, hogy nem az anyja vagy Nanon járt az eszében, hanem szívmarcangoló vágy ösztönözte: körül akart nézni unokafivére szobájában, törődni akart unokafivérével, valamit, akármit elhelyezni nála, vigyázni, nehogy valamiről megfélekedzenek, mindenről gondoskodni akart, hogy a szoba a lehetőségekhez képest tiszta és elegáns legyen. Eugénie máris úgy érezte, ő az egyetlen, aki megérti unokafivére ízlését és gondolatait.

És valóban, jókor érkezett, hogy bebizonyítsa, mindent újra kell kezdeni: az anyja és Nanon, abban a hiszemben, hogy mindent bevégezett, már épp visszafelé tartott a szalába. Eugénie azt tanácsolta Nanonnak, hogy a parázssal töltött ágymelegítővel melegítse meg az ágyneműt, ő maga tett abroszt a vénséges vén asztalra, és lelkére kötötte Nanonnak, hogy minden reggel váltsa a terítőt. Az anyjának megmagyarázta, hogy okvetlenül jól be kell fűteni a kandallóba, és meghagyta Nanonnak, hogy hozzon föl egy nagy rakás fát a folyosóra, de erről egy szót se szóljon az apjának. Aztán szaladt, hogy a terem egyik zugából előkotorjon egy régi lakkozott tálcát, amely még a boldogult öreg de la Bertellière úr hagyatékából származott, ugyanott talált egy hatszögletű kristály poharat, egy kopott aranyozású kanalat, egy üvegcsét metszett amorettfigurákkal, és az egészet diadalittasan a kandalló egyik sarkára helyezte. Negyedóra alatt több gondolata támadt, mint születése pillanatától egész életében.

- Anya - mondta -, az unokafivérem biztosan nem állhatja a faggyúgyertyaszagot. Nem vennénk viaszgyertyát?...

És már futott is, röppent, hogy erszényéből kivegye azt a százsous tallért, melyet havi kiadásaira kapott.

- Nesze, Nanon - mondta -, siess.

- De mit szól majd apád?

Ezt a bosszantó ellenvetést Grandet-né tette, amikor meglátta lánya kezében az ódon sèvres-i porcelán cukortartót, amelyet Grandet hozott a froidfond-i kastélyból.

- És honnan veszed a cukrot? Megbolondultál?

- De anya, Nanon nemcsak viaszgyertyát vesz majd, hanem cukrot is.

- És apád?

- Hát illik az, hogy az unokaöccse ne ihasson egy pohár cukros vizet? Különben sem veszi észre.

- Apád mindent lát - mondta fejcsóválva Grandet-né.

Nanon tétovázott, ismerte a gazdáját.

- Menj már, Nanon, mivelhogy ma van a születésnapom!

Nanon nem tudta elfojtani vihogását; ez volt az első tréfa, amelyet fiatal úrnőjétől valaha is hallott; és engedelmeskedett.

Miközben Eugénie és az anyja azon szorgoskodtak, hogy kicsinosítsák azt a szobát, amelyet Grandet úr az unokaöccsének szánt, Charles des Grassins-né évődő figyelmisségének célpontja volt.

- Ön roppant bátor, uram - mondta az asszony -, télen otthagyta a főváros örömeit, hogy Saumurbe költözzön. Ámbár, ha nem ijesztettük máris el, meglátja, hogy itt is lehet azért szórakozni.

Rákacsintott a fiatalemberre, ahogy a vidéki asszonyok szoktak, akiknek tartózkodó, óvatos pillantásából mohó bujaság árad, olyan a szemük, mint a papoké, akik minden élvezetet lopásnak vagy véteknek hisznek.

Charles olyan hontalannak érezte magát ebben a szobában, oly messzire volt attól a hatalmas kastélytól és fényűző életmódtól, amelyet bácsikájánál találni remélt, hogy des Grassins-nét tanulmányozva, végül egy párizsi nő arca ködlött fel előtte. Kedvesen felelt a hozzá intézett meghívásfélére, és természetes hangon társalogni kezdett des Grassins-néval, aki mind bizalmasabb mondandóival összhangban egyre halkította a hangját. Ő is, Charles is egyaránt szűkségét érezte a bizalmas társalgásnak. Így aztán néhány percnyi incselkedő csevegés és komoly élcelődés után, miközben a többiek arról beszélgettek, ami ez idő tájt minden saumuri fő gondja volt, a boreladásról, az ügyes vidéki nő, úgy, hogy csak a fiatalember hallja, így szólt:

- Uram, ha megtisztel bennünket a látogatásával, mind a férjemet, mind jómagamat őszintén megörvendeztet. A mi szalonunk az egyetlen Saumur városában, ahol egyként megtalálja a tekintélyes kereskedővilágot és a nemességet; mi mindkét társaság tagjai vagyunk, és ez a két társaság csak nálunk hajlandó találkozni, mert nálunk kedvére szórakozhat. Az uram, büszkén mondom, egyforma megbecsülésnek örvend emezek és amazok körében. Nos, mi igyekezni fogunk, hogy elűzzük az unalmát, amíg városunkban tartózkodik. Ha Grandet úrnál maradna, mihez kezdene, jóságos isten! Nagybátyja vén zsugori, csak a szőlővesszeivel törődik, nagy-nénje szentfazék, nincs egy épkézláb gondolata, az unokanővére meg közönséges, műveletlen kis buta, még hozományja sincs, egész életét rongyok foltozgatásával tölti.

„Remek asszony” - gondolta magában Charles Grandet, miközben viszonzta des Grassins-né negédeskedését.

- Úgy látom, asszony, hogy magadnak akarod kisajátítani az uraságot - mondta nevetve a nagy, kövér bankár.

A közjegyző és az elnök kajánkodó szavakkal csatlakozott e megjegyzéshez, az abbé azonban ravasz ábrázattal nézett rájuk, majd kivéve egy csipet tubákot és körbekínálva a burnótszelencét, így foglalta össze mindhármas véleményét:

- Ki tudná a saumuri vendégszeretetet képviselni, ha nem önagysága?

- Nahát! Ezt meg hogy érti, abbé úr? - kérdezte des Grassins úr.

- A lehető legelőnyösebb értelemben, uram, mind önre, önagyságára és Saumur városára, mind az úrra nézvést - egészítette ki szavait Charles felé fordulva a fondorlatos aggastyán.

Az abbé, noha látszólag egyáltalán nem figyelt Charles és des Grassins-né társalgására, tudta, kitalálta, miről folyik köztük a szó.

- Uram - szólt Charles-hoz fesztelennek szánt hangnemben Adolphe -, nem tudom, megőrizte-e emlékezetében szerény személyemet; egy ízben abban a megtiszteltetésben volt részem, hogy az ön vizavíja lehettem Nucingen báró úr bálján, és...

- Hogyne, uram, hogyne - felelte Charles, aki meglepetten tapasztalta, hogy a közfigyelem középpontjába került.

- Az úr a fia? - kérdezte des Grassins-nétől.

Az abbé kajánul nézett az anyára.

- Igen, uram - mondta az asszony.

- Ön tehát nagyon fiatal volt, mikor Párizsban járt - fordult ismét Adolphe-hoz Charles.

- Mi sem természetesebb, uram - mondta az abbé -, mi azonnal Babilonba küldjük a csemetéinket, mihelyt kinőnek a csecsszopó korból.

Des Grassins-né meglepően mély értelmű pillantással vonta kérdőre az abbét.

- Vidékre kell jönni - folytatta a pap -, hogy az ember olyan harminc-egynéhány éves asszonyra leljen, aki megőrzi üdeségét; lám, önagyságának nemsokára végzett jogász lesz a fia. Úgy emlékszem arra a bálra, mintha ma lenne - tette hozzá az abbé nőnemű ellenfeléhez fordulva -, az ifjak és a hölgyek székre álltak, hogy lássák, hogyan táncol ön, asszonyom. Nekem úgy tűnik, mintha csak tegnap aratta volna a sikereit...

„Ó, a vén gazember! - gondolta magában des Grassins-né -, csak nem lát a vesémben?”

„Úgy látom, nagy sikerem lesz Saumurben” - gondolta Charles, kigombolta császárkabátját, majd kezét mellényébe akasztva, és a távoli messzeségbe vetve tekintetét, olyan tartásba merevedett, amilyenben Chauntrey⁵ ábrázolta Lord Byront.

Grandet apó figyelmetlensége, helyesebben szólva, az a gondterheltség, amellyel a levélolvásásba merült, nem került el sem a jegyző, sem az elnök figyelmét: a derék férfiú arcát erősen megvilágította a gyertyafény, és a két Cruchot Grandet arcának apró rezdüléseiből igyekezett kitalálni a levél tartalmát. A szőlősgazda ezúttal nehezen őrizte meg arcvonásainak megszokott nyugalmát. Egyébiránt, aki elolvassa az alábbi végzetes levelet, maga is elképzelheti, mekkora önuralomra volt szüksége ennek az embernek:

Testvérem! Idestova huszonhárom éve nem láttuk egymást. Az utolsó találkozásunkra az esküivőm adott okot, s utána vidáman vettünk búcsút egymástól. Akkor természetesen nem tudhattam előre, hogy egy nap te leszel a család egyetlen támasza, azé a családé, amely a te örömdre is jólétben élt. Amidőn e levelet kézhez veszed, én már nem élek. Az én társadalmi helyzetemben nem akartam túlélni a csőd szégyenét. Az utolsó pillanatig ott álltam a szakadék szélén, reméltem, hogy megkapaszkodhatom. Le kell zuhannom a mélységbe. Tőzsdeügynökömmnek és Raguin közjegyzőmmnek a páros csődje utolsó pénzforrásaimtól is megfoszt, semmim sem marad. Fájdalom, csaknem négymillióval tartozom, és felajánlható tényleges vagyonom nem több, mint ennek a huszonöt százaléka.

⁵ Francis Chauntrey: angol szobrász (1782-1842).

Raktáron tartott holmim ára jelenleg a mélypontra zuhant, ennek épp az az oka, hogy ti bőséges és jó minőségű termést szüreteltetek. Három nap múlva egész Párizs azt mondja: „Grandet csaló volt!” Rám, feddhetetlenre, a gyalázat szemfedője borul. Elrabolom, bemocskolom fiam nevét, elrabolom tőle anyai vagyonát. A szerencsétlen gyermek - ó, mennyire imádom őt - még semmit se tud. Gyengéden búcsút vettünk egymástól. Istennek hála, nem sejtette, hogy e búcsú volt szívem utolsó fellángolása. Vajon nem átkoz-e meg majd egyszer? Testvérem, testvérem, rettenetes a gyermekeink átka! Ők megfellebbezhetik a mi átkunkat, de az övék visszavonhatatlan. Grandet, a bátyám vagy, nem hagyhatsz oltalom nélkül: ne engedd, hogy Charles keserű szóval illessen sírom fölött! Fivérem, ha véremmel, könnyeimmel írnám ezt a levelet, akkor se lehetne benne több fájdalom, hiszen könnyeznék, meghalnék, nem szenvednék többé; de most szenvedek, és száraz szemmel látom a halált. Te lettél hát Charles apja! Anyai ágon egyetlen rokona sincs, jól tudod, miért. Miért is nem engedelmeskedtem a társadalmi előítéleteknek? Miért is engedtem a szerelem szavának? Miért is vettem feleségül egy nagy úr házasságon kívüli leányát? Charles-nak nincs többé családja. Ő, boldogtalan fiam! gyermekem!... Hallgass meg, Grandet, nem magamért könyörgök; talán nincsen is olyan jelentékeny vagyoned, hogy hárommilliót rátáblázhassak, csakis a fiamért. Tudd meg, bátyám, rimánkodva kulcsolom össze a kezemet, midőn rád gondolok. Grandet, halálom órájában rád bízom Charles-t. Most végre fájdalom nélkül nézem a pisztolyaimat, bízom benne, hogy apja helyett apja leszel. Charles nagyon szeretett engem; oly jó voltam hozzá, semmit sem tagadtam meg tőle soha: nem fog haraggal gondolni rám. Különben majd meglátod: szelíd, az anyjára ütött, sohasem fog bánatot okozni neked. Szegény gyermek! A fényűzés örömeihez szokott, nem ismeri az olyan nélkülözéseket, amelyekre téged és engem kárhoztattak egykor a szűk esztendők... És most itt áll magára hagyotton, tönkrejutottan. Igen, minden barátja elfordul majd tőle, és én leszek megaláztatásainak okozója. Ó, bárcsak oly erős volna a karom, hogy egyszeriben anyja közelébe küldjem, az égbe. Téboly! Visszatérek balsorsomhoz, Charles balsorsához. Azért küldtem tehát hozzád őt, hogy kíméletesen tudasd vele a halálomat és azt, hogy milyen sors vár rá. Légy apja, jó apja! Ne ragadd ki hirtelen a dologtalan életből, megölnéd vele. Térden állva kérem őt, ne éljen követelési jogával, ami anyja örököséként megillette őt. De hisz fölöslegesen könyörgök, van benne becsület, érezni fogja, hogy nem szabad csatlakoznia hitelezőimhez. Alkalmas időpontban bírd rá, hogy lemondjon a hagyatékáról. Világosítsd fel, milyen nehéz életkörülmények közé juttatom; és ha mégis szeretettel gondol vissza rám, magyarázd meg neki a nevemben, hogy még nincs minden veszve a számára. Igen, a munka, amely mindkettőnket megmentett, visszaadhatja neki a vagyont, amelytől én fosztottam meg őt; és ha meghallja apja szavát, az apját, aki érette holtából is feltámadna egy percre, utazzon el, menjen Indiába! Bátyám, Charles becsületes és bátor ifjú: ha adsz neki valami, mégoly szerény árukészletet, amellyel kereskedhetik a tengeren túl, ő élete árán is visszafizeti majd neked az alaptőkét, amelyet kölcsönadsz neki; mert adsz neki kölcsönt, Grandet, máskülönben furdalna a lelkiismeret. Ó, ha a gyermekem sem segítségre, sem gyengédségre nem lelne nálad, örökkön-örökké azért fohászkodnék Istenhez, hogy bosszulja meg szívtelenségedet. Ha megmenthettem volna némi értéket, most jogom volna rá, hogy anyai örökségéből juttassak neki egy összeget, de a hóvégi kifizetések kiapasztották minden pénzforrásomat. Nem akarom úgy meghalni, hogy nem tudok biztosat fiam sorsa felől; kezed melegéből szerettem volna érezni szent esküvéseidet, az megmelengetett volna, de nincs már idő. Amíg Charles úton van, el kell készítenem a mérlegemet. Az üzleti ügyeimet irányító jóhiszeműségemre hivatkozva azon leszek, hogy bebizonyítsam, összeomlásomban nem volt része hanyagságnak vagy becstelenségnek. Nemde ez is Charles-ról való gondoskodás?

- *Isten veled, bátyám! Isten áldása kísérje minden lépésedet, amiért nagylelkűen vállalod a gyámságot, amelyet rád bízok, és amelyet elfogadsz, efelől nincs kétségem. Lesz egy hang, amely szüntelenül csak érted imádkozik abban a világban, ahová egyszer mindannyiunkat elszólít az Isten, és ahová én már megtértem.*

Victor-Ange-Guillaume GRANDET

- Beszélgetnek? - kérdezte Grandet apó, és pontosan visszahajtogatva a papirost, mellényzsebébe tette a levelet.

Alázatos és félénk arckifejezéssel leplezve felindulását és számításait, unokaöccsére nézett:

- Átmelegedett?

- Remekül, kedves bácsikám.

- Hát a nők hol vannak? - mondta a bácsi, máris megfélekedve róla, hogy unokaöccse náluk alszik.

Ebben a pillanatban lépett be Eugénie és Grandet-né.

- Minden rendben van odafent? - kérdezte a jóember, visszanyerve a nyugalmát.

- Igen, apám.

- Na, hát akkor, öcsém, ha fáradt volna, Nanon felvezeti a szobájába. Nem valami firlefáncos legénylakosztály, de hát megbocsát a magamfajta szegény szőlősgazdának, akinek mindig üres a zsebe. Mindenünk rámegegy az adóra.

- Nem akarunk tolakodók lenni, Grandet - mondta a bankár. - Bizonyára csevegni akar még az öccsével, mi elbúcsúzunk. A holnapi viszontlátásra.

E szavakra a társaság felkerekedett, és ki-ki a maga modorában elköszönt. Az öreg közjegyző kiment a kapuhoz a lámpásáért, visszajött, meggyújtotta, majd felajánlotta des Grassins-éknak, hogy hazakíséri őket. Des Grassins-né nem tudhatta előre, hogy egy váratlan esemény időnek előtte véget vet a vendégeskedésnek, az inasa még nem jött értük.

- Megtisztelne, asszonyom, ha elfogadná a karomat - mondta Cruchot abbé des Grassins-nénak.

- Köszönöm, abbé úr. Itt a fiam - válaszolta az asszony szárazon.

- A hölgyek nem hozhatják rossz hírbe magukat velem - mondta az abbé.

- Nyújtsd már a karodat Cruchot úrnak - szöjt rá des Grassins-néra a férje.

Az abbé fürgén vezette a csinos hölgyet, s néhány lépéssel a karaván elé került vele.

- Ez a Charles remek fiatalember - mondta, és megszorította az asszony karját. - *Befellegzett a szép reményeknek!* Lemondhat Grandet kisasszonyról, Eugénie a párizsi fiatalemberé lesz. Mert ebben az unokafivérben, hacsak nem szerelmesedett bele valami párizsi nőbe, olyan vetélytársra talál az ön Adolphe fia, hogy...

- Ne fárassza magát, abbé úr. Ez a fiatalember rögtön észreveszi, hogy Eugénie mulya, besavanyodott leányzó. Nem figyelte meg? Olyan sárga volt ma este, mint a birsalma.

- Talán már fel is hívta erre a párizsi rokon figyelmét?

- Nem is szégyelltem magam...

- Álljon mindig Eugénie mellé, asszonyom, és akkor nem kell telebeszélnie a fiatalúr fejét, magától is olyan összehasonlítást tesz, amely...

- Már meg is ígérte nekem, hogy holnapután nálam vacsorázik.

- Ó! ha ön akarná, asszonyom... - mondta az abbé.

- Mit akar, abbé úr, mit akarjak? Csak nem rossz tanácsokkal próbál ellátni? Nem azért őriztem meg, Isten segedelmével, makulátlan jó híremet, harminckilenc éves koromig, hogy most feláldozzam! Még akkor se tenném, ha a nagy Mogul birodalma volna a tét. Olyan korban vagyunk, maga is, én is, amikor az ember már tudja, mit beszél. Egyházi személy léteére ugyancsak illetlen gondolatokat forgat a fejében. Piha! Ez a *Faublas*-ba való.

- Ön tehát olvasta a *Faublas*-t!

- Nem, abbé úr, a *Veszedelmes viszonyok*-at akartam mondani.

- Ó! ez a könyv valóban sokkal, de sokkal erkölcsösebb - mondta nevetve az abbé. - De hisz ön olyan romlottnak tüntet föl engem, mint egy mai fiataalt! Egyszerűen csak azt akartam...

- Azt merészeli állítani, hogy nem csúf dolgokat készült tanácsolni nekem? Világos! Ha ez a fiatalember, aki, nem mondom, csinos fickó, udvarolna nekem, nem gondolna az unokanővérére. Tudom, Párizsban nem egy jó anya föláldozza így magát gyermeke boldogságáért és a vagyonaért; csakhogymi vidéken élünk, abbé úr.

- Igaz, asszonyom.

- És ezen az áron - folytatta des Grassins-né - még százmillió se kellene nekem, és nem kellene Adolphe-nak sem.

- Asszonyom, én egyáltalán nem százmillióról beszéltem. Akkor talán egyikünknek nem volna elég ereje, hogy ellenálljon a kísértésnek. Azt hiszem csupán, hogy egy tisztességes asszony nyugodtan megengedhet magának egy kis ártatlan kacérkodást, attól még nem esik folt a becsületén, sőt ez hozzátartozik társaságbeli kötelezettségeihez, és...

- Úgy gondolja?

- Hát nem kötelességünk-e, asszonyom, minél kellemesebbé tenni a társaságunkat?... Ha megengedi, kifújom az orrom... Biztosíthatom róla, asszonyom - folytatta -, hogy önre némileg cirógatóbb pillantásokat vetett a lornyonyján keresztül, mint rám; én persze megbocsátom neki, hogy a vénségnél többre becsüli a szépséget...

- Világos - hallatszott az elnök vastag hangja -, hogy a párizsi Grandet úr kizárólag házassági szándékkal küldte Saumurbe a fiát...

- Ha így volna, az unokaöcs nem ágyúgolyóbisként pottyant volna közénk - felelte a közjegyző.

- Ez nem jelent semmit, az öreg semmit se köt mások orrára - jegyezte meg des Grassins úr.

- Des Grassins barátom, meghívtam vacsorára ezt a fiatalurat. A te dolgod lesz, hogy felkeresd, és meghívd Larsonnière urat és nejét, és du Hautoyékat, természetesen a szép Hautoy kisasszonnyal együtt; csak jól kicsinosítsa magát az alkalomra! Az anyja féltékenységből oly rosszul öltözteti! Remélem, uraim, önök is megtisztelnek minket megjelenésükkel - állította meg a menetet des Grassins-né, hogy hátraforduljon a két Cruchot felé.

- Megérkeztek, asszonyom - mondta a közjegyző.

A három Cruchot elköszönt a három des Grassins-tól, majd hazafelé indult. Útközben - azzal az elemző tehetséggel, amely a vidéki emberek sajátja - minden oldalról megvizsgálták az este nagy eseményét, amely megváltoztatta a cruchotisták, illetve a grassinisták hadállásait. A nagy számítók cselekedeteit irányító csodálatosan józan ész azt súgta emezeknek is, amazoknak is,

hogy ideiglenes szövetségbe kell tömörülniük a közös ellenséggel szemben. Hiszen nem az-e mindkét fél feladata, hogy ne engedje kicsírázni Eugénie szerelmét Charles iránt, és Charles érdeklődését unokanővére iránt? Hogyan is láthatna át a szitán a párizsi jövevény az álnok célzások, mézédés rágalmak, dicshimnusznak álcázott ócsárlás, ártatlan hitetlenkedés szüntelen forgataga közepette?

Amikor a négy rokon magára maradt a teremben, Grandet úr így szólt az unokaöccséhez:

- Le kell feküdnünk. Késő van, hogy megbeszéljük azokat az ügyeket, amelyek ide vezették; majd holnap találunk alkalmas időt. Nyolc órákor van a reggeli nálunk. Délben eszünk valami gyümölcsöt, hamarjában bekapunk egy falatka kenyeret, és iszunk egy pohár fehér bort; ötkor vacsorázunk, mint a párizsiak. Ez a házirend. Ha meg akarja nézni a várost vagy a környéket, csak rajta, szabad, mint a madár. Megbocsát, ha az üzleti ügyeim miatt nem tarthatok mindig magával. Lehet, hogy széltében-hosszában azt hallja majd, hogy gazdag vagyok: „Grandet úr így, Grandet úr úgy!” Hadd mondják, a fecsegésük nem árt a hitelnek. Pedig egy vasam sincs, és öregségemre is úgy dolgozom, akár egy kisas, akinek egy hitvány bodnárkésen kívül nincs egyebe, csak a két erős karja. Meglehet, hamarosan maga is megérzi a tulajdon bőrén, mi az ára egy garasnak, ha meg kell izzadni érte. Gyerünk, Nanon, a gyertyákat!

- Remélem, kedves rokon, mindent megtalál, amire szüksége van - mondta Grandet-né -, de ha hiányzik valami, szóljon csak Nanonnak.

- Erre aligha lesz szükség, kedves néném, azt hiszem, minden holmimat magammal hoztam. Engedje meg, hogy jó éjt kívánjak önnek és húgomnak egyaránt.

Charles kivett Nanon kezéből egy égő gyertyát, egy valódi, anjoui viaszgyertyát, amely azonban olyan sárgás színű volt, oly sokáig hevert a boltban, hogy megtévesztően hasonlított a fagygyertyára, és Grandet úr, aki nem is gyanította, hogy valami az ő tudta nélkül került a házhoz, nem vette észre a fényűzést.

- Mutatom az utat - mondta a jóember. Ahelyett, hogy a kapualjra nyíló ajtón lépett volna ki, Grandet szertartásosan a konyhába vezető folyosó felé ment. A folyosót a lépcsőháztól nagy ovális üvegablakkal ellátott lengőajtó választotta el, arra szolgált, hogy feltartóztassa a bezúduló hideget. Télen azonban így is irgalmatlanul besüvített a dermesztő északi szél, és a terem ajtóira szögezett tömitőnemez ellenére odabent épp hogy elviselhető volt a hőmérséklet.

Nanon bereteszte a nagykaput, bezárta a szála ajtaját, majd kiment az istállóba, és eloldozta a farkaskutyát, amelynek olyan repedtfazék-hangja volt, mintha gégelob kínozná. Ez a hírhedten vad eb egyedül Nanont ismerte. A két falusi teremtmény jól megértette egymást. Charles meglátta a lépcsőház piszkossárga, füstös falait, megérezte a korhadt korlátú lépcsőfokok remegését nagybátyja súlyos léptei alatt, s kiábrándulása nőttön-nőtt. Tyúkketrecben érezte magát. Tanácstalanul hátrafordult, hátha nagynénje és unokanővére arcáról leolvashat valamit, de azok annyira hozzászoktak ehhez a lépcsőhöz, hogy nem ismerték föl Charles megdöbbenésének okát, az érdeklődést baráti megnyilvánulásnak vélték, és nyájas mosollyal viszonzták; ez aztán végképp kétségbe ejtette a fiatalembert.

„Mi az ördögnek küldött ide az apám?” - tanakodott magában.

Az első lépcsőfordulóhoz érve három etruszkvörösre mázolt, keret nélküli ajtót pillantott meg; az ajtók beleolvadtak a poros falba, domború szegecsekkel ellátott vaspántok voltak rajtuk, ezek ugyanolyan láng alakban végződtek, mint a hosszúkás kulcslyuk két csúcsa. Az emeleten levő szobák közül annak az ajtaját, amely a konyha fölött volt, szemmel láthatóan befalzták. Ebbe a helyiségbe csak Grandet szobájából volt bejárás; ez volt a dolgozószoba. Egyetlen

ablakon át kapott világosságot, az ablak az udvarra nyílt, és hatalmas vasrudakból álló rács zárta el.

Ebbe a szobába még Grandet-né se léphetett be, a jóember egyedül akart itt lenni, mint az alkimista a vegykonyhájában. Bizonyára volt itt valami elmés rejtekhelye, itt őrizte a birtokleveleket, itt lógtak az aranypénzek méricskélésére való mérlegek, itt készültek éjszakánként a nyugták, a számlák, számítások, olyan titokban, hogy az üzletemberek, látván, hogy Grandet mindig mindenre felkészült, azt hihették, egy tündér vagy egy ördög áll a szolgálatában. Amikor Nanon már hortyogott, de úgy, hogy beleremegtek a falak, amikor a farkaskutya ásítózva örködött az udvaron, Grandet-né és Grandet kisasszony pedig mélyen aludt, ebbe a szobába zárkózott be az öreg kádármester, hogy aranyát dédelgesse, cirógassa, átölelje, mint abroncs a hordót, kotojjon rajta, megmámorosodjék tőle. A falak vastagok, az ablakdeszkák titoktartók voltak. Egyedül Grandet-nak volt kulcsa ehhez a laboratóriumhoz, és - a szóbeszéd szerint - itt tanulmányozta azokat a térképeit, amelyeken minden gyümölcsfáját feltüntette, minden terményét lajstromozta az utolsó rőzsenyalábig, az utolsó bujtott szőlővesszőig.

Eugénie szobájának bejárata a befalazott ajtóval szemben nyílt. A házastársak lakosztálya a folyosó végén volt, és elfoglalta a ház egész elülső részét. Grandet-né szobája a lányáéval volt szomszédos, Eugénie szobájába egy üvegezett ajtó vezetett innen. A ház urának szobáját a felesége szobájától fa válaszfal, a titokzatos dolgozószobától vastag téglafal választotta el.

Grandet apó a második emeleten szállásolta el unokaöccsét, abban a magas manzárdszobában, amely épp az ő szobája fölött volt; így meghallhatja, ha Charles-nak járkálásra van kedve.

A folyosó közepéhez érve Eugénie és az anyja szokás szerint csókkal búcsúzott egymástól; majd mindketten hidegen csengő - de ami a lányt illeti, forró szívből jövő - szavakkal jó éjt kívántak Charles-nak, és bementek a szobájukba.

- Ez lesz a maga szobája, öcsém - mondta Grandet apó, és kitérte az ajtót. - Ha ki kellene mennie, hívja Nanont. Nélküle alászolgája; a kutya habozás nélkül felfalja. Aludjon jól! - Egyszer csak felkiáltott: - Hohó, ez igen! A hölgyek befűtöttek magánál.

Ebben a pillanatban feltűnt Nanon az ágymelegítővel a kezében.

- Már csak ez hiányzott! - mondta Grandet úr. - Gyermekágyas asszonynak nézitek az öcsémet? Vidd vissza a paraszat, Nanon, de azonnal!

- De uram, az ágynemű nyirkos, és ez az úr tényleg olyan kis aranyos, mint egy asszonyka.

- Na jó, ha már a fejedbe vetted - mondta Grandet, és megtaszajtottta Nanont a vállánál -, de vigyázz, nehogy felgyújtsd a házat!

Aztán a fősvény, elégedetlenül mormogva, lement a lépcsőn.

Charles földbe gyökerezett lábbal állt csomagjai közt. Szeme végigfutott a manzárdszoba falán, amelyet olyan virágcsokor mintás sárga papírkárpit borított, amilyenel a csapszékeket szokás kikapartatni, a kemény mészkőből való rovátkolt kandallón, amelynek a látványától az embert kilelte a hideg, a lakkozott nádfonatú nyersfa székeken, melyeknek mintha több sarka lett volna a szokásosnál, a nyitott éjjeliszekrényen, amelyben egy gyalogos őrmester is meghúzhatta volna magát, az ágy elé helyezett néhány rongyszőnyegen, az ágymennyezeten, amelynek molyrágta posztó oldalfüggönyei úgy remegtek, mintha nyomban le akarnának szakadni, majd komoly képpel a hosszú Nanonra nézett, és így szólt:

- Nahát! Mondja csak, kedves lányom, valóban Grandet úrnak Saumur volt polgármesterének, a párizsi Grandet úr testvérbátyjának a házában vagyok?

- Ott uram, a nagyon kedves, nagyon drága, nagyon nagyszerű Grandet nagyságos úr házában. Segítsek kicsomagolni?

- Hát azt nem bánom, öreg harcos! Mondja, nem szolgált valaha a császári gárdatengerészetnél?

- Tyúha! Az meg mi a csuda, az a gárdatengerészet? Azt se tudom, eszik-e vagy isszák! - mondta Nanon.

- No jó, akkor vegye elő a hálóköntösömet. Ebben a bőröndben van, ni. Tessék, itt a kulcs.

Nanon elkápráztatta az aranyvirágokkal és antik mintákkal díszített zöld selyem hálóköntös.

- Ezt veszi fel lefekvéshez? - kérdezte.

- Igen.

- Szűzanyám! De gyönyörű volna oltárterítőnek a plébániatemplomban. Jaj, drága, aranyos uracskám, ajándékozza meg velem a templomot, akkor megveszi a lelki üdvét, így meg elveszejt. Ó, milyen édes lenne! Mindjárt hívom a kisasszonyt, nézze meg ő is.

- Ugyan, Nanon, ha már Nanonnak kell neveznem, elhallgatna végre! Hagyjon lefeküdni, holnap majd elrendezem a holmijaimat, de ha annyira tetszik a köntösöm, hát megmentheti velem a lelki üdvét. Jó keresztény vagyok, ha elmegyek, magának adom, azt csinál velem, amit akar.

Nanonnak tátva maradt a szája, csak nézte, nézte Charles-t, és nem hitt a fülének.

- Még hogy nekem adja ezt a csodát! - mondta elfelé menet. - Talán már álmodik az úr. Jó éjszakát.

- Jó éjszakát, Nanon.

„Csak azt tudnám, mit keresek itt? - gondolta Charles félálomban. - Az apám nem fajankó, biztos van valami célja az utammal. Phú! »Aludjunk egyet előtte« - ahogy valamelyik tökfajú görög mondta a sok közül.”

„Szűzanyám! Milyen kedves az unokaöcsém!” - mondta magában Eugénie, félbeszakítva, és aztán már nem is folytatva az esti imát.

Grandet-nének nem voltak gondolatai, amikor lefeküdt. A válaszfal közepébe vágott kis ajtón keresztül hallotta, mint sétál fel s alá szobájában a fősvény. Mint minden félénk asszony, ő is jól kitanulmányozta ura s parancsolója természetét. Miként a sirály előre megérzi az égiháborút, más számára észrevétlen jelekből az asszony is megsejtette a Grandet belsejében dúló vihart, és most - az ő szavaival élve - halottnak tette magát.

Grandet dolgozószobájának ajtaját bámulta, amelyre belülről bádoglemezt erősített, és azt gondolta magában:

„Mi a csuda jutott az öcsém eszébe, hogy rám hagyta a fiát! Szép örökség, nem mondom! Nincs húsz fölösleges tallérom! És mi az a húsz tallér ennek a piperkőcnek, aki úgy lornyozza a légsúlymérőmet, mintha tüzet akarna csiholni belőle?”

A fájdalom szülte végrendelet következményeit mérlegelő Grandet talán feldúltabb volt, mint a testamentumot papírra vető fivére.

„Tényleg megkapom azt az aranyköntöst?” - gondolta Nanon, elalvás közben magán érezte az oltárterítőt, és életében először álmodott virágokról, szőnyegekről, kelmékről, mint ahogy Eugénie is életében először álmodott szerelemről.

A leányok tiszta és egyhangú életében eljön egy gyönyörűségees óra, napsugár ömlik el a lelkükben, a virág gondolatokat sugall nekik, szívük dobbanása forró megtermékenyítő erőt áraszt elméjükre, és egyetlen sejtelmes vágyá olvasztja gondolataikat; az ártatlan elrédés, édes bohóságok napja ez! Mikor a gyermek látni kezd, mosolyog; mikor a lány megsejti, milyen az igazi érzélem, mosolyog, miként gyermekként mosolygott. Ha az élet első szerelme a fény, vajon a szerelem nem a szív fénye-e? Eugénie számára eljött a pillanat, hogy világosan lásson a földi élet dolgaiban.

Korán kelt, mint minden vidéki lány, elmondta imáját, aztán hozzáfogott, hogy felöltözzék és kicsinosítsa magát: ez a foglalatosság e naptól fogva értelmet nyert. Először lesimította gesztenyebarna haját, nagy-nagy gonddal feltornyoztta vastag hajfonatait, vigyázva, nehogy egyetlen szál is kimaradjon, és természetes vonalú hajviseletéhez jól illő egyszerű csatokkal, hajtúkkal olyan arányosan rendezte el a frizuráját, hogy érvényesült arcának félénk nyíltsága. Miközben jó néhányszor megmosta a kezét tiszta vízben (ettől volt érdes és vörös a bőre), szép gömbölyű karját nézegette, és elgondolkozott, vajon mivel éri el az unokaöccse, hogy olyan puha és fehér a keze, a körmei meg olyan ápoltak. Új harisnyáját, legszebb cipőjét húzta fel. Feszesen befűzte a derekát, egyetlen lyukat sem hagyott ki a fűzőn. Most kívánta életében először, hogy előnyös legyen a megjelenése, és örömmel töltötte el, hogy jól szabott új ruhájában olyan vonzó.

Épp elkészült az öltözködéssel, amikor megszólalt a plébániatemplom toronyórája, és Eugénie nagyon meglepődött, hogy még csak hetet ütött. A vágy, hogy bőségesen legyen ideje szépen felöltözködni, túl korán felébresztette. Mivel nem ismerte a művészi fogásokat, miként lehet tiszter is át- meg átrendezni egy hajtincset, vizsgálgatva, hogyan kelti a legjobb hatást, Eugénie egyszerűen keresztbe fonta a karját, az ablakhoz ült, nézegette az udvart, a szűk kertet és a fölé magasló lépcsőzetes földsávokat; szomorú és szűkös látvány volt ez, de nem volt híján a kietlen zugok, az érintetlen természet rejtelmes szépségeinek.

A konyha előtt kává kút volt, a húzócsigáját kampós vasrúd tartotta. A kutat szőlő futotta be, leveles hajtásait már megfonnyasztotta, kiszikkasztotta, vörösre festette az ősz; a szőlővessző egész a falig kacskaringózott, megkapaszkodott rajta, végigkúszott a házon, és ráhajolt a fűskamrára, amelyben olyan pontos rendben sorakoztak a fahasábok, mint egy könyvgyűjtő kötetei. Az udvar kövezete barnásfeketére színeződött: olyan ritkán koptatták, hogy lassacskán belepte a moha, felverte a gyom. A vastag falak zöld takaróját hosszú barna indák hálózta keresztül-kasul. Végül az udvar végében húzódó nyolc omladékos lépcsőfokot, amely a kertajtóhoz vezetett, úgy eltakarták a burjánzó növények, mint azoknak a lovagoknak a sírját, akiket a feleségük hantolt el a keresztés háború idején. Szétmálladt kősor tetején kidőlt-bedőlt, korhadtt fakerítés magasodott, kedvükre ölelkezhettek vele a kúszónövények. Innen is, onnan is két csenevész almafa girbegurba ágai nyújtóztak a rácsos kertkapu felé.

A kerten három párhuzamos homokos ösvény futott végig, e sétautakat négyszögű virágágyások választották el egymástól, amelyeknek a talaját puszpángszegély kötötte meg, hátul, a földterasz tövében dús lombú hársfák álltak. A kert egyik végében málnabokrok, a másokban hatalmas diófa, ágai a kádármester dolgozószobájáig hajoltak. A Loire menti ősz tiszta sugárzása, szép napsütése kezdte már oszlatni az opálos homályt, amelyet az éj borított a kert és az udvar festői tárgyaira, a falakra és növényekre.

Eugénie új szépségeket fedezett fel a korábban oly mindennapinak tetsző látványban. Lelkében ezernyi kusza gondolat született és áradt szét, ahogy a napfény áradt szét odakint. Hirtelen az a megfoghatatlan, megmagyarázhatatlan öröm járta át, amely úgy fogja körül a szellem világát, mint fellegek a való világot. Gondolatai összhangban voltak a sajátos táj részleteivel, és szívének harmóniája egybecsendült a természet harmóniájával.

Amikor a nap ahhoz a falrészhez ért, amelyről dúsan omlott alá a vastag levelű s a galamb begyéhez hasonlóan száz színben játszó vénushaj, Eugénie számára a reménység mennyei sugara világitották meg a jövőt, s e perctől fogva a lány szerette el-elnézni a falat, a sápadt virágokat, a kék szulákat, a fonnyadt fücsomókat, amelyeket olyan kedves emlék lengett körül, mint amilyen a gyermekkor sok emléke. A hulló levelek halk neszezése a megzendülő kertben választ adott Eugénie titkos kérdéseire, s ő, a múlt időt feledve, estig ott maradt volna ablakánál. Aztán kavargó érzések támadtak a lelkében. Sűrűn felállt, a tükre elé lépett, és úgy nézte magát benne, miként az önmagához könyörtelen művész szemléli meg művét, hogy megbírálja és káromolja magát.

„Nem vagyok elég szép hozzá” - ilyen gondolat járt Eugénie fejében, ilyen alázatos és fájó gondolat.

A szegény lány igazságtalan volt magához; de hát a szerénység, vagy még inkább a félelem, a szerelem egyik legszebb tulajdonsága. Eugénie kétségkívül erős testalkatú volt, amilyenek a kispolgári családok kissé közönséges szépségű gyermekei általában; jóllehet a milói Vénushoz hasonlított, idomait megnemesítették a szelíd keresztényi érzületek, amelyek megtisztítják a nőt, és a régi szobrászok számára ismeretlen jegyekkel ruházzák fel.

Busa feje volt, férfias, de finom vonalú homloka, akár Pheidiász Jupiterének, szürke szemében csillogó fény ragyogott: szűzi életének tükörképe. Kerek, hajdan üde és rózsás arcának vonásait megvastagította a himlő: a betegség enyhe lefolyású volt, és nem hagyott nyomot, de a bársonyosságot azért letörölte a bőréről, amely azonban így is oly lágy és finom maradt, hogy még az anyai csók is múltó piros foltot hagyott rajta. Az orra kicsit nagyobb volt a kellénél, de jól illett apró ráncokkal barázdált míniumpiros ajkához, amely szeretetről és jóságról tanúskodott. Nyakának tökéletesen gömbölyű íve volt. Gondosan takart gömbölyű keble vonzotta a tekintetet, és vágyat ébresztett; hiányzott ugyan belőle az a kecsesség, amelyet a csinos ruha kölcsönöz a nőknek, de a hozzáértők szemében nagyon vonzó lehetett magas természetnek szálfegyenes tartása. Eugénie nagy volt és erős, tehát épp az hiányzott belőle, amit a közizlés csinosnak nevez, de szép volt, az a könnyen felismerhető szépség, amely csak a művészeket lobbantja szenvedélyre. Az a festő, aki Mária mennyei makulátlanságának földi mását keresi, aki a női természetet a Raffaello felfedezte szerény-büszke pillantásban és azokban a szűzies vonásokban akarja megtalálni, amelyek gyakorta a fogantatás szeszélyének adományai, de amelyeket csak keresztényi, szemérmes élet őrizhet vagy szerezhethet meg, nos, az a festő, aki ily ritka modellért rajong, Eugénie arcában egyszeriben meglelte volna a magatudatlan született nemességet, nyugodt homloka mögött a szeretet világát, szeme metszésében, pillája rebbenésében pedig a szavakkal ki nem fejezhető fenséget. Jellemét híven kifejező arca, melyet sohasem torzított, bágyasztott el a gyönyör, békés tavak távolba vesző lágy víztükréhez volt hasonlatos. Ez a nyugodt, színes, szívet melengető arc, amelyet valami derengő fény fogott körül, mint a nyíló virágot, a benne tükröződő lélek szépségét árasztotta szét, s magára vonta a tekintetet.

Eugénie még azon a partján volt az életnek, ahol a gyermeki ábrándok virulnak, ahol még azzal a gyönyörűséggel szedjük a margarétát, amit később már nem ismerünk. Anélkül, hogy tudta volna, mi a szerelem, a tükörbe nézett, és ezt gondolta: „Csúnya vagyok, észre se fog venni!”

Aztán kinyitotta szobájának az ajtaját, mely a lépcsőházra nyílt, és a nyakát nyújtogatva hallgatta a ház neszeit.

„Még nem ébredt fel” - gondolta. Csak Nanon szokásos reggeli köhécselesét hallotta, meg azt, hogy a derék lány jön-megy, kisépri a szálát, tüzet gyújt, megköti a kutyát, és beszél az állatokhoz az istállóban.

Eugénie kapta magát, lement, és kiszaladt Nanonhoz, aki épp tehenet fejt.

- Nanon, drága jó Nanon, kérlek, csinálj tejszínt az unokatestvérem kávéjához.

- Na de, kisasszony, ahhoz már tegnap hozzá kellett volna látni - mondta nagyot hahotázva Nanon. - Nem tudok tejszínt csinálni. Az unokaöccse aranyos, de még milyen aranyos. A kisasszony nem is látta a selyem meg arany hálóköntösében. Én bezzeg láttam! Olyan finom fehérneműt hord, hogy a plébános úr karinge se különb.

- Akkor csinálj nekünk lepényt, Nanon!

- És ki ad nekem fát hozzá a kemencébe, meg lisztet, meg vaját - mondta Nanon, aki, mint Grandet miniszterelnöke, olykor roppant fontos személyiség volt Eugénie és az anyja szemében. - Tán meglopjuk Grandet urat, hogy az unokaöccsét kényeztessük? Kérjen tőle vaját, lisztet, tűzifát, magának az apja, magának adhat. Már jön is lefelé, hogy gondoskodjon a főznivalóról...

Eugénie rémülten kifutott a kertbe, amikor meghallotta, hogy reng a lépcső az apja léptei alatt. Eugénie érezte már, amit a boldogságukban szemérmes és boldogságukra ráébredő emberek éreznek - talán nem is ok nélkül -, hogy gondolatai a homlokára vannak írva, szinte kiszúrják mások szemét. Most döbrent rá arra is, hogy milyen rideg és sivár az atyai ház, és bosszúság-félet érzett, amiért nem idomíthatja otthonát az unokafivére eleganciájához. Szenvedélyes vágy fogta el, hogy tegyen valamit a rokonáért - de mit? Ezt nem tudta. Ártatlan és nyíltszívű lévén, engedett angyali természetének, szabadjára engedte érzelmeit. Unokatestvérenek pusztá látása felébresztette természetes női hajlamait, és ezek annál gyorsabban kibontakozhattak, mivel Eugénie épp betöltötte huszonharmadik életévét, és értelmének, vágyainak teljében volt. Életében először összeszorult a szíve félelmében az apja láttán: sorsának urát látta benne, és úgy érezte, vétkezett, mert néhány gondolatát elhallgatta előtte. Sietős lépésekkel járkálni kezdett, és elámult, mennyivel tisztább a levegő, mennyivel éltetőbbek a nap sugarai; melegséggel töltötték meg lelkét, új életre keltették.

Miközben azon törte a fejét, milyen fortéllyal tudná előteremteni a lepényt, a hosszú Nanon és Grandet között perpatvar támadt, pedig ez olyan ritka volt, mint a fehér holló. Jött a derék ember a kulcsokkal, hogy kimérje a napi ételmisszeradagot.

- Maradt tegnapról kenyér? - szólt Nanonhoz.

- Egy morzsa se, uram.

Grandet jól belisztezett nagy kerek kenyeret vett ki egy lapos pékkosárból, amely Anjouban a kelesztéshez használatos, és már épp meg akarta szegni a kenyeret, amikor Nanon megszólalt:

- Öten vagyunk ma, uram.

- Úgy van - felelte Grandet -, de a te kenyered háromkilós, még marad is belőle. Különben meglátod, az ilyen párizsi fiatal emberek egyáltalán nem esznek kenyeret.

- Hát akkor csak kenedéket eszik az ilyen? - mondta Nanon.

Anjouban a népi szóhasználat kenedéknek nevezi a kenyérhez valót, a kenyérre kent vajtól, azaz a közönséges kenedéktől a baracklekvárig, a legfinomabb kenedékig, és mindazok, akik gyermekkorukban lenyalták a kenedéket és otthagyták az üres kenyeret, bizonyára megértik ennek a kifejezésnek a jelentőségét.

- Nem - válaszolt Grandet -, az ilyen nem eszik se kenedéket, se kenyeret. Ezek olyanok, mint az eladó lányok.

Végül, miután zsugori módon megszabta, mi legyen a napi étrend, bezárván élestára szekrényeit, a gyümölcsös kamra felé indult, de Nanon hangja megállította:

- Akkor meg adjon lisztet meg vaját, uram, hadd csináljak lepényt a gyerekeknek!

- Te aztán kifosztanád a házat az unokaöcsém kedvéért!

- Annyit törődök az unokaöccsével, mint a kutyájával, nem törődök én vele többet, mint maga... Itt van ni, hát nem hat darab cukrot tett *elibém!* amikor nyolc kéne.

- Nahát, Nanon, még sose láttalak ilyennek. Mi ütött beléd? Azt hiszed, hogy te vagy az úr a háznál? Hat darab cukrot kapsz, és kész.

- Jó, és akkor unokaöccse mivel cukrozza meg a kávéját?

- Két darabbal, én lemondok a magaméról.

- Lemond a cukorról? A maga korában! Inkább a saját zsebemből veszek magának.

- Törődj a magad dolgával.

A cukor már nem volt drága, a kádármester szemében mégis ez maradt a legértékesebb gyarmatáru, ő még mindig ott tartott, hogy hat frank egy font cukor. Az, hogy a császárság idején takarékoskodni kellett a cukorral, olyan mély nyomot hagyott Grandet-ban, hogy ez lett legmegrögzöttebb szokása.

Minden nő, még a legegyügyűbb is tudja, hogy kell ravaszkodással célt érni: Nanon nem firtatta tovább a cukorügyet, hogy a lepény dolgában győzelmet arathasson.

- Kisasszony - kiáltott ki az ablakon -, ugye, akar lepényt?

- Nem, nem - felelte Eugénie.

- Na jó, Nanon - mondta Grandet, amikor meghallotta leánya hangját -, nesze!

Kinyitotta a *szitaszekrényt*, ahol a lisztet tartotta, kimért egy mércével, a már levágott vajhoz is hozzáadott néhány unciával.

- Fa is kellene, hogy begyűjtsak a kemencébe - mondta könnyörtelenül Nanon.

- Hát majd veszel, amennyi kell - felelte Grandet búbanatosan -, de akkor gyümölcsös lepényt csinálsz nekünk, és a vacsorát is ott főzöd meg a kemencében; akkor legalább nem kell két tüzet gyújtani.

- Na hiszen! Kell is nekem mondani - kiáltotta Nanon.

Grandet valóságos atyai pillantást vetett hű miniszterelnökére.

- Kisasszonykám - kiáltott a szakácsnő -, lesz ám lepény!

Grandet apó gyümölcszel megrakodva jött vissza, a konyhaasztalra tett egy tányérravalót.

- Ide nézzen, uram, milyen szép csizmája van az unokaöccsének! - mondta Nanon. - Micsoda bőr, és milyen jó szaga van! Mivel szokták pucolni az ilyet? Tán a maga tojásos pasztájával?

- Azt hiszem, Nanon, a tojás tönkretenné ezt a bőrt. Különben mondd meg neki, hogy fogalmad sincs, hogy kell a szattyánt pucolni... igen, ez szattyánbőr; majd ő maga vesz Saumurben olyan pasztát, amilyen kell, s elhozza neked. Azt hallottam, cukrot tesznek a pasztájukba, attól olyan fényes a bőr.

- Talán még meg is lehet enni? - szólt a cseléd, és az orrához emelte a csizmát. - Tyúha! Pont olyan szaga van, mint a nagyságos asszony kölnijének! Juj de érdekes!

- Érdekes! - mondta a gazda -, teszerinted érdekes, ha valaki több pénzt ad ki csizmára, mint amennyit a csizma viselője ér?

- Uram - szólt a lány, amikor a gazdája bezárván a gyümölcsös kamrát, másodízben is visszajött -, ne csináljak a héten egyszer-kétszer húslevest, most, hogy itt a...?

- Jó.

- Akkor a mézáróshoz is el kell mennem.

- Még mit nem! Szárnyashúslevest főzz, a bérlőktől megkapod a hozzávalót. Meg majd szólok Cornoiller-nak is, hogy lőjön nekem néhány hollót. Abból van a legjobb húsleves a világon.

- Igaz az, uram, hogy a holló halottat eszik?

- Buta vagy, Nanon! Azt eszi, amit talál, mint minden élőlény. Mi talán nem a halottakból élünk? Az örökség az micsoda?

Grandet apónak nem lévén több parancsolnivalója, elővette az óráját, és mivel látta, hogy a reggeliig még van fél órája, vette a kalapját, megcsókolta a lányát, és így szólt hozzá:

- Van kedved sétálni egyet a Loire-parton, a legelőmön? Van ott valami elintéznivalóm.

Eugénie szaladt, fejére illesztette rózsaszín tafttal bélelt, hímzett szalmakalapját; aztán apa és lánya a kacsaringós utcán lement a térre.

- Hova igyekeznek olyan kora reggel? - állította meg Grandet-t Cruchot közjegyző.

- Meg kell néznünk valamit - felelte a derék ember, jól tudván, miért sétálgat ilyen kora reggel a barátja.

A közjegyző tapasztalatból tudta, hogy ha Grandet apó elmegy megnézni valamit, mindig érdemes vele tartani, így hát mellé szegődött.

- Jöjjön csak, Cruchot - szólt Grandet a közjegyzőhöz. - Maga a barátom, és én most be fogom magának bizonyítani, milyen ostobaság jó földbe nyárfát ültetni...

- Hát az a hatvanezer frank, ami a Loire-parti legelőiről kivágott nyárfákért ütötte a markát, az semmi? - kérdezte nagy szemeket meresztve Cruchot mester. - Hú, milyen szerencséje volt pedig!... Épp akkor vágatta ki a nyárfáit, amikor Nantes-ban kifogyott a puhafa, így aztán harminc frankjával vihette vásárra...

Eugénie csak hallgatta őket, nem sejtette, hogy közeledik életének legünnepélyesebb pillanata, amikor a közjegyző egy kérdésére az ő sorsát meghatározó megfellebbezhetetlen atyai ítélet lesz a válasz.

Grandet kiért a Loire partján elterülő zsíros legelőjére, ahol harminc munkás kotorta, egyengette, simítgatta a talajt a kivágott nyárfák helyén.

- Oda nézzen, Cruchot mester, mennyi helyet foglal el a nyárfa - mondta Grandet a közjegyzőnek. - Jean - kiáltott aztán az egyik munkásnak -, mé... mé... mérd meg öllel mi... mi... minden oldalán!

- Négyezer nyolc láb - felelte a munkás, amikor végzett a feladattal.

- Harminckét láb veszteség - mondta Grandet Cruchot-nak. - Ezen a soron háromszáz nyárfám volt, igaz? Nahát... há... há... há... háromszázszor harminc... k... két láb elvett t... t... t... tőlem ö... ötszáz nyaláb szénát, adjon hozzá még kétszer annyit a szélekért, az ezerötszáz; a középső sorok ugyanennyit vettek el. Vegyünk tehát ezer ny... ny... nyaláb szénát.

- Igen - szólalt meg Cruchot, hogy segítsen barátjának -, ebből a szénából ezer nyaláb körülbelül hatszáz frankot ér.

- Mo... mo... mondjon ezerk... k... kétszázat, három-négyszáz frankot a sarjú is ér. Nahát sz... sz... sz... számolja k... k... ki, m... me... mennyire rúg évi ezerk... k... kétszáz frank negyven éven k... ke... keresztül a k... k... kamatos k... k... kamatokkal együtt, m... maga... t... tudja.

- Hát úgy hatvanezer frank - mondta a közjegyző.

- Jó, elfogadom! Ve... ve... vegyünk csak... csak... csak hatvanezer frankot: namármost - folytatta dadogás nélkül a szőlősgazda -, kétezer negyvenéves nyárfá nem hoz ötvenezer frankot se. Vesztek rajta. És erre én jöttem rá - mondta fölényesen Grandet. - Jean! - csattant föl a hangja. - Temesd be a gödröket mindenütt, kivéve a Loire partján, oda ültess azokat a nyárfákat, amelyeket nemrég vettem... Oda ültetem őket a folyómederbe, így a kormány költségére gyarapszanak - fordult Cruchot felé Grandet, s megmocantotta orrgumóját, ami nála a gunyoros mosoly megfelelője volt.

- Világos, csak hitvány földbe szabad nyárfát ültetni - mondta Cruchot, akit elképesztettek Grandet számításai.

- Eltalálta, uram - válaszolta gúnyosan a kádármester.

Eugénie a fenséges Loire-parti tájat nézte, és nem hallgatta apja számítgatásait, ám egyszer csak megütötte a fülét, hogy Cruchot így szólt ügyfeléhez:

- Hát szóval Párizsból hozatott vőt magának; egész Saumur csak a maga unokaöccséről fecseg. Lehet, hogy hamarosan aláírhatom a házassági szerződést, Grandet apó?

- Az... az... azért... k... k... kelt fel ilyen ko... ko... korán, hogy ezt m... megk... megkérdezze tőlem? - mondta Grandet orrcimpájának mozgatásával kísérve megjegyzését. - Nos hát, öreg cim... cimborám, őszinte leszek, és megmondom m... m... magának, amit tu... tudni a... a... akart. Nézze, inkább a Loire-ba d... dobom a lá... lá... lányomat, mintsem hogy az u... u... unokafivéréhez a... adjam; ezt m... m... meg... megmondhatja m... mindenkinek, vagy mégse, hadd f... f... fecsejjenek.

E válasz hallatán Eugénie-t szédülés fogta el. A távoli remények, amelyek épp csak bimbóztak a szívében, most hirtelen virágba borultak, valósággá váltak, csokorba fonódtak, és tövükről lemetszve a porba hullottak. Az este óta a lelkeket egyesítő boldogság szálai fűzték Charles-hoz; mostantól fogva a szenvedés ad új erőt e köteléknek. Hiszen nem az-e a nő magasztos végzete, hogy a fennkölt nyomorúság mélyebben lelkébe hatol, mint a tündöklő jó szerencse? Hogyan halhatott ki apja szívéből minden atyai érzés? Vajon miféle bünt követett el Charles? Rejtélyes kérdések! Születőben lévő szerelmét, a mélységes titkot, titkok vették körül. Eugénie remegő lábbal ment hazafelé, és amikor az öreg komor utcába ért, amely eddig oly vidám volt a számára, szomorúnak látott minden követ, s belélegezte azt a mélabút, amelyet az idők és a tárgyak véstek beléjük. Eugénie a szerelem minden ismertetőjelét magán viselte.

Néhány lépésnyire a házuktól előresietett, bekopogtatott, és a kapu előtt várta az apját. Grandet azonban észrevette, hogy a közjegyző kibontatlan újságot tart a kezében, és így szólt Cruchot-hoz:

- Hogy állnak az állami kötvények?

- Nem hallgat a szavamra, Grandet - válaszolta Cruchot. - Vásároljon gyorsan, húsz százalékot lehet rajta nyerni két év alatt, de a kamatláb is rendkívül előnyös, ötezer frank hasznot jelent nyolcvanezer frank után. A kötvény most nyolcvan frank ötven centime-on áll.

- Majd meglátjuk - felelte az állat dörzsölve Grandet.

- Szent isten! - mondta a közjegyző, ahogy kinyitotta az újságot.

- Mi az? - kiáltott fel Grandet, de már Cruchot oda is dugta a szeme elé az újságot.

- Olvassa ezt a cikket! - mondta a közjegyző.

Grandet úr, Párizs egyik legmegbecsültebb nagykereskedője, tegnap - miután szokása szerint megjelent a tőzsdén - főbe lőtte magát. Előzőleg eljuttatta lemondását a képviselőház elnökéhez, és leköszönt a kereskedelmi bíróságon viselt bírói tisztéről is. Tőzsdeügynökének, Roguin úrnak és közjegyzőjének, Souchet úrnak a csődje tönkretette. Grandet úr köztiszteletnek örvendett, és olyan nagy hitele volt, hogy kétségkívül talált volna segítséget a párizsi piacon. Sajnálatos, hogy ez a tekintélyes férfiú engedett első kétségbeesésének stb...

- Tudtam - mondta az öreg szőlősgazda a közjegyzőnek.

E szóra Cruchot mester megdermedt; közjegyzői érzéketlensége ellenére a hideg futkosott a hátán arra a gondolatra, hogy a párizsi Grandet talán hasztalan rimánkodott a saumuri Grandet millióiért.

- És a fia? Tegnap még olyan vidám volt...

- Még semmit sem tud - válaszolt Grandet változatlan nyugalommal.

- Isten vele, Grandet úr! - mondta Cruchot, mindent értett már, és ment, hogy megnyugtassa de Bonfons elnököt.

Mire Grandet hazaért, kész volt a reggeli. Grandet-né, akinek Eugénie oly túláradó szeretettel borult a nyakába, amelyet csak a titkos bánat fakaszt az emberben, gyorsan visszaült magasított székére, és tovább kötötte magának az érmelegítőt télire.

- Lehet enni - mondta Nanon, és hanyatt-homlok rohant le a lépcsőn -, úgy alszik a gyermek, mint egy angyalka. Milyen kedves lehunyt szemmel! Bementem hozzá, szölongattam. De nem ért semmit.

- Hagyd aludni - szólt Grandet -, mindenképp elég korán ébred, hogy megtudja a rossz híreket.

- Miért, mi történt? - kérdezte Eugénie, és a kávéjába tette a két, vajmi kevés grammot nyomó cukordarabkát. (A derék gazda maga aprította fel a cukrot üres óráiban szórakozás gyanánt.) Grandet-né, aki nem merte feltenni ezt a kérdést, a férjére nézett.

- Az apja főbe lőtte magát.

- Szegény fiatalember! - kiáltott fel Grandet-né.

- Bizony szegény - mondta Grandet -, egy árva garasa sincs.

- Nahát, és úgy alszik, mintha az övé volna az egész világ - mondta ellágyulva Nanon.

Eugénie abba hagyta az evést. A szíve összeszorult. Akkor szorul így össze a szív, amikor a nő egész valóját először tölti el a szeretett férfi balsorsa keltette részvét. A lány sírva fakadt.

- Nem is ismerted a nagybátyádat, miért sírsz - szólt rá az apja, és olyan kiéhezett tigris tekintetét vetette rá, amelyet alighanem az aranykupacaira szokott.

- Na de, uram - szólalt meg a szolgáló -, ki ne szánna ezt a szegény fiatalembert, aki úgy alszik, mint a bunda, és nem tudja, hogyan alakult a sorsa.

- Hozzad nem szóltam, Nanon! Fogd be a szád!

Eugénie e pillanatban ébredt rá, hogy a szerelmes nőnek szüntelenül lepleznie kell érzelmeit. Nem válaszolt.

- Amíg haza nem jövök, remélem, Grandet-né, egy szót sem szólnak neki! - folytatta az öreg. - Ki kell méretnem a legelőimen az útszéli árkokat. Délben, ebédre itt leszek, és beszélök az unokaöcsémrel az ügyről. Ami téged illet, Eugénie kisasszony, ha azért a piperkőcért sírsz, hát eleget sírtál már, gyermekem. Egykettőre elutazik a távoli Indiába. Soha többé nem látod...

Grandet papa leemelte a kesztyűjét a kalapja karimájáról, szokott nyugalmával felhúzta, ujjait összekulcsolva felpréselte a kezére, és elment.

- Ó, anya, megfulladok - kiáltott Eugénie, amikor kettesben maradtak. - Még sohasem szenvedtem ennyire.

Grandet-né látta, hogy a lánya elsápad, kinyitotta hát az ablakot, hogy Eugénie friss levegőt szívhasson be.

- Már jobban vagyok - mondta kis idő múlva a lány.

Az eleddig látszólag nyugodt és hűvös természetű Eugénie érzelemkitörése megindította Grandet-nét, s azzal a gyengéd ösztönös együttérzéssel nézett a lányára, amely csak az anyáknak adatik meg, és már ki is talált mindent. Hiszen még a természet tévedése folytán egymáshoz láncolt két híres magyar nővér⁶ élete sem volt bensőségesebb, mint Eugénie és az anyja kapcsolata, akik mindig együtt ültek ebben az ablakmélyedésben, együtt jártak a templomba, és még álmukban is egy levegőt szívtak.

- Szegény gyermekem! - mondta Grandet-né, és keblére szorította Eugénie fejét.

E szavakra a lány felemelte a fejét, kérdőn, titkos gondolatait kutatva nézett anyjára, és így szólt:

- Miért kell Indiába küldeni? Ha boldogtalan, jobb volna neki, ha köztünk maradna! Hiszen a legközelebbi rokonunk, nem?

- Igen, gyermekem, ez nagyon is természetes volna; de apádnak megvannak a szempontjai, s azokat tiszteletben kell tartanunk.

Anya és lánya csendesen leült; egyik a magasított székre, másik a kis fotelba; és mindketten újra munkához láttak. Eugénie-t fojtogatta a hála azért a bámulatos szívbeli megértésért, amelyet az anyja iránta tanúsított; megcsókolta Grandet-né kezét, és így szólt:

- Milyen jó vagy te, drága anyukám!

E szavakra felragyogott a hosszú fájdalomban megfonnyadt öreg anyai arc.

- Neked is tetszik? - kérdezte Eugénie.

Grandet-né egy mosollyal válaszolt; aztán halk hangon törte meg a csendet:

- Máris szerelmes volnál belé? Ez rossz volna.

⁶ A két magyar nővér: az 1701-ben született „szíami” ikrek. Ilonát és Juditot hétéves koruktól vásárban mutogatták; a két lányt végighurcolták csaknem egész Európán, mígnem egy pap megvásárolta, és egy pétervári kolostorban elhelyezte őket. Pétervárott haltak meg 1723-ban.

- Rossz? - kérdezett vissza Eugénie -, miért? Tetszik neked, tetszik Nanonnak, miért ne tetszene nekem? Tudod mit, anya, terítsünk meg neki a reggelihez.

Odadobta a kézimunkáját; az anyja követte a példáját, és így szólt Eugénie-hez:

- Bolondos vagy!

De szíves örömet igazolta lánya bolondosságának ártatlanságát azzal, hogy maga is osztozott benne. Eugénie Nanont szólította.

- Mi kéne még, kisasszonyka?

- Biztosan meglesz délre a tejszín, ugye, Nanon?

- Persze, délre meglesz - felelte az öreg cseléd.

- Adjál neki jó erős kávét, úgy hallottam des Grassins úrtól, hogy Párizsban jó erősre csinálják a kávét. Tegyéél bele jócskán.

- És honnan vegyek, azt mondja meg!

- Hát vegyél.

- És ha meglát az úr?

- Kint van a réteken.

- Szaladok. De Fessard úr már akkor megkérdezte tőlem, hogy a háromkirályok vendégeskednek-e minálunk, amikor a viaszgyertyát vásároltam. Az egész város tudni fog a kicsapongásainkról.

- Ha apád észrevesz valamit, még képes és elver minket - mondta Grandet-né.

- Na és ha elver, majd térden állva fogadjuk az ütlegetek.

Grandet-né válasz gyanánt az égre emelte a tekintetét. Nanon fogta főközőjét, és kiment. Eugénie tiszta asztalneműt tett ki, majd fölment a padlásra, hogy lehozzon néhányat azokból a szőlőfürtökből, amelyeket még ő kötözött föl zsinegekre szórakozás gyanánt; könnyű léptekkel haladt végig a folyosón, nehogy felébressze az unokafivérét, s nem tudta megfosztani magát attól az örömtől, hogy az ajtaja előtt megállva el ne hallgassa egy darabig a fiú lélegzését, ütemes szuszogását.

„Ő alszik, de virraszt a balsors” - gondolta Eugénie. Kiválasztotta a legzöldebb szőlőlevelet, olyan kíváncsian rendezte el a fürtöket, hogy egy öreg tálalomesternek is becsületére vált volna, és az asztalra tette a tálat. A konyhából ellopta apja gondosan megszámlolt körtéit, levelekbe csavarta és gúlába rakta a gyümölcsöt. Jött-ment, sürgött-forgott, ugrált. Legszívesebben apja egész házát kifosztotta volna, de hát Grandet-nál volt mindennek a kulcsa. Nanon két friss tojással tért vissza. Eugénie majd a nyakába ugrott Nanonnak, amikor meglátta a tojást.

- A rekettyépusztai bérlő kosarában volt, én elkértem tőle, ő meg nekem adta, az aranyos, hogy a kedvemben járjon.

Eugénie két óra hosszat szorgoskodott, hússzor felállt a kézimunkája mellől, megnézte, forr-e a kávé, szaladt, fülelt, milyen zajt csap ébredő unokaöccse; végül nagyon egyszerű, olcsó, de a ház meggyökeresedett szokásaival ordító ellentétben álló reggelit készített. A Grandet-házban délben állva verték el az éhüket. Mindenki evett egy kis kenyeret gyümölcszel vagy vajjal, ivott egy pohár bort. Eugénie szemügyre vette a tűz mellé helyezett asztalt, az unokatestvére terítke elé állított karosszéket, a két tál gyümölcsöt, a tojástartót, a fehér boros palackot, a

kenyeret, a csészealjba felhalmozott cukrot, és egész testében megremegett. Csak most jutott az eszébe, hogy nézne rá az apja, ha betoppanna. Fel-felpillantgatott az ingaórára, azt számolgatta, befejezheti-e az étkezést az unokatestvére, mielőtt Grandet hazaér.

- Ne nyugtalankodj, Eugénie; ha apád megjön, mindent magamra vállalok - mondta Grandet-né. Eugénie-nek könny szökött a szemébe.

- Ó, drága jó anyám! - kiáltott föl. - Nem szerettelek eléggé!

Charles, miután ezerszer körbesétált dudorászva a szobájában, végre lement. Szerencsére még csak tizenegy óra volt. Aki párizsi, az párizsi: olyan piperés volt, mintha a Skóciában utazgató nemes hölgy kastélyában vendégeskedett volna. A fiatalság elragadó, nyájas mosolyával lépett be, szomorú örömet keltve Eugénie-ben. Charles most már tréfás oldaláról fogta fel, hogy a várt anjoui kastély légvárnak bizonyult, és jókedvűen üdvözölte nagynénjét.

- Jól töltötte az éjszakát, kedves néném? Hát ön, kuzinom?

- Jól, uram; hát ön? - szólt Grandet-né.

- Én kiválóan.

- Bizonyára éhes, kedves rokon - mondta Eugénie -, üljön asztalhoz.

- Tizenkét óra előtt sohase szoktam enni, nem is kelek föl addig. Habár... az úton úgy megkoplaltam, hogy hagyom magam rábeszélni. Egyébként...

Előhúzta lapos zsebóráját, Bréguet egyik legpompásabb művét.

- Nahát, még csak tizenegy óra, korán keltem.

- Korán?... - szólt Grandet-né.

- Igen, mert el akartam rendezni a holmimat. Nos hát, szívesen ennék valamit, valami csekélységet, egy kis szárnyast, gyöngye fogolypecsenyét.

- Szűzanyám! - kiáltott föl Nanon e szavak hallatán.

„Fogolypecsenyét” - ismételte magában Eugénie, és egész vagyonszármazását odaadta volna egy fogolyért.

- Tessék, foglaljon helyet - mondta Charles-nak a nénje.

A dendi úgy huppant a karosszékbe, ahogy egy szép asszony omlik el a pamlagán. Eugénie és az anya fogott egy-egy széket, odatelepedtek Charles mellé a tűzhöz.

- Mindig itt laknak? - kérdezte a fiatalember; napvilágnál még csúfabbnak látta a szálát, mint gyertyafényben.

- Mindig - nézett unokatestvére Eugénie -, kivéve szüretkor. Szüretkor segítünk Nanonnak, és mindannyian kiköltözünk a noyers-i apátságba.

- Sohasem járnak sétálni?

- Nagy néha, vasárnap vecsernye után, ha szép az idő, kimegyünk a hídra, vagy megnézzük a szénakaszálást - mondta Grandet-né.

- Színház van a városban?

- Még hogy színházba járn! - kiáltott Grandet-né. - Komédiásokat nézni! Na de uram, hát nem tudja ön, hogy ez halálos bűn?

- Tessék, kedves uram - mondta Nanon, behozva a lány tojást -, ilyen gyöngye csibét sehol se evett.

- Ó, friss tojás - mondta Charles, aki fényűzéshez szokott ember lévén, már rég megfélekedezett a gyöngye fogolypecsenyéről. - Hát ez igazán fölséges! Vaj nem volna hozzá, édes fiam, he?

- Vaj! és akkor mivel csináljam a lepényt? - mondta a szolgáló.

- Ugyan, Nanon, add már azt a vajat! - kiáltott fel Eugénie.

A lány figyelmesen nézte, ahogy unokafivére mártogatni való kenyérrudacskákat vág le a lány tojáshoz, és olyan öröme telt a látványban, mint egy mélyen érző párizsi varrólánynak az olyan rémdrámában, amelyben az ártatlanság diadalmaskodik. Meg kell adni, Charles-nak - akit kiváló modorú anya nevelt és egy ünnepezt hölgy képzett tovább - olyan tetszelgő, előkelő, finom mozdulatai voltak, mintegy divatdámának. Egy fiatal leány irgalmas lelkületének és gyöngédségének csakugyan delejes hatása van. Lám, Charles, amikor észrevette, hogy ő áll unokánövéré és nagynénje figyelmének középpontjában, nem tudta kivonni magát a feléje sugárzó érzések hatása alól; az érzések úgyszólván elárasztották. Jólelkű, simogató pillantást, mosollyal felérő pillantást vetett Eugénie-re. Figyelmesen megnézvén unokánövéjét, feltűnt neki a tiszta arcvonások nemes harmóniája, a lány ártatlansága, szemének varázslatos fénye, s a benne csillogó, ébredező szerelem, a gyönyörrel mit sem sejtő vágyakozás.

- Hitemre mondom, kedves kuzinom, ha estélyi ruhában megjelenne az Opera díszpáholyában, biztosíthatom, hogy a nénémnek valóban igaza lenne, ön ott bűnre csábítana mindenkit, vágyra a férfiakat, féltékenységre a nőket.

Jóllehet Eugénie nem fogta föl a szavak értelmét, a bókra összeszorult és hevesen dobogni kezdett a szíve.

- Ó, ön csak gúnyt űz egy szegény vidéki lányból!

- Ha ismerne engem, kuzinom, tudná, hogy irtózom a csúfolódástól: a gúny meggyalázza a szívet, megsebzí az érzéseket... - És Charles kecsesen bekapott egy falat vajas kenyeret. - Nem, alighanem nem vagyok elég szellemes, hogy másokat kigúnyoljak, ebből a hibából sok kellemetlenségem is származik. Párizsban értik a módját, hogyan lehet valakit legyilkolni a szavakkal: „Jó szíve van.” Ez a mondat azt jelenti: „A szegény fiú buta, mint a rinocérosz.” De minthogy gazdag vagyok, és tudják, hogy nyílt terepen, harminc lépésről bármiféle pisztollyal első lövésre eltalálom a bábút, nem gúnyolódnak a rovásomra.

- Amit mond, öcsém, jó szívre vall.

- Igazán nagyon szép gyűrűt visel - mondta Eugénie -, megengedi, hogy megnézzem?

Charles lehúzta a gyűrűt, és odanyújtotta Eugénie-nek, aki elpirult, ahogy ujja hegye unokaöccse rózsaszín körméhez ért.

- Nézze, anyám, milyen szép munka!

- Húha, jó sok arany van benne - mondta Nanon, aki épp a kávé hozta be.

- Ez meg micsoda? - kérdezte nevetve Charles.

És egy hosszúkás alakú, barna agyagból készült, belül megrepedezett mázas fazékra mutatott, amelynek a peremét vastag hamu borította; belül a kávé hol az edény fenekére merült, hol felvetődött a zubogó víz felszínére.

- Felfőtt a kávé - mondta Nanon.

- Ó, kedves néném, legalább marad valami hasznos nyoma is, hogy itt jártam. Maguk nem haladnak a korral. Megtanítom magukat, hogy kell jó kávét csinálni a Chaptal-féle kávéfőzővel.

Megpróbálta elmagyarázni a Chaptal-féle kávéfőző működési elvét.

- Hát ha ennyi dolog van vele, az ember egész nap mást se csinálhatna - mondta Nanon. - Én ugyan nem csinállok olyan kávét. De nem ám! Mert akkor ki váгна füvet a tehénnek, míg én azt a kávét főzöm?

- Majd én főzök kávét - mondta Eugénie.

- Te gyerek! - mondta Grandet-né, és a lányára nézett.

E szó felidézte a három nőben, milyen fájdalom zúdul hamarosan a szerencsétlen fiatal-emberre; olyan szánakozva pillantottak rá, hogy Charles megdöbbsent.

- Mi lelte, kuzinom?

- Pszt! - szólt Grandet-né Eugénie-re, aki már-már válaszolt a kérdésre. - Tudod, lányom, hogy apád szándékozik szót váltani az úrral.

- Nevezzenek Charles-nak - mondta az ifjú Grandet.

- Ó! önnek Charles a neve? - kiáltott fel Eugénie. - Milyen szép név.

A balsejtelmek majdnem mindig beigazolódnak. Nanon, Grandet-né és Eugénie, akik meg-megborzongtak, ha az öreg kádármester hazatérésére gondoltak, most jól ismert, visszhangos koppantást hallottak.

- Megjött apa! - szólt Eugénie.

Felkapta a cukorral teli csészealját, csak néhány darab cukrot hagyott a terítón. Nanon kisietett a tojásos tányérral. Grandet-né úgy egyenesedett föl, mint egy riadt öz. Charles meglepődött, ő nem értette a páni félelem okát.

- Ejnye, mi lelte magukat? - kérdezte.

- Itt az apám! - mondta Eugénie.

- Na és?...

Grandet úr belépett, fürkésző pillantást vetett az asztalra, Charles-ra, és máris mindent látott.

- Á, á! Kényeztetitek az unokaöcséteket, helyes, nagyon helyes, nagyon-nagyon helyes - mondta dadogás nélkül. - Nincs itthon a macska, cincognak az egerek.

- Kényeztetnek? - csodálkozott Charles, aki még csak nem is gyanította a ház rendjét, szokásait.

- Add a poharam, Nanon - szólt a derék Grandet.

Eugénie hozta a poharakat. Grandet széles pengéjű bicskát vett elő a zsebéből, levágott egy szelet kenyeret, vékonyan vaját kent rá, és állva falatozni kezdett. E pillanatban Charles cukrot tett a kávéjába. Grandet apó észrevette a cukorszemeket, kérdően a feleségére nézett, az elsápadt, és három lépést tett feléje; a férfi a szegény öregasszony füléhez hajolt, és megkérdezte:

- Honnan vettétek ezt a sok cukrot?

- Nanon hozta Fessard-tól, itthon nem volt.

Elképzelhetetlen, milyen mélységes figyelemmel adózott a három nő a néma jelenetnek; még Nanon is otthagya a konyhát, és befelé leskelődött, mi történik a szalában. Charles megkóstolta és keserűnek találta a kávéját, a cukrot kereste, de azt Grandet közben elrakta.

- Mit keres, öcsém? - kérdezte a jóember.

- A cukrot.

- Tegyen tejet a kávéjába, az majd megédesíti - válaszolta a ház ura.

Eugénie fogta a cukorral telt csészealjat, amit Grandet már elrakott, az asztalra tette, és nyugodt tekintettel nézett apjára. Bizonyos, hogy az a párizsi nő, aki szeretője menekülését megkönnyítendő, önnön gyenge karjával tartja a selyemhágcsót, az sem tanúsít nagyobb bátorságot, mint Eugénie, amikor visszatette a cukrot az asztalra. A párizsi nő elnyeri méltó jutalmát: kevély büszkeséggel mutatja majd felhorzolt szép karját szeretőjének, s könnyek, csókok borítják, gyönyör gyógyítja e kar minden meggyötört erét; ámde Charles sohasem fejtheti meg unokanővére titkát, nem tudhatja, milyen mély felindulás rázta meg Eugénie szívét az öreg kádármester villámokat szóró pillantása tüzében.

- Hát te, asszony, nem eszel?

A jámbor szolgálélek közelebb lépett, óvatosan szelt egy darabka kenyeret, és kivett egy körtét. Eugénie nagy merészen szőlővel kínálta apját, és így szólt:

- Kóstold meg, apa, én tettem el télire... Ugye, rokon, ön is eszik belőle? Az ön számára hoztam le ezeket a szép fürtöket.

- Ó! Ha nem fékezzük meg ezeket a nőket, még egész Saumurt kifosztják a maga kedvéért, öcsém. Ha befejezte az evést, kimegyünk a kertbe, néhány dolgot meg kell beszélünk négyszemközt, még hozzá nem is cukros dolgokat.

Eugénie és az anyja olyan pillantást vetett Charles-ra, hogy a fiatalembernek nem lehetett kétsége, mit fejez ki a tekintetük.

- Mit jelentenek ezek a szavak, bácsikám? - A hangja ellágyult. - Szegény anyám halála óta engem már nem érhet súlyos csapás...

- Isten szándékai kifürkészhetetlenek, öcsém, ki tudja, mivel próbál meg bennünket - szólalt meg Grandet-né.

- Lárifári! - mondta Grandet -, ostoba beszéd. Sajnálattal látom, öcsém, milyen fehér a kacsója.

És odatartotta elé azt a birkalapocka-félét, amit a természet a karja végére illesztett.

- Látja, így néz ki az olyan kéz, amely a tallérok beseprésére való. Magát arra nevelték, hogy csak dugja a lábát abba a bőrbe, amelyből a pénztárcát csinálják, és majd mi leszünk a bankjegyek. Helytelen! Nagyon helytelen!

- Mit jelentsen ez, bátyám? Akasszanak fel, ha egy szót is értek.

- Jöjjön! - mondta Grandet.

A fősvény becsattintotta a bicskája pengéjét, kiitta a maradék fehér bort a poharából, és kinyitotta az ajtót.

- Bátorság, fivérem!

A lány hangja megdermesztette a fiatalembert, aki halálos szorongások martalékeként követte szörnyeteg rokonát. Eugénie, az anyja és Nanon kimentek a konyhába, leküzdhetetlen kíváncsiság hajtotta őket, hogy meglessék a nyirkos kis kertben lejátszódó jelenet két szereplőjét; egyelőre a bácsi némán járkált unokaöccsével.

Grandet-t az nem nyomasztotta, hogy az apa halálát kell tudatnia a fiúval, de hogy egy fillér nélkül maradt, azért érzett valami részvétfélét iránta, és azon töprengett, milyen formában tegye elviselhetőbbé ezt a kegyetlen igazságot. „Elveszítette az apját!” - ezt könnyű kimondani. Az apák előbb halnak meg, mint a gyerekek. De: „Maga minden vagyonát elvesztette!” - ebben a mondatban már a földkerekség minden borzalma benne foglaltatik.

És a jóember már a harmadik kört kezdte a középső kerti sétányon, a homok csikorgott a lépteit alatt. Az élet nagy sorsfordulatai közepette megragadnak a lelkünkben azok a helyek, ahol az öröm vagy a bánat ránk zúdul. Charles is mindenre kiterjedő figyelemmel nézegette a sápadt hulló leveleket, az omladozó falat, a göcsörtös ágú gyümölcsfákat, mindazokat a jellegzetes részleteket, amelyek eme végzetes órától elszakíthatatlanul örökre az emlékezetébe vésődnek a szenvedélyek sajátos rögzítőképesége folytán.

- Nagyon jó idő van, jó meleg - szólalt meg Grandet, s mély lélegzetet vett.

- Igen, bácsikám... De miért...?

- Nos, fiam - folytatta Grandet -, rossz híreket kell közölnöm. Az apád nagyon rosszul...

- De hát akkor miért vagyok én itt? - vágott közbe Charles. - Nanon! - kiáltotta. - Postalovakat! Kocsit csak találok valahol a közelben - tette hozzá mozdulatlanul álló nagybátyjához fordulva.

- Főlöszleges a ló meg a kocsi - válaszolta Grandet, és a némán álló Charles tágra meredő szemébe nézett. - Igen, szegény fiam, kitaláltad: meghalt. De ez még semmi, van ennél súlyosabb is: föbe lőtte magát...

- Az én apám?...

- Igen. De ez még semmi. Az újságok mindenfélét összeírnak, mintha joguk volna hozzá. Tessék, olvasd!

Grandet Charles szeme elé tartotta a Cruchot-tól kölcsönkért újságot a gyászos cikkel. Ekkor a szegény fiatalember, aki még alig nőtt ki a gyerekkorból, az érzelmei még ártatlanul, őszintén nyilvánultak meg, könnyekben tört ki.

„Most már nincs baj - gondolta Grandet. - A szeme megrémített. De most már sír, megmenekült a veszélytől.”

- Ez még mind semmi, szegény öcsém - mondta fennhangon Grandet, bár azt se tudta, Charles hallja-e a szavait -, ez még semmi, majd csak megvigasztalódsz, viszont...

- Soha! Soha! Apám, ó, apám!

- Apád tönkretett, egy filléred sincs.

- Mit bánom én? Hol az apám?... ó, apám!

Fájdalmas zokogását kísértetiesen felerősítették, visszaverték a falak. A három nő sírt szánakozásában: a könnyek éppoly ragályosak, mint a nevetés. Charles nem hallgatta tovább a nagybátyját, bemenekült az udvarra, megtalálta a lépcsőt, felszaladt a szobájába, ott keresztbe vetette magát az ágyon, és a takaróba fúrta az arcát, hogy rokonaitól távol jól kisírhasssa magát.

- Hadd vonuljon el az első vihar - mondta Grandet, belépve a terembe, ahol Eugénie és az anyja addigra gyorsan újra elfoglalták a helyüket, és könnyüket letörölve, remegő kézzel dolgoztak. - Ezzel a fiúval nincs mit kezdeni, többet törődik a halottakkal, mint a pénzzel.

Eugénie megborzongott, hallva, hogyan nyilatkozik az apja a legszentebb fájdalomról. E perctől fogva bíráló szemmel nézett apjára. Charles zokogása - ha tompán is - e visszhangos ház minden zugáig elhatolt; a mély fájdalom jajszavai úgy hangzottak, mintha a föld alól törtek volna elő, és csak estére halkultak fokozatosan el.

- Szegény fiatalember! - szólalt meg Grandet-né.

Végzetes meggondolatlanság! Grandet apó a feleségére nézett, majd Eugénie-re és a cukortartóra; eszébe jutott a szerencsétlen rokon számára feltalált elképesztő reggeli, és kiállt a terem közepére.

- Nahát, remélem, Grandet-né asszony - szólt szokott nyugalmával -, véget vet a tékozlásnak. Nem azért adom magának az *én* pénzemet, hogy cukorral tömje ezt az ifjú semmirekellőt.

- Anya nem tehet róla - mondta Eugénie. - Én adtam...

- Talán bizony mert nagykorú vagy, azt hiszed, hogy ellenkezhetsz velem - vágott a lánya szavába Grandet. - Gondolkozz, Eugénie!...

- Apám, az ön házában az ön fivérének a fia semmiben nem szenvedhet...

- Lárifári! - mondta a kádármester, minden szótagot félhanggal magasabban ejtve -, a fivérem fia így, az unokaöcsém úgy. Charles olyan, mintha nem is volna, nemhogy egy garasa, de egy fabatkája sincs; az apja csődbe ment, és mihelyt ez a piperkőc szárazra sírja a szemét, szedheti a sátorfáját; nem akarom, hogy felforgassa a házam.

- Mit jelent az, hogy csődbe ment? - kérdezte Eugénie.

- Csődbe menni - magyarázta az apa -, az annyi, mint elkövetni a leggyalázatosabb tettet, ennél nagyobb gyalázat embert nem érhet.

- Akkor ez igen nagy bűn lehet - szólt Grandet-né -, a testvérünk biztos elkárhozik.

- Te csak fújod a nótádat - mondta vállát vonogatva Grandet a feleségének. - Csődbe menni, Eugénie - fejtegette tovább - olyan lopás, amit, sajnos, nem torol meg a törvény, Guillaume Grandet becsületes és feddhetetlen ember hírében állt, ezért az emberek rábízta az áruikat; ő meg kifosztotta mindet, csak a szemüket nem lopta ki, hogy tudjanak mivel sírni. A vagyonbukásban vétkes kereskedőnél még az útonálló is jobb: emez a fejével játszik, ha megtámad, védekezhetsz; de amaz... Egyszóval, Charles-nak elveszett a becsülete.

Ezek a szavak tovább csengtek a szegény lány szívében, mázsás súllyal nehezedtek rá. Romlatlan és érzékeny volt, akár az erdő mélyén nyíló virágszál, nem ismerte a világban uralkodó szabályokat, sem a csalfa bölcseleteket, okoskodást: elfogadta hát apja kegyetlen magyarázatát a csödről, s nem vette észre, hogy Grandet szántszándékkal elhallgatta előtte, mi a különbség a kényszerű vagyonbukás és a számításból jelentett csőd között.

- És ön nem akadályozhatta meg ezt a szerencsétlenséget, apám?

- Az öcsém nem avatott be; egyébként is négymillió a tartozása.

- Mennyi pénz az, egymillió? - kérdezte gyermeki értetlenséggel Eugénie, mintha elég volna vágyani valamire, hogy azon nyomban el is ériük.

- Egemillió? - mondta Grandet. - Hát az annyi, mint egymillió húszsós pénzdarab, és öt húszsós tesz ki egy ötfrankost.

- Istenem, istenem! - kiáltott fel Eugénie. - Hogyan lehetséges, hogy a nagybátyámnak négymilliója volt, neki egyedül? Van egyáltalán valaki is Franciaországban, akinek ennyi sok milliója van?

Grandet apó megsimogatta az állát, mosolygott, még az orrgumója is dagadni látszott.

- De mi lesz Charles-lal, az unokatestvéremmel?

- Elutazik Indiába, apja kívánságának megfelelően ott próbál szerencsét.

- De van-e annyi pénze, hogy eljusson odáig?

- Majd én fizetem az útiköltségét... egészen... igen... egészen Nantes-ig.

Eugénie apja nyakába ugrott.

- Ó! apám, milyen jó is maga!

Megsókolta, s Grandet, akit egy kicsit furdalt a lelkiismeret, majdhogynem elszégyellte magát.

- Sok idő kell, mire az ember összegyűjt egymilliót? - kérdezte a lány.

- Hm. Azt tudod, hogy mi a Napóleon-arany - mondta a kádármester -, nahát, ötvenezer belőle az éppen egymillió.

- Anya, mondassunk gyászkilencedet!

- Már gondoltam rá - válaszolta az asszony.

- Helyben vagyunk! Szórjuk csak a pénzt! - kiáltott az apa. - Nahát, ti azt hiszitek, hogy felveti a pénz a házat?

E pillanatban minden eddiginél gyászosabb tompa jajszó hallatszott a padlásszoba felől, s Eugénie és az anyja megdermedtek a rémülettől.

- Menj fel, Nanon, nézd meg, nem öli-e meg magát - szólt Grandet. - Nahát - fordult a felesége és a lánya felé, akik elsápadtak a szavai hallatán -, ti meg ne csináljatok ostobaságokat! Most magatokra hagylak titeket. Megyek, körülnézek, mi van a hollandusainkkal, ma utaznak el. Aztán elmegyek Cruchot-hoz, és mindenfélét megbeszélék vele.

Elment. Eugénie és az anyja fellélegeztek, amikor Grandet behúzta maga mögött az ajtót. A lány, egészen a mai reggelig, sohasem érzett zavart apja jelenlétében, de néhány óra óta pillanatról pillanatra változtak mind az érzelmei, mind a gondolatai.

- Anya, hány aranyat lehet kapni egy hordó borért?

- Apád száz-százötven frankért adja, de néha-néha kétszázat is kap érte, legalábbis így hallottam.

- Így hát, ha ezernégyszáz hordó bora terem?...

- Igazán nem tudom, gyermekem, mennyi az; apád sohasem beszél velem üzleti ügyekről.

- De hisz akkor apa gazdag!

- Meglehet. De Cruchot úr azt mondta, hogy apád hét éve megvette Froidfond-t. Arra biztos ráment a pénze.

Eugénie most már végképp nem ismervén ki magát apja vagyoni ügyeiben, abba hagyta a számolgotást.

- Hát biz még csak meg se látott az aranyos! - mondta a visszatérő Nanon. - Úgy fekszik ott az ágyán, mint egy borjú, és csak hullik a sok könnye, mint a záporosó, valóságos bűnbánó Magdolna! Milyen nagy bánata is van ennek a szegény kedves fiatalembernek.

- Menjünk gyorsan, anya, vigasztaljuk meg, és ha kopogtatnak, leszaladunk.

Grandet-né nem tudott ellenállni lánya dallamos hangjának. Eugénie fenséges volt, igazi nő.

Hevesen dobogó szívvel mentek föl mindketten Charles szobájába. Az ajtó nyitva volt. A fiatalember nem látott, nem hallott. Arca könnyben ázott, torkából tagolatlan jajszők törtek fel.

- Hogy szereti az apját! - szólt halkán Eugénie. Szavainak hangsúlyából félreismerhetetlenül kicsendült az öntudatlan-szenvedélyes szív reménykedése. Grandet-né aggódó anyai pillantást vetett lányára, aztán egész halkán a fülébe súgta:

- Vigyázz, még beleszeretsz!

- Charles-ba? Ó, ha tudnád, mit mondott apám.

Charles megfordult, észrevette nagynénjét és unokanővérét.

- Elvesztettem apámat, szegény apámat! Ha rám bízta volna balsorsa titkát, együtt munkálkodhattunk volna, hogy helyrehozzuk a bajt. Istenem! az én jó apám! Olyan biztos voltam benne, hogy viszontlátom, hogy azt hiszem, hidegen csókoltam meg...

Szavai zokogásba fűltak.

- Imádkozni fogunk érte - szólt Grandet-né. - Nyugodjék meg Isten akaratában.

- Legyen erős, Charles! - mondta Eugénie. - A vesztesége pótolhatatlan; most hát arra kell gondolnia, hogy a becsületét hogyan mentheti meg...

Azzal az ösztönnel és fortélyossággal, amely még akkor sem hagyja cserben az eszes nőt, amikor vigasztal valakit, Charles figyelmét önmagára terelte:

- A becsületem? - kiáltott a fiatalember, hirtelen mozdulattal a hajába túrt, s keresztbe font karral fölült az ágyán.

- Ó, igaz. Nagybátyám azt mondta, hogy apám csódbé jutott.

Szívet tépő kiáltást hallatott, és kezébe rejtette arcát.

- Hagyjon, nővérem, hagyjon! Istenem, istenem! Irgalmazz apámnak, mennyit kellett szenvednie!

Borzalmasságában is volt valami vonzó a gyermeki fájdalomnak ebben az őszinte, számítástól, hátsó gondolattól mentes megnyilatkozásában. Szemérmes fájdalom volt ez: Eugénie és az anyja egyszerű szívükkel azonnal megértették, amikor Charles egy kézmozdulattal arra kérte őket, hagyják magára. Lementek a lépcsőn, némán visszaültek helyükre az ablak elé, és vagy egy óra hosszat szótlanul dolgoztak. Eugénie, amikor odafönt lopva a fiatalember holmijára tekintett (a fiatal lányok egyetlen szempillantással mindent meglátnak), azonnal észrevette a szép pipereeszközöket, aranyozott ollókat, borotvákat. A fájdalomon átvillanó fényűzés még érdekesebbé tette Charles-t a szemében - talán éppen az ellentét miatt. Ily súlyos esemény, ily drámai jelenet soha még nem korbácsolta fel a háborítatlan nyugalomba, magányba süppedt két teremtés képzeletét.

- Anya - szólalt meg Eugénie -, hordunk gyászt a nagybátyámért, ugye?

- Apád dönti el - válaszolt Grandet-né.

Újra csönd telepedett közéjük. Eugénie olyan gépies mozdulatokkal, olyan tűnődően dolgozott a hímzésén, hogy egy figyelmes szemlélő előtt nem maradhattak volna titokban termékeny gondolatai. A szeretetre méltó lány legfőbb vágya az volt, hogy osztozhasson unokatestvére gyászában.

Négy óra tájt váratlan kalapácsütés reszkettette meg Grandet-né szívét.

- Mi történt apáddal? - kérdezte lányától.

A szőlősgazda jókedvűen lépett be. Lehúzta kesztyűjét, és olyan erővel dörgölte össze a kezét, hogy még a felhám is lejött volna róla, ha a bőre nem olyan cserzett (csak nem olyan vörösfenyő és tömjénillatú), mint a bagaria. Fel s alá járkált, kinézegetett az ablakon. Végül is nem tudta magában tartani titkát.

- Na, asszony, mindnek túljártam az eszén - mondta dadogás nélkül. - El van adva a borunk. A hollandusok és a belgák ma reggel elutaztak, én meg ott sétálgattam a téren a fogadójuk előtt, és ostoba képet vágtam. Az a hogyishívják, tudod, te is ismered, odajött. A jó szőlők gazdái nem adják el a termésüket, még várnak velem, én ugyan nem akadályoztam meg benne őket. A mi belgánk odavolt. Láttam rajta. Nyélbe ütöttük az üzletet, megveszi a termésünket, hordóját kétszáz frankjával, a felét kifizeti készpénzben. Csoda jól jártam. A váltók megvannak, itt van neked hat arany. Három hónap múlva lemegy a bor ára.

Ez utóbbi szavakat nyugodt, de oly mélységesen gúnyos hangon ejtette, hogy ha a Grandet boreladásának híréből letaglózott, s most a téren csoportosuló saumuriek hallják, megremegnek. A pánik ötven százalékkal lenyomta volna a bor árát.

- Ezer hordó bora van az idén, apám? - kérdezte Eugénie.

- Igen, *picikém*.

Ez a szó az öreg kádármester jókedvének felsőfokát jelentette.

- Az összesen kétszázezer húszsous, ugye?

- Igen, Grandet kisasszony.

- Hát akkor apám könnyen segíthet Charles-on.

A *Mene-Tekel-Faresz*-t megpillantó Belçazár csodálkozása, haragja, döbbenete se fogható Grandet hideg dühéhez: ő már meg is feledkezett az unokaöccséről, s most lánya szívében és számításában kell viszontlátnia.

- Na, ebből elég! Mióta ez a piperkőc betette a lábát az *én* házamba, itt minden a feje tetejére állt. Nagyzoltok, cukorkát vásároltok, dőzsöltök, lakomát rendeztek. Nem tűröm! Tán csak tudom, öreg fejjel, mi a teendőm! Különben nem szorulok rá a kioktatásra, se a lányoméra, se senkiére. Megteszem az unokaöcsémért, amit jónak látok, ti ne üssétek bele az orrotokat... Ami téged illet, Eugénie - fordult a lány felé -, egy szót se többet, mert különben úgy elküldelek Nanonnal a noyers-i apátságba, hogy megemlegeted, még egy mukkanás, és már holnap ott találod magad! Hol az a fiú? Lejött már?

- Még nem, barátom - válaszolta Grandet-né.

- Hát mit csinál?

- Siratja az apját - válaszolta Eugénie.

Grandet a lányára nézett, de nem tudott mit mondani. Csak apa volt ő is egy kicsit. Egyszer-kétszer körbejárt a szalában, aztán hirtelen felment a dolgozószobájába, hogy gondolkozzék, állampapírokba fektesse-e a pénzét. A kétezer holdas erdeje, amit tőből kivágatott, hatszáz-

ezer frankot hozott, ha ehhez az összeghez hozzácsapja a nyárfák árát, a múlt évi és az ez évi jövedelmét, még az imént megkötött vásárból származó kétszázezer frankot nem számítva is, mintegy kilencszáz ezer frankra kerekíthető a summa. Vonzotta a húszszázalékos haszon, amelyet a hatvan egész egy tized frankon álló kötvényeken rövid idő alatt nyerhetett. Számításokat végzett, azon az újságon, amely az öccse halálhírét közölte, közben hallotta unokaöccse sóhajtozását, de rá se hederített.

Nanon megdöngötte a dolgozószoba falát, ebből gazdája tudta, hogy lemehet, a vacsora tálalva van. A bolthajtás alatt, az utolsó lépcsőfokon Grandet így szólt magában: „Mint hogy százszázalékos kamatot kapok, nyélbe ütöm ezt az üzletet. Két év múlva másfél millió frankom lesz, azt jó aranyban veszem majd vissza Párizsból.”

- Na, hol az unokaöcsém?

- Azt mondja, nem akar enni - válaszolt Nanon. - Pedig az árt az egészségének.

- Több marad nekünk - felelte a gazdája.

- Ammán igaz! - mondta a szolgáló.

- Ugyan! Egyszer csak abbahagyja a sírást. Az éhség még a farkast is kicsalogatja az erdőből.

A vacsora szokatlan csendben folyt le.

- Kedves barátom - szólalt meg Grandet-né, amikor a terítő lekerült az asztról -, gyászba kell öltöznünk.

- Igazán, Grandet-né, maga már azt se tudja, mit találjon ki, csak hogy költhesse a pénzt. A gyász a szívben van, nem az öltözékben.

- De a gyászviselet testvér esetében kötelező, és az egyház azt rendeli...

- Vegyen magának gyászruhát a hat aranyából. Nekem csak egy gyászszalagot adjon, az nekem elég.

Eugénie egy szót se szólt, csak az égre emelte tekintetét. Először történt életében, hogy sokáig szunnyadó, elfojtott, de hirtelen életre kelt nemes hajlamait percenként megsértették.

Ez az este látszatra olyan volt, mint egyhangú életük ezer más estéje, de valamennyi közt kétségtelenül ez volt a legszörnyűségesebb. Eugénie a munkája fölé görnyedt, és hozzá sem nyúlt ahhoz a hímzőkészlethez, amelyet Charles előző este megvető pillantással illetett. Grandet-né az érmelegítőt kötötte. Grandet az ujjával malmozott négy óra hosszat, elmerült számításáiban, amelyeknek az eredménye holnap megdöbbeneti egész Saumurt.

Ezen a napon senki nem jött látogatóba a családhoz. E pillanatban az egész város Grandet erőmutatványától, a fivére csődjétől és az unokaöccse érkezésétől volt hangos. Saumur valamennyi szőlőbirtokosa, a felső körökhöz tartozóktól a középosztálybeliekig des Grassins úrnál gyűlt össze; szükségét érezték, hogy eltársalogjanak közös ügyeikről, de csak úgy záporoztak a rettenetes átkok a volt polgármesterre.

Nanon fonogatott, a szála szürkés mennyezete alatt nem is hallatszott más hang, csak a rokka surrogása.

- Mi aztán nem koptatjuk a szánkat - szólt kivillantva a fogait, amelyek nagyok és fehérek voltak, akár a lehántott mandula.

- Semmit se kell koptatni - felelte töprengéséből ocsúdva Grandet.

Nyolcmillió lebegett előtte, három év távlatában, aranyfolyó árján siklott a hajója.

- Feküdjünk le. Én majd mindnyájunk nevében jó éjt kívánok neki, és megkérdem, nem akar-e enni valamit.

Grandet-né megállt az első emeleti lépcsőfordulónál, hogy hallja, mit beszél egymással Charles és a jóember. Eugénie merészebb volt, mint az anyja, ő két lépcsőfokkal továbbment.

- Hát, öcsém, bánata van? Igen, sírjon csak, így van rendjén. Apa csak egy van. De türelemmel kell viselnünk a bajt. Miközben maga sír, én magáért fáradozom. Látja, jó rokon vagyok. Csak bátorság. Inna egy pohárka bort?

A bor semmibe se kerül Saumurben; itt csak úgy kínálják a bort, mint Indiában egy csésze teát.

- De hiszen maga sötétben van - folytatta Grandet. - Helytelen, nagyon helytelen. Világosan kell látnunk, mit csinálunk.

Grandet a kandallóhoz lépett.

- Nicsak - kiáltott fel -, hisz ez viaszgyertya! Honnan az ördögből kapartak elő viaszgyertyát? Ezek a némberek még a tetőt is lebontanák a fejem felől, csak hogy legyen mivel tojást főzni ennek a fiúnak.

E szavak hallatán anya és lánya olyan fürgén szaladtak a szobájukba és bújtak ágyba, mint ahogy rémült egerek menekülnek a lyukba.

- Grandet-né, magának rejtett kincse van? - kérdezte a férfi, amikor felesége szobájába lépett.

- Imádkozom, barátom, várjon - válaszolt rémülettől elváltozott hangon a szegény anya.

- Ördög vigye a jóistenkédet! - mormogta a foga között Grandet.

A fősvények nem hisznek a túlvilági életben, számukra csak a való világ létezik. Ez a gondolkozás szörnyű fényt vet korunkra, amelyben - jobban, mint valaha - a pénz uralkodik a törvényeken, a politikán és az erkölcsökön. Intézmények, könyvek, emberek és eszmék, mindenminden összeszövetkezett, hogy aláássa a túlvilági életbe vetett hitet, amelyen tizennyolc évszázad óta nyugszik a társadalom építménye. A koporsót ma már csak változásnak tekintik, kevésbé félnek tőle. A jövőt, amely a *Requiem* után vár ránk, áthelyezték a jelenbe. Napjainkban az emberek *per fas et nefas*⁷ a fényűzés és a hívságos örömök földi paradicsomába akarnak eljutni, kérészetű javak megszerzéséért keményítik meg szívüket, sanyargatják testüket, holott egykoron az örök boldogság elnyeréséért szenvedték el az élet kínjait! Ez a közszellem egyébiránt még a törvényekben is benne foglaltatik, azt kérdezik a törvényhozótól: „Mit fizetsz?“, és nem azt mondják: „Mit gondolsz?“ Mi lesz az országból, ha ez a tan a vagyonos osztályokból eljut a köznépig?

- Befejezted végre, Grandet-né? - szólt az öreg kádármester.

- Érted imádkozom, barátom.

- Remek! Jó éjszakát. Holnap reggel majd elbeszélgetünk.

A szegény asszony úgy aludt el, mint az iskolás gyerek, aki nem tanulta meg a leckét, és retteg, hogy ébredéskor a tanító néz majd rá ingerült arccal. Félelmében éppen a fejére húzta a takarót, hogy semmit se halljon, amikor Eugénie hálóingben, mezítláb odaosont hozzá, hogy homlokon csókolja.

⁷ Minden megengedett és meg nem engedett módon.

- Ó! jó anyácskám - mondta -, holnap megmondom neki, hogy én vagyok a hibás.

- Nem, téged elküldene Noyers-ba. Bízd csak rám, nem fog lenyelni.

- Hallod, anya?

- Mit?

- Hát hogy ő még mindig sír.

- Menj, feküdj le, lányom. Felfázol, nyirkos a padló.

Így múlt el ez az ünnepi nap, amely ránehezedik majd a szegény gazdag örökös nő egész életére; Eugénie álma soha többé nem lesz olyan mély és tiszta, mint ezelőtt.

Az életben bizonyos emberi cselekedetek, ha szó szerint vesszük, gyakorta hihetetlennek mutatkoznak, pedig igazak. De vajon nem azért van-e ez így, mert majdnem mindig elmulasztjuk, hogy ösztönszerű elhatározásainkat bizonyos lélektani megvilágításban vizsgáljuk meg, és nem magyarázzuk meg azokat a mélyen gyökerező okokat, amelyek az elhatározásunkat kiváltották. Eugénie nagy szenvedélyét talán a lány minden apró porcikájában kellene megvizsgálni, hiszen ez a szenvedély - ahogy némely gúnyolódó mondaná - betegséggé vált, egész lényén eluralkodott. Sokan inkább tagadják a megoldás lehetőségét, mintsem hogy felmérjék azoknak a kötelékeknek, béklyóknak, láncoknak az erejét, amelyek az erkölcsi világrendben láthatatlanul egyik mozzanatot a másikhoz kapcsolják. Jelen esetben Eugénie múltja kellő biztosíték az emberi természet megfigyelőinek, hogy a lány meggondolatlansága ártatlanságából fakadt, lelke hirtelen érzelmkitöréseiből. Eddig oly nyugalmas volt az élete; most csak annál hevesebben bontakozott ki lelkében az asszonyi szájalom, minden érzelmek legleleményesebbike. A nap eseményei is felzaklatták, nemegyszer felriadt álmából, s hallgatózott, azt hitte, unokatestvére sóhajtozik, pedig azok a sóhajok az este óta ott visszhangoztak a szívében; egyszer azt vélte látni, hogy Charles-t sírba viszi a bánata, másszor azt álmodta, hogy éhen pusztul. Hajnaltájt rettenetes kiáltást hallott, ez nem a képzelet játéka volt. Tüstént felöltözött, és a derengő fényben, könnyű léptekkel átszaladt az unokatestvéréhez. Az ajtó nyitva volt, a viaszgyertya tövig égett a tartóban. Charles-t legyőzte a természet, ruhástul elaludt egy karosszékben, a feje az ágyra hanyatlott; álmodott, azoknak az embereknek a nehéz álmával, akiknek üres a hasuk. Eugénie háborítatlanul sírhatott; gyönyörködhetett a szép fiatal arcban, amelyet összegyűrt a fájdalom, a sírástól dagadt szemben, amelyből mintha még álmában is könny csordult volna. Charles a belső rokonság révén megérezte Eugénie jelenlétét, kinyitotta a szemét, és ott látta az elérzékenyült lányt.

- Bocsásson meg, kuzinom - szólalt meg, s nyilvánvalóan nem tudta, hol van, és hogy hány óra.

- Vannak itt, akik egész szívükkel megértik önt, és *mi* azt hittük, szüksége van valamire. Le kellene feküdnie, kimerül, ha így marad.

- Igaza van.

- Hát akkor isten vele.

A lány kiszaladt a szobából, szégyellte is magát, és boldog is volt, hogy feljött. Csak az ártatlanság nem retten vissza efféle merészségtől. A kiművelt erény éppúgy számító, mint a bűn. Eugénie az unokatestvére közelében nem remegett, de amint visszatért a szobájába, rogyadozni kezdett a lába. Tudatlan élete hirtelen véget ért, Eugénie eszmélni kezdett, és ezer szemrehányást tett magának. „Mit gondol majd rólam? Azt fogja hinni, hogy szerelmes vagyok belé.” És valójában az volt a vágya, hogy Charles csakugyan azt higgye. Az igazi szerelem a jövőbe lát, és tudja, hogy a szerelem szerelmet gerjeszt. Mily nagy esemény volt

ennek a magányos lánynak az életében, hogy belopakodott egy fiatalember szobájába! De hát vajon nincsenek-e olyan gondolatok, cselekedetek, amelyek a szerelemben, egyesek lelkében, felérnek a szent eljegyzéssel?

Egy órával később Eugénie bement az anyjához, és szokásához híven segített neki az öltözködésben. Aztán mindketten leültek a helyükre, az ablak mellé, és várták Grandet-t, azzal a szorongással, amely - attól függően, kinek milyen a természete - megdermeszti vagy felhevíti, összeszorítja vagy szétfeszíti a szívdalmat, büntetést várók szívét; ez az érzés egyébként olyan természetes, hogy még a háziállat sem mentes tőle: üvölt a fenyítés legcsekélyebb fájdalmától, holott meg se nyikkan, ha véletlenül sebesíti meg magát. A jóember lejött, de csak szóra-kozottan szólt a feleségéhez, majd megcsókolta Eugénie-t, és asztalhoz ült, úgy látszott, megfeledezett előző esti fenyegetéseiről.

- Mi van az unokaöcsémel? Nem sokat zavarog a fiú.

- Alszik, uram - válaszolt Nanon.

- Annál jobb, legalább nem égeti a viaszgyertyát - mondta csúfondáros hangon Grandet.

Ez a szokatlan szelídség, ez a keserű vidámság megdöbbenetette Grandet-nét, feszült figyelemmel nézett a férjére. A jóember... (E helyütt megjegyzendő talán, hogy Touraine-ben, Anjouban, Poitouban, Bretagne-ban a *jóember* szó, mellyel gyakran éltünk már Grandet megjelölésére, bizonyos koron felül megilleti mind a legjámborabb, mind a legkegyetlenebb férfiakat. Ez az elnevezés korántsem a szívjóságra utal...) Tehát a jóember vette a kalapját, kesztyűjét, és így szólt:

- Megyek, szétnézek a piacon, Cruchot-ékkal szeretnék találkozni.

- Eugénie, apád egész biztosan kieszelt valamit.

A keveset alvó Grandet valóban számítgatásokkal töltötte fél éjszakáit; véleményei, megjegyzései, tervei ezért voltak oly elképesztően pontosak: éjszakánként alapozta meg állandó sikereit, amelyeken a saumuriék csak ámulni tudtak. Minden emberi tehetség türelemből és időből tevődik össze. A nagyra törő embernek erős az akarata, álmatlan az éjszakája. A fősvény élete nem egyéb, mint az emberi teljesítőképesség állandó kihasználása a személyiség szolgálatában. A fősvény csupán két érzelemre támaszkodik, a hiúságra és az érdekre, de minthogy az érdek voltaképpen jól felfogott, megalapozott hiúság, a fölény folytonos gyakorlati igazolása, a hiúság és az érdek ugyanannak az egésznek: az önzésnek két oldala. Ebből ered talán, hogy az ügyesen színpadra vitt fősvények olyan bámulatos érdeklődést keltenek. Mindenkinek van valami köze ezekhez az egyéniségekhez, akik minden emberi érzésre hatnak, mert valamennyinek a lényege megvan bennük. Hol van olyan ember, akinek nincs semmi vágya, és melyik az a vágy a társadalomban, amelyet pénz nélkül ki lehet elégíteni?

Feleségének kifejezésével élve, Grandet valóban kieszelt valamit. Mint minden fősvény, ő is csillapíthatatlan szükségét érezte, hogy tréfát üzzön az emberekkel, hogy törvényesen elnyerje tallérjaikat. Másokat kiszípolozni vajon nem a hatalom kinyilvánítása-e, nem szerez-e egész életre szóló jogot rá, hogy megvessük azokat, akik, gyengék lévén, hagyják felfalni magukat itt a földön? Ó, ki érti meg, mit jelképez az Isten lába előtt békésen heverő bárány: a földi áldozatoknak, és az áldozatok jövőjének, a megdicsőült szenvedésnek és gyengeségnek eme meghatározó megjelenítése? Ezt a bárányt a fősvény hízni hagyja, karámba zárja, levágja, megsüti, megeszti és megveti. A fősvény pénzzel és megvetéssel táplálkozik.

Az éjszaka a jóember gondolatai más mederbe terelődtek: innen a szelídsége. Cselszövényt agyalt ki, hogy gúnyt üzzön a párizsiakból, hogy ő, a volt kádár, megpuhítsa, megforgassa, megkelessze, rászedje, megfuttassa, megizzassza, reménykedni hagyja, majd kétségbe ejtse a

párizsiakat, s saumuri háza szürke homályában üldögélve, vagy a korhadt lépcsőn felfelé kapaszkodva jót nevéssen rajtuk. Az unokaöccse foglalkoztatta. Meg akarta menteni halott fivére becsületét, de úgy, hogy egy garasába se kerüljön se unokaöccsének, se jómagának. Már elhatározta, hogy tőkét három évre állampapírokba fekteti, így nem marad más dolga, mint hogy gondozza a vagyonát, márpedig kaján tettekkészségének táplálékra volt szüksége, és ezt meg is találta öccse csődjében. Mivel éppen nem érzett semmit a karmai között, amiről lehúzhatta volna a bőrt, a párizsiakat akarta szétmarcangolni Charles javára s avégett, hogy olcsón jó testvérnek mutatkozzék. A családi becsület olyan csekély szerepet játszott a tervében, hogy szándékát olybá kell tekintenünk, mint a játékszenvedélyt, ami még abban a játszmában is jó játékra sarkallja a kártyást, amelyben nincs is tétje. És a Cruchot-kra szüksége volt, és nem akarta felkeresni őket, és elhatározta, úgy mesterkedik, hogy azok jöjjenek el hozzá, és még aznap este megkezdje a kitervelt komédiát, hogy másnapra, anélkül, hogy egy garasába kerülne, az egész város őt csodálja.

Apja távollétében Eugénie-nek az a boldogság jutott osztályrészül, hogy nyíltan törődhetett szeretett unokatestvérével, félelem nélkül áraszthatta el szánakozásának kincseivel, a szánakozásával, amely az egyik legfennköltebb érzése a nőnek, az egyetlen, amelyet éreztetni is óhajt, az egyetlen, amelyért megbocsát a férfinak, ha elfogadja tőle. Eugénie három-négy ízben felment, hogy meghallgassa unokaöccse lélegzését; tudni akarta, alszik-e, ébren van-e; később, amikor Charles felkelt, a lánynak a reggeli minden kellékével akadt valami szorgoskodnivalója: a tejszínnel, a kávéval, a tojással, a gyümölcssel, a tányérokkal, a poharakkal. Szaporán felkapaszkodott az öreg lépcsőn, hogy unokaöccse neszezésére füleljen. Öltözködik már? Vajon még mindig sír? Egészen az ajtóig merészkedett.

- Kedves rokon!

- Tessék, kuzinom!

- A szalában vagy a szobájában akar reggelizni?

- Mindegy.

- Hogy érzi magát?

- Kedves kuzinom, szégyellem, de éhes vagyok.

Ez az ajtón keresztül folytatott beszélgetés Eugénie számára valóságos regényrészlet volt.

- Hát akkor a szobájába hozzuk a reggelit, hogy ne mérgezzük apámat.

Lepkekönnyedséggel szaladt le a konyhába.

- Nanon, eredj, takarítsd ki a szobáját!

Ez a lépcső, amelyen annyiszor ment le-föl életében, ahol a legcsekélyebb zöreje is visszhangot vert, most nem tűnt rozzantnak Eugénie szemében; ragyogónak látta, beszélni hallotta, úgy érezte, fiatal, mint ő, mint a szerelem, amelynek szolgálatába szegődött. Anyja, ez az elnéző, jó anya, boldogan alkalmazkodott Eugénie szerelmének szeszélyeihez, és amikor a takarítás befejeződött Charles szobájában, mindketten felmentek a boldogtalanhoz: nem parancsolja-e a keresztényi szeretet is, hogy vigasztaljuk a rászorulót? A két nő a vallásból merített most apró bölcsességet, hogy igazolja eltévelyedését.

Charles Grandet azt láthatta tehát, hogy szeretetteljes és gyengéd gondoskodással halmozzák el. Gyásztól megtört szívének jólesett a simogató jósnak, az őszinte vonzalomnak az a melegsége, amellyel a két elnyomott lélek elárasztotta; Eugénie és az anyja végre szabadnak érezték magukat a szenvedések birodalmában, hiszen a szenvedés volt a lételemük. A rokoni

kapcsolat jogán Eugénie rakosgatni kezdte unokaöccse magával hozott fehérműjét és pipereholmiját, s kedvére elgyönyörködhetett minden egyes fényűző csecsebecsében, a keze ügyébe kerülő díszes-míves arany- és ezüstműtárgyakban, amelyeket - azzal az ürüggyel, hogy megszemléli őket - hosszasan tartogatott a tenyerében. Charles-t mélyen megindította az a nagylelkű érdeklődés, amellyel nagynénje és unokanővére viseltetett iránta; elég jól ismerte a párizsi társaságot, hogy tudja, jelenlegi helyzetében ott csupán közönyös vagy fagyos szívekre találna. Eugénie sajátos szépségének teljes tündöklésében állt előtte, most már csodálta ártatlan erkölcsét, amelyen nemrég még gúnyolódott. És amikor Eugénie kivette Nanon kezéből a tejszínes kávéval töltött cserépbögrét, hogy érzelmeinek természetes nyíltságát kifejező meleg pillantással unokaöccsének nyújtsa, a párizsi fiatalember szemét elöntötte a könny, Charles megfogta, megcsókolta a lány kezét.

- Mi bántja már megint? - kérdezte Eugénie.

- Ó, ezek a hála könnyei - felelte.

Eugénie hirtelen a kandalló felé fordult, hogy levegye a gyertyatartókat.

- Tessék, Nanon, vigye el ezeket! - mondta.

Amikor ismét az unokatestvérére nézett, arca még mindig tűzpiros volt, de a tekintete már tudott hazudni, és nem árulkodott a szívét előntő túlaradó boldogságról; hanem azért mindkettőjük szeme ugyanazt az érzést fejezte ki, a lelküket megrohanó közös gondolatot tükrözve: övök a jövő.

Ez az édes izgalom annál gyönyörűsebb volt Charles számára irgalmatlan fájdalommal közegette, mivel váratlanul érte. A kapukopogató visszaszólította a helyére a két nőt. Szerencsére elég gyorsan le tudtak szaladni a lépcsőn, hogy már a kézimunkájukkal foglalatoskodjanak, mire Grandet belép; ha a kapuboltozat alatt találkoztak volna, ez éppen elegendő lett volna, hogy a jóember gyanút fogjon. Az ebéd után, melyet Grandet sebtében kapott be, beállított Froidfond-ból a csósz (az, aki még mindig nem kapta meg az ígért fizetékiesztítést), hozott egy nyulat és fiatal foglyokat, amelyeket a vadaskertben lőtt, valamint angolnákat és két csukát: ezeket a molnárok küldték törlesztésül.

- Lám, lám, a szegény Cornoiller épp jókor jön, mint a májusi eső. És legalább ehető is ez?

- Hogyne, drága, bőkezű nagyságos úr, két napja még vidáman éltek.

- Gyerünk, Nanon, szedd a lábad! - mondta a jóember. - Fogd ezt a vacsoránakvalót, két Cruchot-t vendégelek ma meg.

Nanon buta szemeket meresztett, és mindenkire rábámult.

- Na de honnan vegyek szalonnát meg fűszert? - kérdezte.

- Asszony! - szólt Grandet -, adj hat frankot Nanonnak, engem meg emlékeztess, hogy hozzak fel majd valami jó bort a pincéből.

- Hát akkor, Grandet úr - szólalt meg ismét a csósz, aki hosszú szónoklatot készült tartani, hogy döntésre vigye a javadalmazása ügyét -, Grandet úr...

- Lárifári! - szólt közbe Grandet -, tudom, mit akarsz mondani, hogy szegény ördög vagy; majd holnap meglátjuk, ma nagyon sok a dolgom... Asszony, adj neki száz sout - fordult Grandet-néhoz.

Már szedte is a sátorfáját. Az asszony boldog volt, hogy tizenegy frankon megvehette a nyugalma. Tudta, hogy Grandet két hétig békén hagyja, miután apránként visszavette tőle az adott pénzt.

- Nesze, Cornoiller - mondta Grandet-né, és tíz frankot csúsztatott a csósz markába -, egyszer majd megháláljuk szolgálataidat.

Cornoiller nem tudott mit mondani. Elment.

- Asszonyom - szólt Nanon, aki közben felvette fekete főkötőjét, és vette a kosarát -, csak három frankra van szükségem, tartsa meg a többit. Jó lesz így is.

- Jó vacsorát csinálj, Nanon, az unokatestvérem is lejön - mondta Eugénie.

- Egészen biztos, hogy itt valami rendkívüli dolog történik - szólt Grandet-né. - Ez a harmadik eset, amióta házasok vagyunk, hogy az apád vacsoravendéget hív.

Négy óra tájt, amikor Eugénie és az anyja éppen megterítették hat személyre, és a ház ura felhozott néhány palackkal azokból a pompás borokból, amelyeket a vidékiek olyan féltve őriznek, Charles belépett a terembe. A fiatalember sápadt volt. Mozdulatai, magára erőltetett nyugalma, tekintete, hangszíne bájos szomorúságot árasztott. Nem játszotta a szenvedőt, igazán gyötrődött, és a vonásait fátyolozó bánat azt az érdekes kifejezést kölcsönözte az arcának, amely annyira tetszik a nőknek. Eugénie még jobban megszerette érte. Talán a boldogtalansága hozta közelebb a lányhoz. Charles már nem az elérhetetlen magasságban élő gazdag és szép fiatalember volt, hanem szörnyű nyomorúságban vergődő rokon. A nyomorúság egyenlőséget szül. A nőben az a közös az angyallal, hogy felkarolja a szenvedőket. Charles és Eugénie csak szemmel beszéltek, fogták föl egymás gondolatait; a szegény, kifosztott dendi, az árva, egy sarokba húzódott, s ott ült némán, nyugodtan, büszkén; ám időről időre ráragyogott unokanővérenek lágyan cirógató tekintete, kiragadta szomorú gondolataiból, és kettejüket a jövő reménységgel teli birodalmába repítette, ahová Eugénie boldogan vele ment.

E pillanatban Saumur városát még az előző napi boreladásnál is nagyobb izgalomban tartotta az, hogy Grandet vacsorára hívta a Cruchot-kat, jöllehet az előbbi tett kimerítette a hazaárulás bűnét a szőlővidék ellen. Ha a fifikus szőlősgazda azzal a szándékkal hívta volna a vacsoravendégeket, amely hajdan Alkibiadész kutyájának a farkába került,⁸ talán nagy ember lett volna; csak hogy Grandet annyira kimagaslott a saumuriek közül, annyira csak játékszerének tekintette őket, hogy fütyült a városra. Des Grassins-ék, hamar tudomást szerezvén Charles apjának erőszakos haláláról és valószínű csödjéről, úgy határoztak, hogy még aznap este tiszteletüket teszik ügyfelüknél, hogy osztozzanak gyászában, és tanújelét adják barátságuknak, s hogy egyúttal tájékozódjanak, milyen szándék vezette Grandet-t, amikor ilyen körülmények között vacsorára hívta a két Cruchot-t.

Pontosan öt óraker, tetőtől talpig ünneplőben, megérkezett C. de Bonfons elnök és nagybátyja, a közjegyző. A vendégek asztalhoz ültek, és hozzáláttak a nevezetesen jó vacsorához. Grandet komoly volt, Charles szótlan, Eugénie néma, Grandet-né nem beszélt többet, mint általában, úgyhogy ez a vacsora valóságos halotti tor volt.

Amikor felálltak az asztaltól, Charles így szólt nagynénjéhez és nagybátyjához:

- Engedjék meg, hogy visszavonuljak. Hosszú és szomorú levelezés áll előttem.

- Menjen, öcsém!

Charles távozása után, amikor már feltételezhető volt, hogy semmit se hall, belemerült a levélírásba, a jöember alattomos képpel a feleségére nézett.

⁸ Alkibiadész, pusztán hogy közfeltűnést keltsen, levágta hétezer drachmás kutyájának a farkát.

- F... figyelek - felelte alázatosan a jóember, akár a huncut kisgyerek, aki látszólag a legnagyobb odaadással figyel a tanárára, és közben belül kineveti.
- Ha egy olyan tekintélyes és nagyon becsült férfiút, amilyen például az ön megboldogult öccse volt Párizsban...
- Az ő... ő... öcsém, igen.
- ...fizetéképtelenség fenyeget...
- A... aaazt fff... fizetés... k... képtelenségnek ne... ne... nevezik?
- Igen. Mihelyt a csődje elkerülhetetlennek látszik, a kereskedelmi bíróság, amelynek az illetéksége alá tartozik (érti?), jogot formálhat rá, hogy egy végzés útján likvidátorokat rendeljen ki az üzletházhoz. A likvidálás még nem jelent egyet a csőddel, érti? Aki csődbe jut, az elveszti a becsületét, de ha felszámoltatja a cégét, becsületes ember marad.
- Hát ez n... nagy k... k... kü... különbség, de b... b... biztos t... t... tö... többbe ke... kerül - mondta Grandet.
- De egy ilyen felszámolásnak még mindig szerét lehet ejteni, akár a kereskedelmi bíróság közreműködése nélkül is. Mert hát - mondta az elnök, miközben felszippantott egy csipet tubákot - vajon hogyan jelentenek csődöt?
- Igen, erre még soha nem gon... gon... gon... gondoltam - felelte Grandet.
- Először is úgy - folytatta a bíró -, hogy a kereskedő, személyesen vagy meghatalmazottja útján, megfelelő írásos formában csődeljárást kér a bírósági hivatalban. Másodsor, a hitelezők kérelmére. Namármost, mi történik akkor, ha a kereskedő nem kér csődöt, s egyetlen hitelező sem folyamadik a bírósághoz avégből, hogy a fent említett kereskedőt vagyonbukottnak nyilvánítsa?
- N... n... na m... m... mi?
- Hát az, hogy az elhunyt családja, képviselői, örökösei vagy - ha nem halt meg - maga a kereskedő, ha pedig bujkál, a barátai likvidálnak. Talán ön akarja felszámolni öccse ügyeit? - kérdezte az elnök.
- Ó, Grandet! - kiáltott fel a közjegyző -, ez volna a jó! Még nem vezett ki a becsület az egész honból. Ha megmenti a neve becsületét, hiszen az ön neve is csak ez, akkor ön...
- ...csodálatra méltó ember! - vágott nagybátyja szavába az elnök.
- Az bi... biztos - válaszolta az öreg szőlősgazda -, ho... ho... hogy az ő... ő... öcsémet is Grandet-nak hí... hí... hívták, akárcs... cs... csak engem. E... ez biztos és világos. N... n... nem mo... mo... mondom, hogy nem... nem így van. É... é... és ez a f... f... fel... felszámolás miiinden k... k... képpen és m... m... minden sz... sz... szempontból n... n... nagyon e... elő... előnyös le... lehetne az u... u... unokaöcsémre né... né... nézve, akit sz... sz... szeretek. De meg kell gondolni. Én n... n... nem ismerem azokat a *ravas* párizsiakat. É... én Sau... Sau... Saumurben v... vagyok, tudják? A buuujtványaim, az áárkaim, minden üüügyem iide köt. Soha életemben nem állítottam ki vá... vá... váltót. Mi is az a váltó? Sok... sokat ka... ka... kaptam már, de még egyet sem í... í... írtam alá. Be... ha... ha... hajtják, lesz... sz... számítolják. Ez miiinden, amit t... tudok róla. Va... va... valahol azt ha... ha... hallottam, hogy vissza is l... le... lehet vá... s... sá... rolni a vá... vá... vál...
- Így van - mondta az elnök -, bizonyos százalék lefizetésével a váltókat meg lehet szerezni a piacon. Érti?

Grandet tölcserít formált a kezéből, a füléhez emelte, és az elnök megismételte a mondatot.

- Ez a dolog t... t... tehát kiüthet jól is, ro... rosszul is? - szólt a szőlősgazda. - É... é... én már abban a koorban vagyok, amikor az ember semmit sem tud az i... i... ilyen do... do... I... gokról. I... i... itt ke... kell ma... radnom, hogy a szó... szó... szőlőre vigyázzak. A szőlőt be... gyű... gyű... gyűjti az ember, és a sz... szó... szőlővel fi... fizet. Mindenekelőtt a... a te... te... termésre k... kell vigyázni, fo... fo... fontos üüügyek, m... m... mulaszthatatlan ügyek t... tartanak Froidfond-ban. Aztán meg n... n... nem is ha... ha... hagyhatom ma... ma... magára a há... há... házam, o... olyan po... po... pokolian ny... ny... nyakatekert ügyekért, amelyekből egy ku... ku... kukkot sem értek. Maga azt mondja, ho... hogy P... P... Párizsban kellene lennem a felszámolás miatt, hogy megakadályozzam a csőd kimondását. Az ember nem lehet ké... két helyen e... e... egyszerre, hacsak nem k... k... kismadár... és...

- Én értem önt! - kiáltott fel a közjegyző. - Nos, öreg barátom, önnek vannak barátai, régi barátai, akik bármikor a szolgálatára állnak.

„Na, mi lesz? - gondolta magában a szőlősgazda -, határozza végre el magát!”

- És ha valaki Párizsba utazna, ott felkeresné az ön Guillaume öccsének a legnagyobb hitelezőjét, azzal, hogy...

- Egy pi... pi... pillanat - vágott közbe a jóember -, mit mon... dana az illető? Va... valami i... ilyes... m... mit: „A saumuri Grandet... det... úr... í... í... így, a saumuri Grandet... úr úgy... szereti a testvérét, szereti az u... u... u... unokaöccsét. Grandet jó ro... ro... rokon, telve van jó szándékkal. Jó pénzért adta el a te... te... termését. Ne jelentsék be a cső... cső... cső... csődöt, üüüljenek össze, ne... ne... nevezzenek ki fel... fel... fel... fel... felszámolókat. Aaztán Grandet majd m... m... meglátja. Ma... ma... maguknak is több előnye származik belőle, ha felszámolnak, m... m... mintha hagyják, hogy a t... t... törvény emberei beleüssék az orrukat...” Na! így van?

- Pontosan! - mondta az elnök.

- Tudja, hogy van, de Bon... Bon... Bon... fons úr, meg kell gondolni, mit cse... cselekszik az ember. Ami ne... ne... ne... nem megy..., az ne... nem megy. A vissz... te... terhes ü... ü... ügyleteknél, ha az ember neeem akar tö... tö... tönkremenni, ismernie kell a bevételi forrásokat és a terheket. Na! így van?

- Kétségtelenül - mondta az elnök. - Én amondó vagyok, hogy egy bizonyos összegért néhány hónap leforgása alatt vissza lehet szerezni és megegyezésem alapon hiánytalanul ki lehet fizetni a hitelleveleket. Hohó! elég, ha csak egy mézesmadzagot elhúz a hitelezők orra előtt. És ha nem mondják ki a csődöt, ön meg a kezében tartja a hitelleveleket, akkor ön hófehéren áll a világ előtt.

- Hó... hó... hó fehéren? - ismételte Grandet, és ismét tölcserít formált a kezéből. - Hogyhogy hó... hó... hófehéren?

- Na, figyeljen jól ide! - kiáltotta az elnök.

- F... fi... figyelek.

- A váltó olyan árucikk, amelynek hol felmegy, hol lemegy az ára. Ez a következtetés adódik többek között Bentham Jeremiás uzsoraelméletéből. Ez a közgazdasági író bebizonyította, hogy az uzsorások közmegegyezése botorság.

- Nahát! - csodálkozott a jóember.

- Tekintve, hogy elvileg, ahogy Bentham mondja, a pénz áru, és hogy minden, ami értékkel bír, úgyszintén áruvá válik; tekintve, hogy, amint ez köztudomású, a kereskedelmi ügyletekre jellemző szokásos árhullámnak kitéve, ilyen vagy olyan aláírással ellátott árupapírok, az árucikkekhez hasonlóan, hol túltengenek, hol meg alig találhatók a piacon, következőképp hol zuhan, hol meg fölszökik az árak, a bíróság elrendeli... (ejnye, de buta vagyok, bocsánat...), amondó vagyok, hogy ön huszonöt százalékon megválthatja az öccsét.

- Hooogy mo... mo... mo... mondta? Mi... milyen Je... Je... Je... Jeremiás?

- Bentham. Angol az illető.

- Ez a Jeremiás nem kevés siralmat elhárít felőlünk az üzleti életben - mondta nevetve a közjegyző.

- Ezeknek az angoloknak né... né... néha egész jó go... go... gondolataik vannak - szolt Grandet. - Tehát, Ben... Ben... Ben... Bentham, sze... sze... sze... szerint, ha az öcsém váltói... é... é... é... érne... nem érne! Jól mo... mo... mondom, ugye? Ez világosnak látszik... A hitelezők azt mondanák... nem, nem mondanák... Most é... értet... tem meg.

- Hadd magyarázzam meg önnek az egészet - mondta az elnök. - Jogilag, ha az ön birtokában van a Grandet cég által kibocsátott valamennyi hitellel, akkor az ön öccse vagy az öccsének az örökösei senkinek semmivel nem tartoznak. Jó...

- Jó... - visszhangozta a jóember.

- Igazság szerint, ha a piacon az ön öccsének a váltóit bizonyos százalék veszteséggel alkuba bocsátják (jól értse meg: alkuba bocsátják), ha az ön egyik barátja arra jártában visszavásárolja a váltókat, mivel a hitelezőket semmi erőszak nem kényszeríti az eladásra, a boldogult párizsi Grandet úr hagyatéka törvényesen tehermentesnek tekintendő.

- Igaz, az ü... ü... ü... üzlet az üzlet - mondta a kádármester. - Teeegyük fel... De mégis, ön me... me... megé... érti, ez nem kö... kö... kö... könnyű. Ne... ne... nekem nincs se péééézem..., se... se... se időm, se időm, se...

- Igen, ön nem mehet. Nos, én felajánlom önnek, hogy felutazom Párizsba (adandó alkalommal majd meghálálja, egyébként semmiség az egész). Párizsban felkeresem a hitelezőket, tárgyalok velük, meghosszabbítom a váltók lejáratát idejét, és minden rendbe jön, nem marad más hátra, mint hogy a hitellevelek hiánytalan megszerzése végett ön egy kisebb összeggel megtoldja a felszámolási értéket.

- Hát maaajd meglátjuk; ne... ne... nem tudom, ne... ne... nem akarom elkö... kö... kötelezni magam an... anélkül, hogy... Ha ne... ne... nem megy, nem megy. Ééért engem?

- Igaza van.

- Csak úgy ka... ka... kavargó a fejem, maga úgy me... me... megpörgette a ke... ke... kerekeket. É... é... é... életemben először keeellet azon go... gondolkoznom, hogy...

- Persze, ön nem jogtudor.

- É... én egy sze... sze... szegény szőlősgazda vagyok, és egyáltalán nem értek ahhoz; amiről ö... ö... ön beszélt; meg ke... ke... kell gondo... gondo... gondolnom a dddolgot.

- Nos tehát... - vette át a szót az elnök, mint aki össze akarja foglalni az eszmecserét.

- Öcsém!... - vágott a szavába szemrehányó hangon a közjegyző.

- Nos, bátyám? - fordult felé az elnök.

- Hagyd, hogy Grandet úr megmagyarázza a szándékait. Fontos megbízásról van szó. A mi kedves barátunknak szabatosan meg kell határoz...

Kopogtatás jelentette, hogy megérkezett a des Grassins család, a vendégek beléptek, üdvözölték a jelenlévőket, így Cruchot nem tudta befejezni a mondatot. A közjegyző örült a félbeszakításnak; Grandet már görbén nézett rá, és az orrgumója belső viharról tanúskodott. Hanem azért az óvatos közjegyző méltatlannak találta egy első fokú bíróság elnökéhez, hogy Párizsba utazzék, s ott egyezkedésre bírja a hitelezőket, olyan manipulációhoz nyújtva segédkezet, amely horzsolja a szigorúan vett becsület törvényeit; és mivel Grandet apó egy szóval sem árult el fizetési hajlandóságot, Cruchot ösztönösen remegett tőle, hogy unokaöccse belekeveredik ebbe az ügybe. Kihasználta tehát azt a pillanatot, amikor des Grassins-ék beléptek, karon ragadta az elnököt, és félrevonta az ablakmélyedésbe.

- Már eléggé kitüntetted magad, öcsém; hagyd abba a buzgólkodást. Elvakít a vágy, hogy a lány a tiéd legyen. Az ördögbe is! Nem kell ajtóstul rontani a házba. Bízd rám, most majd én állok a kormányhoz, te meg csak segíts evezni. Le akarod járatni talán a bírói méltóságodat egy ilyen...

Nem fejezte be, hallotta, hogy des Grassins úr e szavakkal nyújt kezét az öreg kádármesternek:

- Grandet, értesültünk a családjában történt borzasztó szerencsétlenségről, a Guillaume Grandet cég összeomlásáról és testvéröccse haláláról, azért jöttünk, hogy kifejezzük mélyeséges részvétünket a tragikus eset miatt.

- Az egyetlen szerencsétlenség ifjabb Grandet úr halála - vágott a bankár szavába a közjegyző.
- És ő sem öli meg magát, ha segítségül hívja a bátyját. A mi öreg barátunk, aki a kisujja hegyéig becsületes ember, azt tervezi, hogy felszámolja a párizsi Grandet-ház adósságait. Az én elnök öcsém, hogy megkímélje Grandet urat a merőben jogi természetű ügy hercehurcájától, felajánlotta, hogy most azonnal Párizsba utazik, kiegészít a hitelezőkkel, és méltányos kielégítést fizet nekik.

E szavak, melyeket az állat simogató szőlősgazda magatartása megerősített, módfelett meglepték a három des Grassins-t, ők ugyanis idefelé jövet egész úton kéjjel szapulták Grandet-t a fősvénységéért, és kis híján testvérgyilkossággal vádolták.

- Nahát! ugye megmondtam! - kiáltott fel a bankár, és a feleségére nézett. - Mit mondtam neked útközben, des Grassins-né asszony? Grandet talpig becsületes ember, és nem tűri el, hogy folt essék a nevére! A pénz is csak nyűg, ha oda a becsület. Nem vezett még ki a becsület Franciaországban! Remek, Grandet, igazán remek. Én már csak vén katona maradok, ami a szívemen, az a számon: nyíltan kimondom: ez aztán, teringettét! csodálatos dolog.

- Peeersze aaa cso... cso... csodálatos dolgok na... na... nagyon drágák - válaszolta a jóember, miközben a bankár melegen rázogatta a kezét.

- Csakhogy, derék Grandet-m, ez az ügy, már ne vegye zokon az elnök úr - folytatta des Grassins -, merőben kereskedelmi természetű, tehát kipróbált kereskedőt kíván. Hiszen érteni kell a vissz-számlákhoz, előlegekhez, kamatszámoláshoz. Az ügyeim amúgy is Párizsba szólítanak, vállalkozhatnék rá, hogy...

- Majd me... me... megpróbálunk meeeeeeegyeezzzni mi ketten a le... le... lehetőségeket figyelembe véve, és úgy, hogy ne ke... ke... kelljen olyasmit elvállalnom, amit nem a... a... akarrrok megtenni - dadogta Grandet -, mert, ugye, az elnök úr természetesen útiköltséget kér tőlem.

Az utolsó szavakat a jóember hebegés nélkül mondta.

- Eh! - szól des Grassins-né -, de hisz Párizsban lenni élvezet. Én bizony szívesen fizetnék, csak hogy mehessek.

Intett a férjének, mintegy bátorításul, hogy kerül, amibe kerül, kaparintsa meg ezt a megbízatást a vetélytársai előtt; majd roppantul csúfondárosan nézett a fancsali képű Cruchot-kra.

Grandet kabátgombjánál fogva a sarokba vonta a bankárt.

- Sokkal jobban megbíznék magában, mint az elnökben - mondta. - Meg aztán még valami van a dolog mögött - tette hozzá orrgumóját mozdítva. - Járadékkötvényekbe akarok befektetni, van néhány ezer frankom, amin kötvényeket vásárolhatnék, de legfeljebb nyolcvan frankjával. Úgy hírlík, hónap végén mindig lemegy az ára ennek az izének. Maga ért hozzá, igaz?

- Hát persze! Szóval, szedjek össze magának járadékkötvényeket néhány ezer frankért?

- Egyelőre nem sokért. Csitt! Ezt a játszmát úgy akarom lejátszani, hogy senki se tudjon róla semmit. Maga a hónap végére megköti nekem az üzletet; de nehogy aztán egy szót is szóljon róla a Cruchot-knak, nagyon felbosszankodnának. Maga amúgy is Párizsba megy, egyúttal azt is megnézzük, mi az adu szegény unokaöcsém játszmájában.

- Akkor ezt megbeszéltük. Holnap indulok a postakocsival - mondta fennhangon des Grassins -, a végső utasításokért még idenézek... Hánykor jöhetnek?

- Öt órákor, vacsora előtt - mondta kezét dörzsölve a szőlősgazda.

A két ellentábor maradt még egypár percet. Rövid csönd állt be, majd des Grassins Grandet vállára csapva megszólalt:

- De jó annak, akinek ilyen jó rokona van...

- Igen, igen, én jó rokon vagyok - mondta Grandet -, habár nem tudom kimutatni. Szerettem az öcsémet, és ezt be is bizonyítom, ha... ha... nem... nem kerül...

- Mi búcsúzunk - vágott közbe a bankár épp a legjobb pillanatban, mert így Grandet nem fejezhette be a mondatot. - Mivel hamarabb indulok, mint terveztem, még el kell rendeznem néhány ügyemet.

- Jó, jó. Én is végiggon... gondolom még azt a do... dolgot, tu... tudja már, mit. Vi... visszavonulok dö... dö... döntéshozatalra, ahogy azt Cruchot elnök mondaná.

„A fenébe! Már nem vagyok de Bonfons úr” - gondolta szomorúan az elnök, és olyan arcot vágott, mint a bíró, amikor unja a védőbeszédet.

A két vetélkedő familia családfői együtt távoztak. Egyikük sem gondolt már arra az ámulásra, amelyet Grandet a szőlővidék ellen követett el aznap délelőtt, kölcsönösen egymást fürkészték (hasztalanul), hogy kiderítsék, vajon mit gondol a másik, mik a jóember igazi szándékai ebben az új ügyben.

- Velünk tartanak d'Orsonvalnéhoz? - kérdezte des Grassins a közjegyzőtől.

- Majd később odamegyünk - válaszolt az elnök. - Ha a nagybátyámnak nincs kifogása ellene, először de Gribeaucourt kisasszonyhoz megyünk, megígértem neki, hogy este beugrunk.

- Hát akkor viszontlátásra, uraim - mondta des Grassins-né.

Amikor des Grassins-ék néhány lépésre eltávolodtak a két Cruchot-tól, Adolphe így szólt az apjához:

- Eszi őket a penész, mi?

- Hallgass, fiam - szólt rá az anyja -, még meghallják. Különb is rossz ízlésre vall, amit mondsz, jogiegyetem-szaga van.

- Nahát, bácsikám - kiáltott a bíró, amikor már des Grassins-ék jó messze voltak -, de Bonfons elnökből egyszerűen Cruchot lettem a végére.

- Láttam, hogy bosszant a dolog; de hát a széljárás Grassins-éknak kedvezett. Jaj de buta vagy a nagy eszeddel!... Hadd szálljanak csak ők be egy Grandet-féle *majd meglátjuk*-ba, te meg maradj veszteg, fiacskám: Eugénie ettől még a te feleséged lesz.

Néhány percen belül egyszerre három házban terjedt el Grandet nemes elhatározásának a híre, s városszerte másról se beszéltek, mint eme testvéri odaadásról. Mindenki megbocsátotta Grandet-nak, hogy, megszegve a gazdák megállapodását, eladta a borát, csodálták becsületességét, magasztalták nagylelkűségét, amelyre eddig képesnek se tartották. A francia természet már csak olyan, hogy könnyen hévül, indulatra, szenvedélyre lobban a perc tűnő üstököséért, a csalóka délibábért. Lehet, hogy a közösségnek, a népeknek nincs emlékezőtehetségük?

Grandet apó becsukta a kaput, s a hosszú Nanont szólította.

- Ne ereszd el a kutyát, és ne aludj, dolgunk lesz. Cornoiller tizenegy órakor itt lesz a kapu előtt a froidfond-i együlékes kocsiival. Fülelj, mikor jön, nehogy bekopogjon, és mondd meg neki, hogy csendesén jöjjön be. A törvény tiltja az éjszakai csendháborítást. Különb is, semmi szükség rá, hogy az egész környék megtudja, hogy elutazom.

Ezután Grandet felment a vegykonyhájába, és Nanon hallotta, hogy tesz-vesz, rakosgat, föl-alá járkál, de óvatosan. Nyilvánvalóan nem akarta felébreszteni sem a feleségét, sem a lányát, és kivált nem akarta felkelteni unokaöccsének az érdeklődését, akire egyébként szitkokat szórt, amikor észrevette, hogy világos van a szobájában.

Késő éjszaka Eugénie, akinek folyton az unokatestvére járt az eszében, egy haldokló nyögéseit vélte hallani, s ez a haldokló csakis Charles lehetett: oly halovány és reményvesztett volt, amikor elbúcsúztak, az is lehet, hogy megölte magát. Eugénie magára kapott egy prêmes, csuklyás köpenyfélét, és ki akart menni a szobájából. Az ajtó hasadékán keresztül éles fény szűrődött be, és a lány megijedt, hogy tűz ütött ki, de csakhamar megnyugodott, mert Nanon súlyos lépéseit és hangját hallotta, és azt, hogy a közelben lovak nyerítenek.

„Csak nem szökteti meg apám az unokatestvéreimet?” - töprengett, és résnyire nyitotta az ajtót, vigyázva, hogy meg ne nyikorduljon, de azért ő láthassa, mi történik a folyosón.

Hirtelen meglátta az apja szemét, s bármily üres és gyanútlan volt is Grandet tekintete, Eugénie megdermedt rémületében. A jóember és Nanon egy vastag dorong két végét tartotta a jobb vállán, a dorongon egy olyan hordócska lógott kötélen, amelyet Grandet apó szokott barkácsolni üres óráiban a sütőházban.

- Szűzanyám! Ennek aztán megvan a súlya, uram! - mondta fojtott hangon Nanon.

- Milyen kár, hogy csak félfrankos garasok vannak benne! - válaszolta a jóember. - Vigyázz, le ne üsd a gyertyatartót.

A jelenetet a lépcsőkörlát két rúdja közé állított egyetlen szál gyertya világította meg.

- Elhoztad a pisztolyaidat, Cornoiller? - kérdezte címzetes csőszétől Grandet.

- Nem, uram. Mi a ménkűtől kéne féltenuk a rézgarasait?...

- Ó, semmitől - mondta Grandet apó.

- Különben, majd gyorsan hajtunk - szólalt meg ismét a csósz -, a bérlői a legjobb lovakat választották ki magának.

- Jól van, jól. Nem mondtad meg nekik, hova megyek?

- De hisz nem is tudtam.

- Jól van. Erős a kocsi?

- Ez az urasági fogat? Biz ez másfél ezer kilót is elbír. Mit nyomnak ezek a hitvány kis hordók?

- Megmondom én pontosan! - mondta Nanon. - Nem sok híja van a kilencszáznak.

- Hallgatsz el, Nanon! Megmondod a feleségemnek, hogy falura mentem, vacsorára itt leszek... Csapj a lovak közé, Cornoiller, legkésőbb kilencre Angers-ba kell érnuk.

A kocsi elment. Nanon bereteszte a nagykaput, eleresztette a kutyát, feltört vállal lefeküdt, és az egész negyedben senki sem gyanította Grandet távozását, utazásának célját. Egy garast se látott soha senki ebben az arannyal teli házban. Grandet kikötői beszélgetésekből még délelőtt értesült róla, hogy Nantes-ban számos hajót szerelnek fel, az arany ára ezért kétszeresére emelkedett, és spekulánsok érkeztek Angers-ba aranyat vásárolni; az öreg szőlősgazda erre egyszerűen lovakat kért kölcsön a bérlőitől, úgy intézte, hogy oda mehessen eladni az aranyát, és a magas árfolyam révén felduzzadt (a járadékkötvények megvásárlásához szükséges) összeget értékpapírra váltta az államkincstári fő-adófelügyelőnél.

- Apám elmegy - suttogta Eugénie, aki fönről, a lépcsőházból mindent hallott.

Újból csend borult a házra, a kocsi távoli, fokozatosan halkuló kerékcörgése már nem vert visszhangot az alvó Saumurben. E pillanatban Eugénie - először a szívével s csak aztán a fülével - falakon áthatoló jajsztót hallott az unokaöccse szobája felől. Pengeélvékony fénypászta szűrődött ki az ajtó hasadékan keresztül, és vízszintesen elmetszette a vén lépcső korlátoszlopait.

- Gyötrődik - mondta a lány, és két lépcsővel feljebb lépett. A második nyögés hallatán a manzárdszoba előtt termett. Az ajtó résnyire nyitva volt, Eugénie kitarta. Charles aludt, félrebillent feje nem támaszkodott a karosszék támlájának, keze majdnem érintette a padlót, és kiesett belőle a toll.

A fiatalembernek - testhelyzetéből adódóan - szaggatott volt a légzése, és Eugénie megrémült a zihálástól, amikor sietve belépett.

„Nagyon fáradt lehet” - gondolta a nyolc-tíz lepecsételt levél láttán. Elolvasott néhány címzést: Farry, Breilman és Tsa hintógyártó uraknak, Buisson szabómester úrnak stb.

„Biztosan elintézte minden ügyét, hogy nemsokára elhagyhassa Franciaországot” - gondolta a lány.

A tekintete két nyitott levélre tévedt. Az egyik e szavakkal kezdődött: „Drága Annette-om!...” Eugénie-t szédülés fogta el, a szíve kalapált, földbe gyökerezett a lába.

„Az ő drága Annette-ja! Szerelmesek egymásba! Nincs remény!... Vajon mit ír neki?”

Ezek a gondolatok hasítottak az agyába, a szívébe. Ezeket a szavakat látta lángbetűkkel felírva mindenüvé, még a padlóra is.

„Máris lemondjak róla? Nem, nem olvasom el ezt a levelet. El kell mennem innen... És ha mégis elolvasnám?”

Charles-ra nézett, gyengéden megfogta a fejét, és a karosszék támlájának támasztotta; a fiú hagyta, hogy azt csináljon vele, amit akar, mint a gyermek, aki álmában is felismeri az anyját, és nem ébred fel kedveskedésére, csókjaira. Eugénie anyaként emelte fel az ernyedte kart, és anyaként, gyengéden megcsókolta Charles haját.

„Drága Annette-om!” - egy démon e két szót kiáltotta a lány fülébe.

- Tudom, hogy rosszat cselekszem, de mégis elolvasom ezt a levelet - suttogta Eugénie.

Elfordította a fejét, mert nemes szíve háborgott. Életében először tusakodott bensőjében a jó és a rossz. Eleddig egyetlen tette miatt sem kellett pirulnia. Győzött a szenvedély és a kíváncsiság. Mondatról mondatra erősebben sajgott a szíve, és a mardosó vágy, amely életét felkavarta a levél olvasása közben, még édesebbé tette számára az első szerelem gyönyörűségét:

Drága Annette-om! Semmi nem állhatott közénk, és most mégis elszakít bennünket egymástól a szerencsétlenség, amely rám szakadt, és amelyet emberi ésszel nem lehetett előre látni. Apám megölte magát, a vagyona, az enyémmel együtt, az utolsó fillérig elveszett. Árván maradtam, most, amikor a neveltetésem jellegéből fakadóan szinte még gyermeknek számítok; és mégis férfiként kell felküzdenem magam a mély szakadékból, ahová zuhantam. Azzal töltöttem az éjszaka egy részét, hogy számadást végeztem. Ha becsületes emberként akarom elhagyni Franciaországot, márpedig ezt akarom, akkor száz frankom sem marad, hogy útra keljek Indiába vagy Amerikába szerencsét próbálni. Igen, szegény Annette-om, a leggyilkosabb éghajlat alatt keresem a boldogulást. Azt mondják, arrafelé gyors és biztos a siker. Párizsban nem volna maradásom. Sem a lelkemet, sem az arcomat nem arra teremtették, hogy elviselje a sértést, fagyosságot, megvetést, amely egy csődbe jutott ember tönkretett fiára vár. Uramisten! Kétmillió tartozás!... Már az első héten párbajban halnék meg. Nem is megyek vissza. A szerelmem, melynél gyöngédebb, odaadóbb szerelem sohasem nemesített férfiszívet, még az sem vonzhat Párizsba. Ó, jaj! még arra sincs pénzem, hogy odamenjek, ahol te vagy, szerelmem, nem csókolhatlak meg utolszor, és nem kaphatok tőled búcsúcsókot, amelyből kellő erőt meríthetnék vállalkozásomhoz...

- Szegény Charles! De jól is tettem, hogy elolvastam. Van aranyam, neki adom - suttogta Eugénie. Letörölte a könnyeit, és folytatta az olvasást:

Még soha nem gondoltam a nyomorúság gyötrelmeire. Ha összeszedem is az áthajózáshoz szükséges száz aranyat, egy fillérem se lesz, hogy valami portékával felszerelkezhessen! Mit beszélek? Nemhogy száz aranyam, de egy árva aranyam se lesz, csak akkor tudom meg, mennyi pénzem marad, ha rendezem adósságaimat Párizsban. Ha semmim sem marad, elmegyek szépen Nantes-ba, ott egyszerű matrózként hajóra szállok, és odaát úgy kezdem majd az életemet, mint azok a tetterős férfiak, akik fiatal korukban üres zsebbel indultak el, és gazdagon tértek vissza Indiából. Ma reggeltől hidegvérrel nézek szembe a jövőmmel. Nekem ez még borzalmasabb, mint bárki másnak: engem imádott és kényeztetett az anyám, féltő szeretettel vett körül minden apák legjobbika, és alighogy a nagyvilágba léptem, egy Annette szerelme adatott meg nekem! Csak az élet napos oldalát ismertem: e boldogság nem tarthatott sokáig. És mégis, drága Annette-om, több bennem a bátorság, mint amennyi egy magamfajta gondtalan fiatalemberről feltételezhető, főleg egy olyan fiatalemberről, akit Párizs legcsodásabb asszonya cirógatott, aki családi boldogság közepette cseperedett fel, akire minden csak mosolygott

otthonában, és akinek az óhajait parancsként leste az apja... Ó, apám! apám meghalt, Annette...

Nos, végiggondoltam helyzetemet, és végiggondoltam a te helyzetedet is. Huszonnégy óra leforgása alatt jócskán megöregedtem. Drága Annette, ha azért, hogy engem magad mellett tarts Párizsban, feláldoznád a fényűzés minden örömét, lemondanál operapáholyodról, még akkor sem fedezhetnék az én tékozló életemhez szükséges kiadásokat: meg aztán nem is tudnék elfogadni ekkora áldozatot. Ma tehát örökre elválunk.

- Elhagyja, Szűzanyám! Micsoda boldogság!

Eugénie nagyot ugrott örömeiben. Charles megmoccant, a lányt kilelte a hideg rémületében, szerencséjére a fiú nem ébredt fel. Eugénie folytatta az olvasást:

Hogy mikor térek vissza? Nem tudom. India éghajlata alatt gyorsan öregszik az európai ember, főleg az, aki dolgozik. Ugorjunk tíz esztendő az időben. Tíz év múlva a lányod tizennyolc éves lesz, társnőd lesz, titkaid kutatója. A világ kegyetlen lesz hozzád, a lányod talán még kegyetlenebb. Nemegyszer tapasztaltuk már, milyen szigorúan ítélkezik a társaság, s milyen háládatlanok a felserdült leányok: okuljunk a példákból. Őrizd meg a lelked mélyén a négyévi boldogság emlékét, miként én is megőrzöm, és légy hű, ha hű tudsz maradni, szegény barátodhoz. Ezt persze nem követelhetem, mert, tudod, drága Annette-om, alkalmazkodnom kell a helyzetemhez, földhözragadt módon kell látnom, a valósághoz kell idomítanom az életemet. Következésképp házasságra kell gondolnom, ez szükséges velejárója új életformámnak; és bevallom, itt, Saumurben, a nagybátyám házában megismerkedtem egy lánnyal, az unokanővéremmel, akinek a modora, arca, gondolkodása és szíve tetszene neked, és akinek, ráadásul, azt hiszem, van...

„Nagyon fáradt lehetett, hogy félbehagyta az írást, mikor neki írt” - gondolta magában Eugénie, látva, hogy a levél mondat közben szakadt meg.

Eugénie igazat adott Charles-nak! Lehetetlen is volt, hogy ez az ártatlan leány észrevegye a hidegség bélyegét a levélben. A vallásos szellemben nevelt, tapasztalatlan, szüzi leányok mindent szerelemnek látnak, amint a szerelem varázsos birodalmába lépnek. Attól a mennyei fénytől övezve járnak ott, amely a lelkükből árad, és amely kedvesükre is rásugárzik; saját érzelmük lángsugarában tündököl a szeretett férfi, és neki tulajdonítják önnön szép eszméiket. A nő tévedése csaknem mindig a jóságba vetett hitéből ered, és abból, hogy bízik az őszinteségben.

E néhány szó: „Drága Annette-om, szerelmem”, úgy csengett-bongott Eugénie szívében, mint a leggyönyörűbb szerelmi vallomás, és úgy simogatta a lelkét, mint ahogy gyerekkorában a fülét simogatták a *Venite, adoremus* orgonakísérettel felcsendülő isteni hangjai. Egyébként a Charles szeméből még mindig szivárgó könnyek Eugénie számára a szív ama nemességét bizonyították, amely elbűvöli a leányszívet.

Honnan tudhatta volna, hogy - noha Charles valóban nagyon szerette és őszintén megsiratta az apját - ez a megrendülés nem annyira az ő szívjóságából, mint inkább apja jószívűségéből származik? Guillaume Grandet és a felesége, kielégítvén fiuk minden szeszélyét, megadván neki a gazdagság minden örömét, elejét vették, hogy Charles is olyan iszonyú számításokat végezzen, amilyent nem áttall elvégezni a párizsi csemeték zöme, akik a nagyvilági élet gyönyöreire sóvárogva vágyakat érlelnek, terveket szőnek, és bánkódnak, hogy késlekedik ezek valóra váltása, mert a szüleik még mindig élnek. A pénzszóró apának végül sikerült az őszinte, hátsó gondolatától mentes gyermeki szeretet magvát elhinteni Charles szívében. De azért Charles Párizs gyermeke volt, akit Párizs erkölcsé és maga Annette is arra szoktatott, hogy mindenben számító legyen: a fiatalság álarca mögött öregember rejtezett. Annak a társaságnak

a rémisztő nevelésében részesült, amely gondolatban és szóban egyetlen estélyen több bűncselekményt követ el, mint amennyi fölött az igazságszolgáltatás ítélkezik, ahol az élcek legyilkolják a legnemesebb eszméket, ahol csak az számít pallérozott elmének, aki világosan lát; és ebben a társaságban világosan látni annyi, mint nem hinni semmiben, sem érzésekben, sem emberekben, de még az eseményekben sem: mert ezek ott még az eseményeket is maguk agyalják ki. Világosan látni ott annyi, mint minden reggel felmérni egy barátunk erszényét, nagy ügyesen fölülemelkedni mindenben, ami csak történik, semmit meg nem csodálni megfontolatlanul, sem műalkotást, sem nemes cselekedetet, és mindent az önérdeknek alárendelni. Charles ezer bolondságot követett el, míg a nagyvilági hölgy, a szép Annette rá nem vette, hogy komolyan gondolkozzék; leendő helyzetéről beszélt neki, és parfümös ujjaival a hajába túrt; megigazgatta egy hajtincset, és közben rávette, hogy számítóan gondolkozzon az élete felől: nőiessé és anyagiassá tette. Kétszeresen megrontotta, de ez a fajta romlottság előkelő és kifinomult volt, divatos.

- Maga csacsi fiú - mondogatta Charles-nak. - Elég vesződésem lesz, amíg megtanítom magának a világot. Nagyon helytelenül viselkedett des Lupeaulx úrral. Nagyon jól tudom, hogy ez az ember vajmi kevéssé tiszteletre méltó; de várja meg, míg elveszti a hatalmát, akkor majd kedvére megvetheti. Tudja, mit mondott nekünk Campanné? „Gyermekeim, amíg magas tisztséget tölt be valaki, addig imádjátok; de ha megbukik, segítetek a szemétdombra vonszolni. Amíg hatalmon van, olyan, mint egy isten; ha ledől, a csatornába vetett Marat-nál is alábbvaló, mert hogy ő élve, Marat meg már holtan szenvedte el a gyalázatot. Az élet kombinációk sorozata, folyton tanulmányozni, figyelni kell az esélyeket, ha az ember meg akarja tartani jó pozícióját.”

Charles túlon túl ünnepelt férfi volt, a szüleitől túl sok boldogságot kapott, s a világ túlságosan körülhízelegte, semhogy nagy érzelmektől hevüljön. A jósnak az az aranymagva, amelyet az anyja ültetett el szívében, Párizs műhelyében aranyfüstté vékonyodott, és Charles szívesen viselte ezt a csillogó jelmezt, amelyet idővel szükségképpen elkoptatott volna a társasági élet. De Charles ekkor még huszonegy éves volt. Ebben a korban nemigen lehet megkülönböztetni az élet üdeségét a gyermeki tisztalelkűségtől. Úgy tűnik, mintha a hang, a tekintet, az arc összhangban volna az érzelmekkel. Még a legszigorúbb bíró, a leggyanakvóbb ügyvéd, a legmogorvább uzsorás is visszariad tőle, hogy öreg szívet, aljas számítgatásokat feltételezzen arról, akinek tiszta fénnel csillog a szeme, és nem redőzi barázda a homlokát. Charles-nak nem volt alkalma rá, hogy a gyakorlatban hasznosítsa a párizsi erkölcsstan szabályait, tapasztalatlansága révén megőrizhette szépségét. Ám az önzést, tudtán kívül, beléoltották már. A párizsi társaság képére teremtett politikai gazdaságtan csírái ott voltak már óhatatlanul a szívében, hogy azon nyomban kivirágozzanak, mihelyt tétlen nézőből szereplővé válik a való világ színjátékában.

A legtöbb lány hisz az ilyen külszín édes ígéreteinek; de még ha Eugénie olyan óvatos és jó szemű megfigyelő lett volna is, mint amilyen némely vidéki lány, vajon gyanakodhatott volna-e unokatestvérére, akinek a viselkedése, beszéde, cselekedetei még összhangban voltak a szív vágyakozásaival? A lány számára végzetes véletlen úgy akarta, hogy ő törölje le a Charles fiatal szívében még megmaradt igazi érzések utolsó könnyzaporát, ő hallja meg Charles lelkiismeretének úgyszólván utolsó sóhajait.

Letette hát a levelet, amely az ő szemében telve volt szerelemmel, és gyönyörködve nézte alvó unokafivérét: úgy látta, az élet ifjú ábrándjai játszadoznak ezen az arcon, s megesküdt magának, hogy örökké szeretni fogja Charles-t. Aztán egy másik levélre vetette a tekintetét, nem tulajdonítván nagy jelentőséget a levéltitok megsértésének; csak azért fogott a levél

olvasásába, hogy új bizonyítékokat szerezzen azokról a nemes jellemvonásokról, amelyekkel - mint minden nő - felruházta választottját:

Kedves Alphonse! Mire ezt a levelet elolvasod, nekem már nem lesznek barátaim, de megvallom, hogy ha azoknak a társaságbeli embereknek a barátságában, akik nem fukarkodnak e szóval, kételkedem is, a te barátságodban nem kételkedem. Megbízlak tehát ügyeim rendezésével, és számítok rá, hogy javaimat jó áron értékesíted. Nyilván ismered a helyzetemet. Semmim sincs, Indiába akarok utazni. Épp most írtam mindazoknak, akiknek tudtommal tartozom; mellékelten találsz egy listát, igyekeztem olyan pontosan összeállítani, amennyire az emlékezetemtől tellett. A könyvtáram, bútoraim, hintóim, lovaim stb. árából, azt hiszem, meg lehet adni a tartozásaimat. Csupán azokat az értéktelen csecsebecséket akarom megtartani, amelyekből megvethetem egy tengerentúlra szánt hitvány árukészlet alapját. Kedves Alphonse-om, küldök neked majd egy szabályszerű meghatalmazást, ha jogvita támadna az eladás körül. Küldd el nekem minden fegyveremet. A Briton pedig a tied. Senki se adná meg ennek a pompás állatnak az árát, inkább neked ajándékozom, ahogy a haldoklók végrendeletük végrehajtójára hagyományozzák kedvenc gyűrűjüket. A Farry, Breilman és Tsa cégnél készítettek számomra egy nagyon kényelmes úti hintót, de még nem küldték el: intézd el velük, hogy tartsák meg, és ne követeljenek tőlem kártérítést; ha elutasítanák ezt az elintézési módot, kerülj el mindent, ami jelenlegi helyzetemben foltot ejthetne a becsületemen. Hat arannyal tartozom a szigetlakónak, kártyaadósság, okvetlenül add meg...

- Drága Charles - mondta halkan Eugénie, letette a levelet, fogta az egyik égő viaszgyertyát, és apró léptekkel leszaladt a szobájába.

Örömmel teli izgalommal kihúzta annak az öreg bútornak a fiókját, amely a renaissance-nak nevezett kor egyik legszebb alkotása volt, s amelyen elmosódottan látszott még a híres királyi szalamandra. A fiókból aranybojtos, kopott aranysodronnyal szegélyezett, nagy vörös bársony pénzes zacskót vett elő, amely nagyanyja hagyatékából való volt. Roppant büszkén latolgatta tenyerében az erszény súlyát, és kedvtelve számolta meg vagyonkáját, már nem emlékezett, mennyije van.

Először húsz, 1725-ben, V. János uralkodása alatt vert, még mindig vadonatúj portugál aranyat választott külön, apja szerint egyenként öt lisszabonit, azaz százhatvan frank hatvannégy centime-ot érnek névérték szerint, tényleges árfolyamuk azonban száznyolcvan frank, tekintettel ritkaságukra és arra, hogy a szóban forgó érmék hibátlanok voltak, és úgy ragyogtak, mint a nap.

Item kiválogatott öt génovine-t, vagyis öt százfrankos genovai aranyat, ezt a másik ritkaságot, amelyért átváltásnál nyolcvanhét frankot adtak, de amely az aranypénzgyűjtőknek száz frankot ért. Ezek az öreg de la Bertellière úrtól származtak át Eugénie-hez.

Item három, 1729-ben vert, V. Fülöp korabeli duplán dupla aranyat, amelyet Gentillet-né egyenként ajándékozott neki, mindannyiszor e szavak kíséretében: „Ez a drága kanári, ez a kis sárga jószág kilencvenhét frankot ér! Úgy őrizze meg, aranyoskám, hogy ez lesz kincsének legszebb díse.”

Item, amit apja a legtöbbször becsült (mivel ezek az érmék huszonhárom egész egy tized karátos aranyból készültek), száz, 1756-ban vert hollandi dukátot, amelyek mindegyike majdnem tizenhárom frankot ért.

Item - rendkívüli ritkaságok! - a fősvények szívének becses érmeféléket: három rúpiát a Mérleg jegyével és öt rúpiát a Szűz jegyével (valamennyi huszonnégy karátos színaranyból), a csodálatos Nagy Mogul-pénzeket, amelyek mindegyike harminchét frank negyven centime-ot ér súlyra, de legalább ötvenet a gyűjtők számára, akik szeretik a pénzt tapogatni.

Item a két napja kapott negyvenfrankos Napóleont, amelyet csak úgy hanyagul bedobott a vörös zacskóba.

Ez a kincs vadonatúj szűz érméket tartalmazott, valóságos műremekeket; Grandet apó olykor-olykor érdeklődött irántuk, és újra meg újra megnézte őket, avégből, hogy ecsetelje a lányának egyéni értéküket, mint amilyen a peremdísz szépsége, lapjuk ragyogása, karcolatlan élű domborveretük díszítettsége. Ám Eugénie most nem gondolt sem az érmék ritkaságával, sem apja rögeszméjével, sem azzal, hogy milyen veszedelembé sodorja magát, ha megválna az apja számára drága kincstől; nem, ő csak az unokafivérére gondolt, és néhány számolási hiba után végre is megértette, hogy névértékben mintegy ötezer-nyolcszáz frankja van, a szabadpiacon pedig csaknem kétezer tallért lehet kihozni a vagyonából.

A gazdagsága láttán Eugénie megörült, tapsolni kezdett, akár a gyermek, aki túlaradó boldogságát ösztönös, ártatlan mozdulatokkal vezeti le. Így számolta meg apa és leánya külön-külön a maga vagyonát: a férfi azért, hogy eladja az aranyát; Eugénie, hogy behajítsa az érzések óceánjába.

A lány visszatette a pénzdarabokat a régi erszénybe, fogta, és habozás nélkül újra felment az emeletre. Unokaöccsének titkos nyomorúsága feledtette vele az illendőség szabályait, azt, hogy éjszaka van: meg aztán erőssé tette a tiszta lelkiismeret, az odaadás, a boldogság.

Amikor egyik kezében gyertyával, a másikban a pénzes zacskóval megjelent a küszöbön, Charles felébredt, meglátta az unokanővérét, és a szeme elkerekedett a csodálkozástól. Eugénie beljebb lépett, az asztalra tette a gyertyatartót, és megindult hangon így szólt:

- Kedves rokon, bocsánatot kell kérnem, mert súlyos hibát követtem el; az Isten megbocsátja ezt a bűnt, ha ön is hajlandó elfeledni.

- Nem értem - mondta szemét dörzsölve Charles.

- Elolvastam ezt a két levelet.

Charles elpirult.

- Hogy történhetett? - folytatta a lány -, miért jöttem fel. Az igazat megvallva már nem is tudom. De most hajlok rá, hogy ne nagyon bánkódjam, amiért elolvastam őket, hiszen megismertem belőle az ön szívét, lelkét, és...

- És még mit? - kérdezte Charles.

- A terveit, azt, hogy milyen nagy szüksége van egy bizonyos összegre...

- Kedves kuzinom...

- Csitt, csitt, kedves rokon! ne olyan hangosan, nehogy felébresszünk valakit. Tessék - mondta, és kinyitotta az erszényét -, itt a megtakarított pénze egy szegény lánynak, akinek semmire sincs szüksége. Fogadja el, Charles. Reggel még nem tudtam, mi a pénz, ön megtanított rá, hogy a pénz csupán eszköz, semmi más. Az unokatestvér majdnem testvér, nyugodtan kölcsönveheti a nővére pénzét.

Eugénie, aki leány is volt, de már nő is, egyáltalán nem gondolt rá, hogy visszautasíthatják. Az unokaöccse néma maradt.

- Csak nem utasítja vissza? - kérdezte Eugénie, és a mélységes csendben még szíve dobogása is visszhangot vert.

Unokatestvére habozása megalázta; de újra meg újra a lelkébe hasított, hogy Charles milyen nagy bajban van, és letérdelt elé.

- Addig nem állok fel innen, amíg el nem fogadja ezt az aranyat - mondta. - Charles, könyörgök, feleljen!... hadd tudjam meg, nagylelkű-e hozzám, méltónak talál-e...

A nemes reményvesztettség jajszava hallatán Charles könnyeket hullajtott Eugénie kezére, amelyet azért ragadott meg, mert nem akarta, hogy unokanővére térdepeljen előtte. Amikor a lány megérezte kezén a forró könnyeket, felkapta a pénzes zacskót, és kiborította az asztalra.

- Igent mond, ugye? - mondta sírva örömeiben. - Ne féljen semmitől, gazdag lesz. Ez az arany szerencsét hoz önnek, és egyszer majd visszaadja; különben is, társulunk; én elfogadom, bármilyen feltételeket szab. De nem kellene ilyen nagy jelentőséget tulajdonítania ennek az ajándéknak.

Charles végre hangot tudott adni érzelmeinek.

- Igen, Eugénie, valóban kislelkűség volna tőlem, ha nem fogadnám el. Hanem valamit valamiért, a bizalomért bizalmat.

- Mit kíván? - kérdezte rémulten Eugénie.

- Figyeljen ide, drága kuzinom, van nekem...

Elharapta a szót, és a fiókos szekrényen lévő díszes bőrborítású négyszögletes ládikára mutatott.

- Van nekem itt, látja, valamim, ami nekem az életemnél is kedvesebb. Ez a doboz anyám ajándéka. Reggel óta az jár az eszemben, hogy ha felkelhetne a sírból, maga adná el az aranyat, amely az ő gyengédségéből fakadó pazarlása folytán került ebbe a készletdobozba; de azt hiszem, ha én tenném meg ugyanezt, az szentségtörés volna.

Az utolsó szavak hallatán Eugénie megindultan szorította meg unokatestvére kezét.

- Nem - folytatta Charles némi szünet után, miközben párás szemmel néztek egymásra -, nem, én nem akarom sem aprópénzre váltani, sem magamnál tartva kockázatnak kitenni az úton. Drága Eugénie, ön lesz a letéteményese. Barát nem bízhat szentebb dolgot a barátjára, ítélje meg maga!

Kezébe vette a ládikát, kivette a huzatából, felnyitotta, és szomorúan mutatta ámuló unokanővérenek a piperekészletet, amelynek a megmunkálása lényegesen megnövelte az arany súly szerinti értékét.

- Amit ön csodál, az semmi - szólt, és megnyomott egy rugót, amely felpattantotta a doboz kettős fenekét. - Ez az, ami a számomra a világ minden kincsével felér.

Két arcképet vett elő, de Mirbelné⁹ két, gyöngyökkel gazdagon kirakott remekművét.

- Ó, de szép asszony! Nem ez az a hölgy, akinek ön a levelet...

⁹ Lizinska-Aimée-Zoé Rue (Briseau de Mirbelné) (1796-1848): arcképfestő; többek között X. Károly és Lajos-Fülöp portróját festette meg.

- Nem - mondta mosolyogva Charles. - Ez az asszony az anyám, ez meg itt az apám; az ön nagynénje és nagybátyja. Eugénie, térden állva kellene könyörögnöm önnek, hogy őrizze meg nekem ezt a kincset. Ha elpusztulnék, és elveszíteném a vagyontörtem, ez az arany kárpótolná a veszteségéért, és csakis önre hagyhatom a két képet, ön méltó rá, hogy megőrizze őket; de semmisítse meg, nehogy ön után más kezekbe kerüljön, ha...

Eugénie hallgatott.

- Igent mond, ugye? - tette hozzá Charles megnyerően.

E szavak hallatán Eugénie élete első érett szerelmes pillantását vetette unokatestvérére, olyan pillantást, amelyben majdnem annyi a kacérság, mint a mély érzelem; a fiú megfogta, megcsókolta a kezét.

- Földre szállt angyal!... Ugye a mi kettőnk számára sose lesz értéke a pénznek? Az érzelem az, ami értéket ad neki, mostantól fogva az érzelem a mi kincsünk.

- Az anyjára ütött. Öneki is ilyen lágy hangja volt?

- Ó, sokkal lágyabb...

- Igen, az ön számára - mondta Eugénie szemlesütve. - De most már feküdjön le, Charles, nagyon kérem, hiszen fáradt. A holnapi viszontlátásra!

Gyengéden kivonta a kezét unokatestvére kezéből, Charles lekísérte, hogy világítson neki. Amikor az ajtó küszöbéhez értek, a fiú így szólt:

- Ó, miért is kellett tönkrejutnom?

- Ugyan! az apám gazdag, azt hiszem - válaszolta Eugénie.

- Szegény gyermek - szólt ismét Charles, fél lábbal belépve a szobába, és hátával a falnak támaszkodva -, akkor nem hagyta volna, hogy apám meghaljon, nem hagyná, hogy ön ilyen szegényesen éljen, egyszóval, másképpen élne.

- De az övé Froidfond.

- És mit ér Froidfond?

- Nem tudom, de az övé Noyers is.

- Néhány vacak tanya!

- Vannak szőlei és rétjei...

- Semmit se ér az egész - mondta Charles megvetően. - Ha az apjának csak huszonnégyezer frank évi jövedelme volna, itt lakna-e ön ebben a hideg és kopár szobában? - A bal lábával is beljebb lépett. - Szóval, itt lesznek a kincseim - mondta az ósdi ruhásládára mutatva, hogy leplezze gondolatait.

- Menjen aludni - mondta Eugénie, és nem engedte, hogy a fiú bemenjen a rendetlen szobába.

Charles visszahúzódott, kölcsönös mosollyal jó éjt kívántak egymásnak.

Egyazon ábrándképpel aludtak el, és Charles gyászának mélyén reménysugár derengett föl.

Másnap, reggeli előtt, Grandet-né Charles társaságában sétálgatva találta a lányát. A fiatal-ember még szomorú volt, hiszen a boldogtalan úgyszólván a kínok mélységeibe szállt alá, és számot vetve vele, milyen mély szakadékba zuhant, jövő élete minden terhét a vállán érezte.

- Apám csak vacsorára jön haza - mondta Eugénie, leolvassa anyja arcáról a nyugtalanságot.

Eugénie viselkedéséből, arcából, a hangját átító különös gyengédségből könnyű volt felismerni, mennyire összehangolódott Charles-lal. A lelkük összeforrott, pedig még próbára se tették azoknak az érzelmeiknek az erejét, amelyek egymáshoz kapcsolták őket. Charles a szalában maradt, a többiek tisztelték bánatát. A három nőnek sok tennivalója volt. Mivel Grandet megfélemezett ügyes-bajos dolgairól, elég sokan jöttek a házhoz. A tetőfedő, a bádogos, a kőműves, a kubikosok, az ács, majorosok, bérlők; egyesek azért jöttek, hogy javítómunkálatokra szerződjenek, mások meg azért, hogy bért fizessenek, vagy megkapják járandóságukat. Grandet-né és Eugénie tehát kénytelen volt ide-oda szaladgálni, a munkások és falusiak szünni nem akaró fecsegésére válaszolni. Nanon a konyhában vette át a termékjárandóságokat. Mindig megvárta a gazdája parancsait: mit kell megtartani a ház népének, mit kell a piacra vinni. A jóembernek - mint sok vidéki nemesúrnak - az volt a szokása, hogy maga itta meg lőrését, maga ette meg rohadt gyümölcsét.

Este öt óra tájt Grandet megjött Angers-ből, tizennégyezer frankot kapott az aranyáért, és a tárcájában ott lapultak a kincstári utalványok, amelyek addig is kamatoznak, amíg ki kell fizetnie a járadékkötvények árát. Cornoiller-t Angers-ban hagyta, hogy az elcsigázott lovakat ápolja, és kiadós pihenés után lépésben hajtsa velük vissza.

- Angers-ből jövök, asszony - mondta. - Éhes vagyok.

Nanon bekiabált a konyhából:

- Tegnap óta semmit sem evett?

- Semmit - felelte a jóember.

Nanon hozta a levest. Des Grassins épp akkor állított be ügyfele utasításaiért, amikor a család asztalhoz ült. Grandet apó figyelemre se méltatta unokaöccsét.

- Egyen nyugodtan, Grandet! - mondta a bankár. - Majd utána tárgyalunk. Tudja, mit ér az arany Angers-ban a nantes-i kereslet miatt? Én is küldök oda.

- Ne küldjön - szólt a jóember -, van ott már éppen elég. Vagyok én olyan jó barátja magának, hogy megkíméljem az időpocsékolástól.

- De hisz ott most tizenhárom frank ötven centime-ot ér az arany.

- Mondja inkább azt, hogy ért!

- Honnan a pokolból került oda arany?

- Éjszaka Angers-ba mentem - felelte halkán Grandet.

A bankár összerezgett meglepetésében. Aztán sugdolózó beszélgetésbe kezdtek, eközben des Grassins is, Grandet is több ízben Charles-ra tekintett. Abban a pillanatban, amikor az egykori kádármester feltehetőleg azt mondta a bankárnak, hogy vásároljon neki százezer frankért járadékkötvényt, des Grassins újfent megdöbbszent mozdulatot tett.

- Grandet úr - szólt Charles-hoz -, Párizsba utazom; ha netán valami megbízása van...

- Nincs semmi, uram. Köszönöm - felelte Charles.

- Köszönje meg hálásabban, öcsém. Az úr azért megy, hogy elintézzék a Guillaume Grandet-ház ügyeit.

- Hát volna még némi remény? - kérdezte Charles.

- Hiszen az unokaöcsém! - kiáltott fel a kádármester jól megjátszott büszkeséggel. - A maga becsülete a mi becsületünk. Nem Grandet a maga neve is?

Charles felugrott, megölelte, megcsókolta Grandet apót, elsápadt és kiment. Eugénie elragadtatva nézett az apjára.

- Hát akkor isten áldja, des Grassins barátom, magán a világ szeme. Aztán próbálja meg valahogy levenni a lábukról azokat az embereket ott.

A két diplomata kezet szorított, az egykori kádármester kikísérte a bankárt, majd miután bezárta a kaput, visszajött, és a karosszékbe süppedve odaszólt Nanonnak:

- Adj ribiszkelikört!

Olyan ajzott volt, hogy nem tudott egy helyben maradni, felállt, szemügyre vette de la Bertellière úr arcképét, s olyan mozdulatok kíséretében, amelyeket Nanon tánclépésnek nevezett, énekelni kezdett:

*A francia gárdában
Szolgált az én apám...*

Nanon, Grandet-né és Eugénie szótlánul összenézett. A szőlősgazda kitörő jókedve mindig megrémítette őket.

Az este hamarosan véget ért. Először is, mert Grandet apó korán akart lefeküdni, és ha ő lefeküdt, mindenkinek aludni kellett: miként *ha Ágost bort ivott, részeg volt Lengyelország*.¹⁰ Aztán meg Nanon, Charles és Eugénie éppoly kimerült volt, mint a ház ura. Ami Grandet-nét illeti, ő férje kívánsága szerint aludt, evett, ivott, közlekedett. Hanem azért az emésztésre szánt két óra leforgása alatt a kádármester, aki példátlanul tréfás kedvében volt, sok-sok rendkívül bölcs mondással tüntette ki magát; ezek közül egyből is fel lehet mérni szelleme mélységét. Felhajtotta a ribiszkelikört, és rámeredt a poharára.

- Az ember épp hogy az ajkához érinti a poharat, s máris üres! Ilyen az élet is. Az ember nem lehet egyszerre a jelenben és a múltban. Lehetetlen, hogy a tallérok el is guruljanak, meg az erszényünkben is maradjanak. Úgy túl szép volna az élet.

Kedélyes volt és jóságos. Amikor Nanon megjelent a rokkájával, így szólt:

- Biztos te is fáradt vagy. Hagyd azt a kendert.

- Dejszen akkor csak unatkoznék - felelte a szolgáló.

- Szegény Nanon! Kérsz likört?

- Hát a likőrre biz nem mondok nemet. A nagyságos asszony sokkal jobbat csinál, mint a patikáriusok. Mert amit náluk kapni, az rossz orvosság.

- Túl sok cukrot tesznek bele, az minden ízét, illatát elveszi - mondta a jóember.

Másnap reggel találkozott újból a család, nyolc órakor ültek reggelihez, s a jelenet igazi meghittséget árasztott. A szerencsétlenség gyorsan összekovácsolta Grandet-nét, Eugénie-t és Charles-t; Nanon ösztönösen vonzódott hozzájuk. A négy ember családdá alakult. Ami az öreg szőlősgazdát illeti, az ő számára majdnem közömbös volt Charles jelenléte a házban, hiszen fősvénységét most épp kielégítette, tudta, hogy ez a piperkőc rövidesen elutazik, és neki nem kell mást fizetnie, mint az útiköltségét Nantes-ig. Hagyta, hogy a két gyermek (így

¹⁰ Voltaire 1771-ben II. Katalinhoz írt episztolájának egy sora, amelyet a költő - az első szót megváltoztatva - II. Frigyes episztolájából vett át. III. Ágost Frigyesről (1695-1763) van szó, aki 1733-tól száz választófejedelem és lengyel király volt.

nevezte Charles-t és Eugénie-t) teygen, amit jónak lát Grandet-né felügyelete alatt; a feleségében a vallási és közerkölcsöt illetően teljesen megbízott. Grandet-t csak út menti rétjeinek és árkainak felmérése, nyárfáinak a Loire ágyába való ültetése, a majorjaiban és Froidfond-ban végzendő téli munkák foglalkoztatták. Eugénie számára most kezdődött a szerelem tavasza. Az éjszakai jelenet óta, amikor is az unokanővér az unokafivérnek adta a kincset, Eugénie szíve is Charles-é volt. Közös titkukkal cinkosok lettek, amikor egymásra néztek, a tekintetük kölcsönös megértést tükrözött, s ez még inkább elmélyítette, még közösebbé, meghittebbé tette érzelmeiket, úgyszólván mindkettőjüket kiragadta a mindennapi életből. De vajon a rokoni kapcsolat nem magyarázza-e kellőképpen hangjuk ellágyulását, pillantásaik gyöngéd-ségét? Eugénie-nek kedve telt benne, hogy unokatestvére gyötrelmeit a bimbózó szerelem gyermeki örömeivel altassa el.

Vajon nincs-e bájos hasonlatosság a szerelem és az élet sarjadzása közt? Nem édes dalokkal, kedves pillantásokkal dajkáljuk-e a gyermeket? Nem mondunk-e neki csodálatos meséket, amelyek bearanyozzák számára a jövőt? A reménység vajon nem öreá terjeszti-e ki szüntelenül sugárzó szárnyait? Nem hullajt-e hol örömeiben, hol bánatában könnyeket? Nem toporzékol-e semmiségekért, kavicsokért, amelyekből ledönthető palotát akar magának építeni, vagy egy szál virágért, amelyet mihelyt leszakajt, máris elfelejt? Nem ragadja-e meg mohón az időt, nem törtet-e előre az életben? A szerelem az ember második átváltozása. A gyermek-ség és Eugénie s Charles szerelme egy töről fakadt: az első szenvedély minden bohóságával egyetemben, amely annál édesebb volt a szívüknek, mivel szomorúság lengte őket körül.

Ez a szerelem fojtogató gyászfátylak között született, s az omladékos ház suta egyszerűségéhez idomult. Charles néhány szót váltott unokanővérevel a kútkávéra telepedve, a néma udvaron, napnyugtáig üldögélt Eugénie mellett a kis kert mohlepte padján zsongító beszélgetésbe merülve, vagy elmerengve a vársánc és a ház között uralkodó nyugalomban, ahogy a templom boltívei alatt mereng el az ember, és most értette meg a szerelem szentségét; hiszen az ő hölgye, drága Annette-ja csak a szív viharos háborgását ismertette meg vele. A tiszta és igaz szerelemért e pillanatban elfordult a kacér, hiú, csillogó párizsi szenvedélytől. Megszerette ezt a házat, a szokásait már nem találta olyan nevetségesnek.

Reggel idejekorán leszaladt a szálába, hogy még mielőtt Grandet is lejön kiadni az élelmi-szert, néhány percig beszélgethessen Eugénie-vel; amikor a jóember lépései felhangzottak a lépcsőházban, kimenekült a kertbe. E reggeli találka apró vétke, amely még Eugénie anyja előtt is titokban maradt, és amelyet Nanon színleg nem vett észre, a tiltott gyönyörök hevét gyújtotta a világ eme legártatlanabb szerelmében. Amikor aztán, reggeli után, Grandet apó elment, hogy megsejmelje birtokait és gazdaságait, Charles ott maradt az anya és lánya társaságában, és ismeretlen örömeiket fedezett fel: segített a fonal legombolyításában, nézte, hogyan dolgoztatnak, hallgatta csacsogásukat. Mélyen meghatotta ennek a szinte kolostori életmód-nak az egyszerűsége, feltárult előtte a világról mit sem tudó két nő lelki szépsége. Azt hitte, hogy az effajta erkölcsök ismeretlenek Franciaországban, és legfeljebb Németországban honosak, ott is csak a mesékben és August Lafontaine¹¹ regényeiben. Eugénie hamarosan Goethe Margitjának testet öltött mása lett a szemében, annak vétke nélkül.

Charles pillantásai, szavai napról napra jobban elbűvölték a szegény lányt, gyönyörűséggel hagyta, hogy elsodorja a szerelem árja; a lány úgy ragadta meg a boldogságot, ahogy az úszó a fűzfaágot, hogy annál fogva húzza magát a folyóból a partra megpihenni. Ám a közeli elválás

¹¹ August Heinrich-Julius Lafontaine (1759-1831): német író, kétszáznál több fércregénye jelent meg. Francia protestáns családból származik: az őseit 1685-ben a nantes-i ediktum visszavonása után száműzték.

fájdalma máris szomorúvá hangolta az elillanó napok legörömtelibb óráit is. Valami apró esemény mindennap emlékeztette őket, hogy közeleg a búcsú. Három nappal des Grassins elutazása után, azzal az ünnepélyességgel, amellyel a vidéki emberek csinálják az efféléit, Grandet elvitte Charles-t az első fokú bíróságra, hogy írja alá az apai hagyatékról való lemondó nyilatkozatot. Szörnyű tett, afféle családi hitehagyás ez! Charles Cruchot közjegyzőhöz is elment, és kiállíttatott vele két meghatalmazást: az egyiket des Grassins-nak, a másikat a bútorai eladásával megbízott barátja nevére. Aztán bizonyos formáságoknak is eleget kellett tennie, hogy megkapja a külföldre szóló útlevelet. Végül, amikor megérkeztek a Párizsból megrendelt egyszerű gyászruhák, Charles elhívott egy saumuri szabót, és eladta neki fölöslegessé vált ruhatárát. Ez a cselekedet módfelett tetszett Grandet apónak.

- Ez igen! Ilyennek kell lennie egy férfinak, aki nemsokára tengerre száll, hogy vagyont szerezzen - mondta neki, amikor durva posztóból készült fekete redingote-jában meglátta. - Jól van, nagyon jól!

- Kérem, higgye el, uram - felelte Charles -, hogy nagyon is tudatában vagyok helyzetemnek.

- Ez meg micsoda? - kérdezte a jóember, és a szeme felizzott a marék arany láttán, amelyet Charles mutatott neki.

- Uram, összeszedtem a gombjaimat, gyűrűimet, minden haszontalanságot, amim csak van, és aminek némi értéke lehet, de lévén, hogy senkit nem ismerek Saumurben, ma arra szeretném megkérni önt, hogy...

- Hogy megvegyem magától? - vágott a szavába Grandet.

- Nem, nem, bácsikám, hanem hogy ajánljon egy tisztességes embert, aki...

- Ide vele, öcsém; mindjárt megbecsülöm én magának odafönt, aztán hajszálpontosan megmondom, mit ér. Ékszerarany - mondta egy hosszú láncot szemügyre véve -, tizennyolc-tizenkilenc karátos.

A jóember odatartotta széles tenyerét, és magával vitte az aranykupacot.

- Kuzinom - szólt Charles -, engedje meg, hogy ezt a két gombot felajánljam önnek, összefoghatja vele a szalagot a csuklóján: mostanában nagy divat az ilyen karkötő.

- Örömmel elfogadom, Charles - mondta a lány, és cinkos pillantást vetett Charles-ra.

- Néném, ez itt az anyám gyűszűje, eddig kincsként őrizgettem az útikészletemben - mondta Charles, és szép aranygyűszűt ajándékozott Grandet-nének, aki tíz éve vágott egy ilyenre.

- Nem is tudom, hogyan köszönjem meg, öcsém - mondta az anyó, és szeme könnyel telt meg.

- Este, reggel önért száll majd legbuzgóbb fohászom, midőn az utasokért könyörgök Istenhez. Ha meghalok, Eugénie megőrzi önnek ezt a kincset.

- Kilencszáznyolcvankilenc frank hetvenöt centime-ot ér, öcsém - mondta már az ajtóban Grandet. - Hanem hogy megkíméljem magát az eladástól, én megadom magának ezt a pénzt... livre-ben.

Ez a kifejezés, *livre-ben*, a Loire mentén azt jelenti, hogy a hatlivre-es tallérokat hat frank fejében kell elfogadni, levonás nélkül.

- Ezt kérni se mertem - szólt Charles -, pedig irtóztam a gondolattól, hogy abban a városban házaljak az ékszereimmel, amelyben önök laknak. Mosd otthon a szennyesedet, ahogy Napóleon mondta. Köszönöm a szívességét.

Grandet megvakarta a fülét, egy pillanatra csönd támadt.

- Kedves bátyám - szólalt meg ismét Charles, olyan nyugtalanul nézve Grandet-ra, mintha attól tartana, hogy megsérti az érzékenységet -, a kuzinom és néném megtisztelnek velem, hogy elfogadtak tőlem egy-egy csekélységet; kérem, ön se utasítsa vissza ezt a kezelógombot, amelyre nekem már semmi szükségem; emlékeztesse önt arra a szegény fiúra, aki a messzi távolból is úgy gondol majd önökre, mint a családjára, hiszen önökön kívül senkije sem maradt.

- Fiam, fiam, nem szabad ilyen áldozatot hoznod... Hát te mit kaptál? - fordult mohón a feleségéhez. - Ó! egy aranygyűrűt... És te, picikém? Nahát, egy pár gyémántkapcsot!... Jó, hát elfogadom a gombjaidat, fiam - szorította meg Charles kezét -, de te meg megengeded, hogy... hogy fizessem az utadat... igen... Indiába. Igenis, fizetem az útiköltségedet. Már csak azért is, mert, tudod, fiam, amikor megbecsültem az ékszereidet, én tört aranyként számoltam, és talán a fazonon is lehet keresni valamit. Na, amit mondtam, megmondtam. Adok neked ezeröttszáz frankot... livre-ben, Cruchot majd ad kölcsön, mert hát egy árva garasom sincs itten, hacsak Perrotet, aki még mindig tartozik a bérleti díjával, meg nem adja az adósságát. Csakugyan! Megyek is, megnézem.

Fogta a kalapját, fölhúzta a kesztyűjét, és elment.

- Itthagyd hát bennünket? - szólt Eugénie, és szomorúsággal vegyes csodálattal nézett unokatestvérére.

- Nem tehetek másként - felelte a fiú, és lehorgasztotta a fejét.

Néhány napja Charles magatartása, viselkedése, beszéde olyan férfira vallott, aki, bár lesújtja a bánat, hatalmas kötelezettségek terhét viseli, és balsorsából új erőt merít. Nem sóhajtozott már, férfivá érett. Eugénie sem volt soha jobb véleménnyel unokafivére jelleméről, mint amikor megsápadt arcához, komor gondolataihoz oly jól illő durva posztóból készült fekete öltözékében látta őt, a lépcsőn lefelé jövet. Ezen a napon a két nő gyászt öltött, és Charles-lal együtt részt vett a megboldogult Guillaume Grandet lelki üdvéért celebrált gyászmisén a plébániatemplomban.

Ebédnél Charles leveleket kapott Párizsból, és azokat olvasta.

- Mi újság, jól alakulnak az ügyei? - kérdezte halkán Eugénie.

- Sose kérdezz ilyesmit, lányom - jegyezte meg Grandet. - Az ördögbe is! én sem beszélek az ügyeimről, minek ütöd bele az orrod az unokafivéred dolgába? Hagyd békén azt a fiút!

- Ó, nincs nekem titkolnivalóm - szólt Charles.

- Lárifári! Majd megtanulod, öcsém, hogy az üzleti életben az ember tartsa féken a nyelvét.

Amikor a két szerelmes egyedül maradt a kertben, Charles a vén padhoz vezette Eugénie-t, leült mellé a diófa alá, és így szólt:

- Jól ítélt meg Alphonse-ot, remekül viselkedett. Óvatosan és becsületesen járt el az ügyeimben. Semmi tartozásom nincs Párizsban, Alphonse jó áron adta el a bútoraimat, és azt írja, hogy egy óceánjáró kapitányának a tanácsára a megmaradt háromezer frankon összeállított egy árukészletet európai különlegességekből, amelyeket nagy haszonnal lehet eladni Indiában. A csomagjaimat már el is küldte Nantes-ba, ahol most rakodik egy Jávára készülő hajó. Öt nap múlva búcsúznunk kell, Eugénie, talán örökre, de legalábbis hosszú időre. Az árukészletem és az a tízezer frank, amelyet két barátom küld, nagyon szerény alaptőke. Csak jó néhány év múlva gondolhatok visszatérésre. Drága húgom, ne kösse a sorsát az enyémhez, én elpusztulhatok, és talán az ön számára előnyös házasság kínálkozik...

- Szeret? - kérdezte a lány.

- Ó, igen, nagyon! - felelte a fiú, és hangjának mély őszintesége érzelmeinek mélységét tükrözte.

- Várni fogok, Charles... Jézusom! az apám ott áll az ablakában - mondta, eltaszítva magától Charles-t, aki hozzáhajolt, hogy megcsókolja.

Eugénie a bolthajtás alá menekült, Charles követte; a lány továbbzaladt előle a lépcső lábához, kinyitotta a lengőajtót, azt se tudta, hova megy, s egyszer csak Nanon fülkéje előtt találta magát a folyosó legsötétebb zugában; ott érte utol Charles, megfogta a kezét, a szívére vonta, aztán átölelte a derekát, és gyöngéden magához szorította a lányt. Eugénie már nem ellenkezett, csókot kapott és adott, a világ legtisztább, legédesebb, legodaadóbb csókját.

- Drága Eugénie, az unokatestvér több, mint a testvér, mert férj is lehet belőle - szólt Charles.

- Úgy legyen! - kiáltotta Nanon kinyitva odújának ajtaját.

A két megriasztott szerelmes a szálába menekült, Eugénie újra munkához látott, Charles pedig Szűz Mária litániáit kezdte olvasgatni Grandet-né imádságoskönyvében.

- Na tessék! - szólt Nanon -, mindnyájan imádkozunk.

Amint Charles bejelentette, hogy elutazik, Grandet buzgólkodni kezdett, azt a látszatot igyekezett kelteni, hogy nagy érdeklődéssel viseltetik iránta; nagylelkűnek mutatkozott mindenben, ami nem került pénzébe, magára vállalta, hogy csomagolót kerít, majd azt mondta, hogy az illető túl drágán adja a ládáit; erre mindenáron ő maga akarta elkészíteni a ládákat, ócska deszkákat használt fel, már kora reggel felkelt, gyalult, méricskél, simított, szögelt a léceket; és nagyon szép ládákat eszkábált össze, becsomagolta Charles minden holmiját; elvállalta, hogy idejében feladja, egy loire-i hajóval Nantes-ba juttatja, biztosítja a poggyászt.

A folyosón kapott csók óta Eugénie számára rémisztő gyorsasággal repültek az órák. Néha szeretett volna maga is elmenni Charles-lal. Aki ízlelte a legörömtelibb szenvedélyt, azt, amelynek időtartamát napról napra kurtítja az életkor, az idő, valamely halálos betegség vagy végzetszerű csapás, megérti Eugénie gyötrelmeit. Sokat sírdogált a kertben sétálgatva, amely szűk volt a számára, mint ahogy szűk volt az udvar is, a ház, a város: ő már a tenger széles terei fölött szárnyalt.

Eljött a búcsú előtti nap. Reggel, amikor Grandet és Nanon nem volt otthon, a drága ládikát, benne a két arcképet, ünnepélyesen betették a ruhásláda egyetlen kulcsra záródó fiókjába, a kiürült pénzes zacskó mellé. A kincs létbe helyezése nem mehetett sok-sok csók és könny nélkül. Eugénie a keblébe rejtette a kulcsot, s nem volt ereje megtiltani, hogy Charles megcsókolja azt a helyet.

- Mindig itt lesz ez a kulcs, barátom.

- Az én szívem is ott lesz örökre.

- Ó! Charles, nincs ez rendjén - mondta a lány korholó árnyalattal a hangjában.

- Nem vagyunk-e férj és feleség? - válaszolta a fiú. - Te szavadat adtad, s most én adom szavam.

- Örökre a tiéd vagyok! - hangzott el kétszer.

Nem volt még ennél tisztább ígéret a földön: Eugénie ártatlansága Charles szerelmét is szentté tette egy rövid időre.

Másnap reggel szomorú volt a reggeli. Nanon nem titkolta érzelmeit, s noha az övé lett az aranyköntös, s még egy nyakláncot is kapott aranykeresztel-szívvvel, könnyes szemmel mondta:

- Szegény, aranyos fiatalúr! Megy, és tengerre száll... Isten vezérelje!

Fél tizenegykor a család felkerekedett, hogy a nantes-i postakocsihoz kísérje Charles-t. Nanon eloldozta a kutyát, bezárta a kaput, s ragaszkodott hozzá, hogy ő vigye Charles hálósákját. Az ódon utca minden kereskedője ott állt boltja küszöbén, hogy láthassa a menetet, amelyhez a téren Cruchot mester is csatlakozott.

- Nehogy sírni kezdj, Eugénie - szólt az anyja.

- Öcsém - mondta Grandet a fogadó kapunyílása alatt, s mindkét orcáján megcsókolta Charles-t -, menjen el szegényen, térjen meg gazdagon: apja becsületét sértetlenül találja, efelől én, Grandet, biztosíthatom, és akkor csak magán múlik, hogy...

- Ó! bátyám - vágott közbe Charles -, megédesíti a búcsú keserű perceit. Ennél szebb ajándékot nem is adhatott.

Félreértvén az öreg kádármester szavait, Charles örömkönnyeket hullajtott nagybátyja cserzett arcára, eközben Eugénie teljes erejéből szorította unokafivére és apja kezét. Egyedül a közjegyző mosolygott Grandet fortélyosságát csodálva, egyedül ő értette, mit mondott valójában a jóember. A négy saumuri a bámézkodók gyűrűjében mindaddig ott maradt a kocsinál, amíg el nem indult; mikor eltűnt a hídon, és a zörgése is már csak távolból hallatszott, a szőlősgazda megszólalt:

- Jó utat!

Szerencsére csupán Cruchot mester hallotta ezt a felkiáltást. Eugénie és az anyja olyan helyet kerestek maguknak a rakparton, ahonnan még láthatták a delizsánszot, fehér zsebkendőjükkel integettek, Charles is kibontotta zsebkendőjét és visszaintegetett.

- Bárcsak egy pillanatra enyém lehetne Isten mindenhatósága, anyám! - szólt Eugénie, mikor a Charles zsebkendője eltűnt.

Bár nem akarjuk félbeszakítani a Grandet családon belül zajló események taglalását, szükségesnek látszik, hogy az időben ugorva egy pillantást vessünk azokra a műveletekre, amelyeket a jóember des Grassins közvetítésével Párizsban foganatosított. Egy hónappal a bankár elutazása után Grandet-nak százezer frank értékű járadékról volt bejegyzése, a kötvényeket nyolcvan frankjával vásároltatta. A halálakor talált leltár a legcsekélyebb felvilágosítással sem szolgált arra vonatkozóan, hogy Grandet - a bizalmatlansága sugallatára - milyen úton-módon váltotta be a kötvényeket ellenértékükre. Cruchot mester úgy vélte, hogy tudtán kívül Nanon volt a kötvények szállításának hűséges eszköze. Az idő tájt a szolgáló öt napra eltűnt, azzal az ürüggyel, hogy valamit rendbe kell tennie Froidfond-ban; mintha a jóember valaha is széjjelhagyott volna valamit! Ami a Guillaume Grandet-ház ügyeit illeti, a kádármester minden sejtelve valóra vált.

Mint köztudomású, a Nemzeti Bank a lehető legpontosabb értesülésekkel rendelkezik Párizs és a vidék nagy vagyonairól. A saumuri des Grassins és Félix Grandet neve ismert volt, és olyan tiszteletnek örvendett, amely azoknak a pénzügyi nagyságoknak jár, akik hatalmas, tehermentes földbirtokokra támaszkodnak. Az, hogy a saumuri bankár Párizsba érkezett, a hírek szerint azzal a megbízással, hogy becsülettel felszámolja a párizsi Grandet üzletházat, elegendő volt, hogy a kereskedő emlékét megkíméljék az óvatolás szégyenétől. A hivatalos pecsétek eltávolítása a hitelezők jelenlétében történt, és a család közjegyzője szabályszerűen

hozzálátott a hagyaték leltározásához. Des Grassins nemsokára összehívta a hitelezőket, és azok a saumuri bankárt, valamint François Kellert, egy gazdag üzletház fejét, az egyik fő érdekeltet, egyhangúlag társfelszámolónak választották, és felruházták a szükséges jogkörrel, hogy a család becsületét a hitelezők kinnlevőségével egyetemben megmenthessék. A saumuri Grandet hitele, és a remény, amelyet szócsöve, des Grassins a hitelezők szívébe csepegtetett, megkönnyítette az egyezsége jutást; egyetlen akadékoskodó hitelező sem akadt. Senki sem gondolt rá, hogy a nyereség- és veszteségszámlájára írja a kinnlevőségét, mind azt gondolta:

„A saumuri Grandet fizetni fog!”

Hat hónap telt el. A párizsiak visszavásárolták a forgalomban levő részvényeiket, és a tárcájukban őrizték a papírt. Grandet ezzel elérte első célját.

Kilenc hónappal az első gyűlés után, a két felszámoló minden hitelezőnek kifizetett negyvenhét százalékot. Ezt az összeget az elhunyt Guillaume Grandet értékpapírjainak és birtokainak, valamint minden egyéb személyes ingóságának az eladásából teremtették elő, aggályos pontossággal járva el.

A felszámolást feddhetetlenül irányították. A hitelezők örömmel nyugtázták a Grandet-k családra méltó és vitathatatlan becsületességét. Miután a dicshimnuszok széltében-hosszában elterjedtek, a hitelezők pénzük fennmaradó hányadáért folyamodtak. Közös levelet kellett írniuk Grandet-nak.

- Eddig megvolnánk - mondta az egykori kádármester, és a levelet a tűzbe vetette -, türelem, barátocskáim.

Válaszul a levélben foglalt kérelemre a saumuri Grandet azt kívánta, hogy egy közjegyzőnél egytől egyig helyezék letétbe a fivére hagyatékát érintő hitelleveleket, csatolják hozzájuk a már kifizetett összegről szóló nyugtákat; ürügyként azt hozta fel, hogy rovincsolni akarja a számlákat, tiszta képet akar nyerni a hagyaték állapotáról. Ez a letétbe helyezés ezer akadályba ütközött.

A hitelező rögeszmés fajta. Ma kész az egyezkedésre, holnap mindent tűzbe-vérbe borítana, holnapután vajszívú. Ma jókedve van a feleségének, legkisebb gyerekének kibújt a foga, otthon minden rendben, hát egy fillért se akar veszíteni; holnap esik az eső, nem tud kimozdulni otthonról, szomorkás a hangulata, hát mindenre igent mond, csak hagyják békén, holnapután biztosítékokat követel; a hónap végén meg azzal fenyegetőzik, hogy a nyakadra küldi a végrehajtót, a hóhérja! A hitelező arra a verébre hasonlít, amelyre a felnőttek rászabadítják a kisgyerekeket: „Sózd be a farkát!”; a hitelező az olyan követelésére vonatkoztatja ezt a képet, amelyből semmit sem tud megkaparintani.

Grandet régóta figyelemmel kísérte a hitelezők hangulatváltozásait, az öccse hitelezői pontosan úgy viselkedtek, ahogyan várta. Egyesek megsértődtek, és *kerek perec* megtagadták a letétbe helyezést.

- Remek! jól mennek a dolgok - dörzsölte Grandet a kezét, amikor des Grassins e tárgyban írt leveleit olvasta.

Mások csak azzal a feltétellel voltak hajlandók beleegyezni a fent említett letétbe helyezésbe, ha jogaikat csorbítatlanul elismerik, és fenntartották maguknak a csődkerés jogát is. Újabb levélváltás, és a saumuri Grandet elfogadta az összes kikötéseket. Az engedmény fejében az engedékeny hitelezők meggyőzték a konok hitelezőket. A letétbe helyezés megtörtént, igaz, volt némi zúgolódás.

- Ez a jóember - mondogatták des Grassins-nek - csúfot üz önből is, mibőlölünk is.

Huszonhárom hónappal Guillaume Grandet halála után, a párizsi üzleti élet hajszájában sok kereskedő megfélekedett a Grandet-től behajtandó követeléséről, vagy ha emlékezett, hát csak annyit mondott:

- Egyre inkább azt hiszem, hogy a negyvenhét százalékon felül egy frankot se látok belőle.

A kádármester az idő hatalmára számított, mivelhogy „az idő - mondogatta - derék fickó”. A harmadik év végén des Grassins azt írta Grandet-nak, hogy rábírta a hitelezőket, mondjanak le követelésükről a Grandet-ház kétmillió-négyszázezer frank fennmaradó adóssága tíz százalékának a fejében.

Grandet azt válaszolta, hogy az a jegyző meg az az ügynök, akinek a szörnyű csődje halálba kergette az öccsét, él!; lehet, hogy azóta összeszedték magukat, ellenük kellene keresetet indítani, tőlük kellene visszaszerezni valamit, csökkentve ezzel a hiányzó összeget.

A negyedik esztendő végén a hiányt méltányosan és ésszerűen egymillió-kétszázezer frankban állapították meg. Ekörül hat hónapig tartó vita kerekedett a felszámolók és a hitelezők, illetve Grandet és a felszámolók között. Röviden: amikor már nagyon szorongatták, hogy szánja el magát, az év kilencedik havában Grandet azt válaszolta a két felszámolónak, hogy unokaöccse, aki vagyont szerzett Indiában, kifejezte abbéli szándékát, hogy hiánytalanul kifizeti apja adósságát; ő, Grandet, nem egyenlítheti ki tehát csalárd módon az adósságot, meg kell kérdeznie az unokaöccsét, most várja tőle a választ.

Az ötödik év közepe táján a nemes lelkű kádármester még mindig azzal tartotta sakkban a hitelezőket, hogy időről időre kinyilatkoztatta: hiánytalanul; közben a markába nevetett, és sohasem mulasztotta el, hogy furfangos képet vágva, kacskaringós káromkodással ne kísérelje ezeket a szavakat: ezek a párizsiak!... Ám e hitelezőkre a kereskedelem krónikájában példátlan sors várt. Amikor történetünk eseményei visszakanyarodnak hozzájuk, még ugyanabban a helyzetben találjuk a hitelezőket, amilyenbe Grandet juttatta őket.

Amikor a járadékkötvényei száztizenöt frankon álltak, Grandet eladta őket, hozzávetőleg kétmillió-négyszázezer frankot vont vissza Párizsból aranyban, azt is berakta hordócskáiba az állampapírjai kamatos kamatából származó hatszázezer frank mellé.

Des Grassins Párizsban ragadt; íme, miért: először, mert képviselő lett belőle, másodsor, mert családapa létére - megunva az egyhangú saumuri életet - belehabarodott Florine-ba, a király nővére színházának egyik legcsinosabb színésznőjébe, a bankárból kitört a szállásmester. Fölösleges szót vesztegetni a viselkedésére: egész Saumur mélységesen erkölcstelennek ítélte. A felesége örülhetett, hogy nem éltek vagyontöbbletben, és hogy van annyi esze, amennyi ahhoz szükséges, hogy (a saját nevében) tovább vezesse a saumuri céget, és betömködhessen azokat a réseket, amelyeket des Grassins úr bolondozása ütött a vagyonán. A cruchotisták olyan sikerrel rontották tovább a férjes özvegy megrendült helyzetét, hogy des Grassins-né igen rosszul adta férjhez a lányát, és kénytelen volt lemondani fia és Eugénie Grandet összeházasításáról. Adolphe követte apját Párizsba, és ott, úgy hírlik, ugyancsak könnyelmű alak lett belőle. A Cruchot-k diadalmaskodtak.

- A férjének elment a józan esze - mondta Grandet, amikor egyszer megfelelő biztosíték ellenében kölcsönt adott des Grassins-nének. - Minden részvétem a magáé, maga igazán rendes asszonyka.

- Ó, uram - felelte a szegény hölgy -, ki hitte volna, hogy amikor öntől távozva Párizsba indult, a vesztébe rohan?

- Az ég a tanúm, asszonyom, hogy az utolsó pillanatig megpróbáltam visszatartani. Az elnök úr mindenáron el akart menni helyette, de ő ragaszkodott a párizsi utazáshoz, most már azt is tudjuk, miért.

A nőnek minden helyzetben több oka van a fájdalomra, mint a férfinak, és többet is szenved. A férfi erős, és kibontakoztathatja a képességeit: tevékenykedik, jár-kezel, elfoglalja magát, gondolkodik, megtervezi a jövőt, és vigaszt merít belőle, így tett Charles. A nő azonban helyben marad, farkasszemet néz a bánattal, összeforr vele, leszáll a megnyíló szakadék legmélyére, megméri, és gyakorta vágyaival, könnyeivel tölti meg. Így tett Eugénie. Beletörődött sorsába. Érezni, szeretni, szenvedni, áldozatot vállalni - a nő életének mindig ez lesz szent feladata. Eugénie-re teljes női élet várt, csak a vigasztalás nem adatott meg neki. Boldogsága (Bossuet fenséges szavaival élve), mint a kőfalon bimbózó virágok, ha leszakajtják őket, egy tenyérben elfért. A bánat sohasem várat magára, Eugénie-hez is hamar eljött. Charles elutazásának másnapján a Grandet-ház mindenki számára visszanyerte régi képét, csak Eugénie látta hirtelen nagyon üresnek. Azt akarta, hogy Charles szobája - apja tudtán kívül - maradjon úgy, ahogy a fiatalember hagyta. Grandet-né és Nanon készséges cinkostársa volt a *status quo* fenntartásában.

- Ki tudja, hátha hamarabb visszatér, mint hisszük? - mondta a lány.

- Hú, de szeretném itt látni - felelte Nanon. - Már úgy hozzászoktam! Nagyon kedves, aranyos úrfi volt, szép és bodorintos, akár egy lány.

Eugénie Nanonra nézett.

- Szűzanyám! Olyan a szeme, kisasszonyka, hogy még elkárhozik a lelke. Ne nézzen már így a világba!

E naptól fogva Grandet kisasszony szépsége új jelleget öltött. A szerelem komoly gondolatai, amelyek lassan elárasztották a lelkét, a szeretett nő méltósága olyan ragyogást adtak arcvonásainak, amelyet a festők dicsfényvel jelenítenek meg. Unokatestvére jött előtte Eugénie a szeplőtlen fogantatás előtti Szűz Máriára emlékeztetett; amikor Charles elment, a lány a Szűzanyára hasonlított: megfogant benne a szerelem. Az egymástól nagyon különböző két Mária, akiket oly jól ábrázol néhány spanyol festő, a kereszténység sok-sok jelképe között is az egyik legcsodálatosabb. Charles elutazásának másnapján, a miséről hazatérőben, Eugénie, miután fogadalmat tett, hogy mindennap eljár a templomba, vásárolt a könyvkereskedőnél egy világtérképet, s a tükre mellé szegezte, hogy követhesse unokafivére útját India felé, hogy este, reggel egy kicsit arra a hajóra képzelhesse magát, amelyen Charles utazott, hogy láthassa, ezer kérdést tehessen fel neki, s így szólhasson hozzá:

- Jól vagy? Nem szenvedsz? Gondolsz-e rám, ha ezt a csillagot látod, amelynek a szépségére te nyitottad rá a szemem, amelynek a jelentését tőled tudom?

Reggel ott üldögélt gondolataiba merülve a diófa alatt a szürke moha borította korhadt fapadon, ahol annyi szépet, csacsкасágot mondtak egymásnak, ahol felhőtlen közös életük légvárait építették. Eugénie a jövőre gondolt, miközben a szűk falak közé szorított eget, a vén bástyafalat nézte és a háztetőt, amely alatt Charles szobája volt. Egyszóval, magányos szerelem volt ez, igaz, állhatatos szerelem, olyan, amely minden gondolatba besurran, lételemmé, vagy ahogy eleink mondták volna, az élet szövetévé válik.

Amikor Grandet apó úgynevezett barátai esténként eljöttek kártyázni, Eugénie vidám volt, leplezte érzelmeit; de délelőttöként mindig Charles-ról beszélt anyjával és Nanonnal. Nanon megértette, hogy ha együtt érez fiatal úrnőjével szenvedésében, azért még nem válik kötelességmulasztóvá öreg gazdája iránt, és ezt mondogatta Eugénie-nek:

- Ha énnekem lett volna egy emberem, hát én... a pokolba is követtem volna. Én... hogy is mondjam... szóval, én a lelkemet kitenném érte, de hát... na, mindegy. Úgy halok meg, hogy azt se tudom, mi az élet. Hiszi-e, kisasszonykám, hogy az az öreg Cornoiller, aki azért nagyon derék ember, a szoknyám körül legyeskedik, persze az életjáradékom miatt, pontosan úgy, mint azok, akik azért jönnek ide a szépet tenni magának, mert megszimatozták a nagyságos úr dugacspénzét? Átlátok én a szitán, mert attól, hogy olyan kövér vagyok, mint egy ház, még nem estem a fejem lágyára; hát, szóval, kisasszonykám, tudom, hogy nem szerelemből teszi, de azért jólesik.

Így telt el két hónap. A hajdan egyhangú otthoni életet felbolygatta a három nőt még bensőségesebben összekapcsoló titok roppant fontossága. Számukra Charles továbbra is ott élt, járt-kelt a szála szürke mennyezete alatt. Eugénie minden reggel, minden este kinyitotta a piperedobozt, és el-elnézegette nagynénje arcását. Egy vasárnap reggel, épp Charles vonásait igyekezett felfedezni a portrén, mikor az anyja belépett. Eugénie ekkor avatta be Grandet-nét az útikészlet és az aranypénzek cseréjének szörnyű titkába.

- Mindet neki adtad! - mondta megborzadva az anya. - Mit mondsz apádnak újévkor, amikor látni kívánja majd az aranyadat?

Eugénie merev tekintettel bámult a semmibe, és a két nő halálos rettegésben töltötte a fél délelőttöt. Olyan zavarodottak voltak, hogy lekésték a nagymisét, és csak a katonai misére mentek el.

Már csak három nap volt hátra az 1819-es esztendőből. Három nap múlva megindul a szörnyű cselekmény, a polgári tragédia - mérge, tör, vérontás nélkül, de a szereplőkre nézve kegyetlenebb az Atreidák nevezetes családjának sorstragédiáinál.

- Mi lesz velünk? - mondta a lányának Grandet-né, kötését a térdére ejtve.

A szegény anya két hónap óta olyan nyugtalanságban élt, hogy a két gyapjú érmelegítő, amelyre télen volt szüksége, még mindig nem készült el. Ez a látszatra csip-csup körülmény szomorú következményekkel járt a számára. Érmelegítője nem lévén, csúnyán megfázott, amikor férjének iszonyú dührohamától kiverte a veríték.

- Arra gondolok, szegény gyermekem, hogy ha rám bíztad volna a titkodat, lett volna időnk, hogy írjunk Párizsba des Grassins úrnak, ő küldhetett volna a tiedhez hasonló aranypénzeket; és igaz ugyan, hogy Grandet jól ismeri az aranyaidat, de talán...

- De honnan vettünk volna annyi pénzt?

- Elzálogosítottam volna a külön vagyonomat. Különben is, des Grassins úr szívesen...

- Ezzel már elkéstünk - vágott anyja szavába tompa, rémülettől elváltozott hangon Eugénie. - Hiszen holnap reggel a szobájába kell mennünk boldog új évet kívánni.

- Na és, lányom, miért ne fordulhatnék Cruchot-ékhoz?

- Nem, nem, akkor kiszolgáltatnám magam nekik, mindkettőnk sorsa az ő kezükben volna. Egyébként is a kocka el van vetve. Amit tettem, jól tettem, semmit sem bántam meg. Isten majd megsegít. Legyen meg az ő szent akarata. Ó, anyám, ha olvasta volna a levelét, nem lett volna más gondolata, csak ő.

Másnap reggel, 1820. január elsején az anyát és lányát marcangoló dermesztő félelem a lehető legtermészetesebb mentséget sugallta nekik, hogy ne kelljen ünnepélyesen Grandet szobájába járulniuk. Az 1819-20-as tél annak a korszaknak az egyik legkeményebb tele volt. A hó alatt roskadoztak a háztetők.

Grandet-né, mihelyt meghallotta, hogy férje mozgolódik a szobájában, így szólt hozzá:

- Szólj Nanonnak, Grandet, hogy gyújtson egy kis tüzet nálam; olyan kegyetlen hideg van, hogy majd megfagyok a takaró alatt. Az én koromban az embernek már vigyáznia kell magára... Különben - folytatta kis szünet után - Eugénie idejön felöltözni. Az a szegény lány még megbetegszik, ha ilyen időben a szobájában veszi fel a ruháját. Aztán boldog új évet kívánunk neked a tűz mellett, a szálában.

- Ejha, de megjött a hangod! Hát így kezdod az évet, Grandet-né! Életedben nem beszéltél ennyit. Pedig, gondolom, nem ettél borba mártott kenyeret.

Egy percig csönd volt.

- Na jó - egyezett bele felesége javaslatába a jóember -, megteszem, amit kíván, Grandet-né. Te igazán derék asszony vagy, és nem akarom, hogy életed alkonyán baj érjen, bár a de la Bertellière-eket általában tartós anyagból gyúrták... Igaz? - kiáltotta rövid szünet után. - De hát örököltünk tőlük, hát megbocsátok nekik.

És röhögött hozzá.

- Jókedve van ma reggel, uram - mondta komoran a szegény asszony.

- Nekem mindig jókedvem van...

*Kádárlegény vígan él,
Hordót csinál, nem henyél!*

- tette hozzá, és felöltözve belépett a feleségéhez. - Szedte-vette, tényleg betyár hideg van. Jót reggelizünk majd, asszony. Des Grassins szarvasgombás libamájpástétomot küldött! Megyek érte a postakocsihoz... Biztos van mellette egy dupla napoleon Eugénie-nek - súgta az asszony fülébe a kádármester. - Nekem nincs több aranyam, asszony. Volt néhány régi pénzem, neked elárulhatom, de ki kellett adnom üzleti ügyek miatt.

És hogy megünnepelje az újévet, homlokon csókolta feleségét.

- Eugénie - kiáltott a jó anya -, úgy látszik, apád ma nem bal lábbal kelt fel, olyan, mint a kezes bárány. Még tán megússzuk a dolgot.

- Mi a csuda lelte a gazdánkat? - kérdezte Nanon, amint belépett az úrnőjéhez, hogy befűtsön. - Azzal kezdte, hogy azt mondta: „Jó reggelt, boldog új évet, te mamlasz! Eridj, rakj tüzet a feleségemnél, fázik.” Nem akartam hinni a szememnek, mert látom ám, hogy nyújtja a kezét, benne egy háromfrankos tallér, de nem ám a csorba fajtából, nem bizony. Tessék, asszonyom, nézze meg! Ó, a derék ember! Azért mégis milyen jószívű. Van, aki minél öregebb, annál gorombább, de ő, ő úgy édesedik, mint a nagyságos asszony ribiszkelikörje, és egyre jóságosabb. Igazán nagyszerű, igazán jó ember...

Grandet jókedvének az volt a titka, hogy spekulációja teljes sikerrel járt. Des Grassins úr, miután levonta azt az összeget, amellyel a kádármester a százötvenezer frank értékű hollandi váltó leszámítolásáért tartozott neki és azt a pénzt is, amellyel ő kerekítette ki százezer frankra a járadékkötvények megvásárlására szánt summát, a postakocsin harmincezer frankot küldött Grandet-nak, tallérban (ennyi volt a fennmaradó félévi járadék), és tudatta vele, hogy az állami papírok árfolyama emelkedik. Ekkor nyolcvankilencen álltak a kötvények, január végén a legtekintélyesebb tőkések már kilencvenkettővel vásárolták. Grandet két hónap alatt tizenkét százalékot keresett a tőkén, minden adósságát rendezte, és ettől fogva hathavonta ötvenezer frank ütötte a markát adó- és tehermentesen. Megértette végre, mi az a járadék (e tőkebefektetéssel szemben a vidékiek leküzdhetetlen ellenszenvet táplálnak), az járt a fejében,

hogy a kisujját is alig kell mozdítania, és mégis, öt év se telik bele, hatmillióra hízik a tőkéje, és ez az összeg a földbirtokainak értékével együtt hatalmas vagyont alkot. A Nanonnak adott hat frank talán annak az óriási szolgálatnak a zsoldja volt, amit a cseléd tudtán kívül tett a gazdájának.

- Ó, ó! mi dolga van Grandet apónak, hogy már kora reggel úgy szalad, mintha égne a ház? - csodálkoztak a boltjukat nyitó kereskedők.

Később, amikor látták a rakpartról visszatérőben, nyomában a delizsánsz hordárával, aki teli zsákokkal megrakott taligát tolt, az egyik kereskedő így szólt:

- A folyó a tenger felé igyekszik, a jóember meg a pénzéért.

- Dől hozzá a pénz Párizsból, Froidfond-ból, Hollandiából - mondta a másik.

- A végén még megvásárolja Saumurt - kiáltott a harmadik.

- Mit neki a hideg, mindig az üzlet után futkos - mondta egy asszony a férjének.

- Hohó! Grandet úr - szólította meg legközelebbi szomszédja, egy posztókereskedő -, ha nincs szüksége erre a holmira, én szívesen megszabadítom tőle.

- Á, csupa rézgaras - felelte a szőlősgazda.

- Ezüstből - mondta halkan a hordár.

- Tartsd féken a nyelved, ha kapni is akarsz valamit - mondta a hordárnak a jóember, miközben kaput nyitott.

„Nahát, a vén róka, azt hittem, süket - gondolta a hordár -, de úgy látszik, a hideg jót tesz a hallásának.”

- Nesze, itt van egy frank újévi ajándéknak, aztán egy szót se! Lódulj! - mondta Grandet. - Nanon majd visszaviszi a taligádat... Nanon! A két szeleverdi misén van?

- Igen, uram.

- Hát akkor rajta, munkára fel! - kiáltott, és Nanon máris zsákok alatt görnyedt.

Egy perc se telt bele, a tallérokat felszállították Grandet szobájába, és a férfi bezárkózott.

- Dörömbölj, ha kész a reggeli! Vidd vissza a taligát az állomásra.

A család csak tíz órákor reggelizett.

- Idelent apád nem kéri majd, hogy mutasd meg az aranyaidat - mondta a miséről hazatérőben Grandet-né a lányának. - Különbén tégy úgy, mintha majd megfagynál. A születésnapodig lesz időnk, hogy megtöltsük a pénzes ládikádat...

A lépcsőn lefelé jövet Grandet-nak az járt a fejében, miként változtathatná párizsi tallérjait gyorsan jó arannyá, és hogy milyen pompásan sikerült az állami kötvényekkel való spekulációja. Eltökélt szándéka volt, hogy jövedelmét mindaddig járadékpapírba fekteti, amíg a papírok a százfrankos árfolyamot el nem érik. Vészt hozó elmélkedés Eugénie számára.

Mihelyt Grandet belépett, a két nő boldog új évet kívánt neki; leánya a nyakába ugrott és megcirógatta, Grandet-né komoly és méltóságteljes maradt.

- Ó, ó, gyermekem - mondta a férfi, és jobbról-balról arcon csókolta a lányát -, ládd-e, én érted, a te boldogságodért fáradozom. A boldogsághoz pénz kell. Pénz nélkül lesheted! Nesze, itt egy vadonatúj napoleon, Párizsból hozattam. A kiskésit neki, egy fia arany sincs a házban. Te vagy az egyetlen, akinek van aranya itt. Mutasd az aranyadat, picikém!

- Á! nagyon hideg van; reggelizzünk - felelte Eugénie.

- Na jó, majd utána. Az mindnyájunk emésztésének jót fog tenni... A kövér des Grassins csak küldött nekünk valamit - szólalt meg kisvártatva. - Hát egyetek, fiacskáim, nem kerül pénzbe. Des Grassins jól van, meg vagyok vele elégedve. Az a prókátor jó szolgálatot tesz Charles-nak, méghozzá ingyért. Nagyon jól intézi a szegény megboldogult Grandet ügyeit... Mnyam, mnyam! - mondta teli szájjal kis idő múlva -, ez aztán finom! Egyél belőle, asszony! Legalább két napra megtömi az ember bendőjét.

- Nem vagyok éhes. Tudod, milyen egyszázbélű vagyok.

- Ugyan már! Ehetsz, amennyi beléd fér, nem pukkadsz ki tőle; vérbeli de la Bertelliére vagy, elnyűhetetlen asszony. Egy kicsit sárgácska, de én szeretem a sárgát.

Talán a meggyalázó nyilvános kivégzés előtti utolsó óra sem olyan borzalmas a halálraítéltnak, mint amilyen borzalmas volt Grandet-né és lánya számára a családi reggeli végeztével óhatatlanul bekövetkező eseményekre való várakozás. Minél vidámabban beszélt és evett az öreg szőlősgazda, annál jobban összeszorult a két nő szíve. Igaz, a lánynak még ilyen körülmények között is volt valami támasza: ő erőt meríthetett szerelméből.

„Őérte - mondogatta magában -, őérte száz halált is elszenvedek.”

Amikor erre gondolt, bátorságtól lángoló pillantásokat vetett anyjára.

- Vidd a maradékot - szólta Grandet Nanonnak, amikor tizenegy óra tájt befejezték a reggelit -, de az asztalt, azt hagyd itt. Így kényelmesebben megsemlélhetjük a kis vagyonkádát - nézett Eugénie-re. - Kis vagyonka? szavamra mondom, nem is kicsi. Ötezer-kilencszázötvenkilenc frankod van tisztán, hozzá még negyven ma reggelről, az összesen egy híján hatezer. Nos hát, picikém, én megtoldom a hibádzó egy frankkal, hogy kilegyen a kerek summa, mert, tudod... Hát te meg mit hallgatózol, Nanon? Hátra arc, eridj a dolgodra! - mondta a jóember.

Nanon eltűnt.

- Hallgass ide, Eugénie, nekem kell adnod az aranyadat. Csak nem tagadod meg az apukád kérését, he, pici lányom?

A két nő néma maradt.

- Énnekem nem maradt aranyam. Volt, nincs. Adok neked érte hatezer frankot livre-ben, és te a tanácsaim szerint befekteted. Ne gondold a tucattal: keríték én neked olyan vőlegényt, mégpedig hamarosan, aki olyan tucatot ajándékoz majd neked, amelyet soha az életben nem láttak az egész megyében. Hallgass rám, picikém! Ilyen alkalom nem lesz többé: állampapírokba fektetheted a hatezer frankodat, és hathavonta csaknem kétszáz frank kamatot kapsz érte, azon aztán se adó, se teher; jégeső, fagykár, más efféle veszedelem nem fenyeget, nem kell bajmólnod a jövedelmeddel. Nincs inyedre talán, hogy megválj az aranyadtól, mi, picikém? Azért csak hozd ide nekem! Majd én összeszedek neked mindenféle aranypénzt, holland, portugál meg genovai aranyat, a Nagy Mogul rúpiáját; azokkal együtt, amelyeket ünnepekkor kapsz, három év múlva együtt lesz a mostani aranykincsenednek a fele. Na, mit szólsz hozzá, picikém? Ne lógasd már az orrod! Na, hozd le a kis aranyost! Tulajdonképp csókot érdelek tőled a szememre, amiért feltárom előtted a tallérok életének-halálának titkát, rejtjelmeit. Komolyan mondom, a tallérok éppúgy élnek, tülekednek, mint az emberek: a tallér jön-megy, izzad, termel.

Eugénie felállt, néhány lépést tett az ajtó felé, majd hirtelen megfordult, szembenézett az apjával, és így szólt:

- Már nincs meg az aranyam.

- Már nincs meg az aranyad! - kiáltott Grandet, és felágaskodott, mint a harci mén, ha tíz lépésre tőle ágyút sütnek el.

- Úgy van, már nincs meg.

- Tévedsz, Eugénie.

- Nem.

- A kutyaúristenit! - Amikor a kádármester szitkozódott, még a mennyezet is beleremegett.

- Szent isten! jaj de elsápadt a nagyságos asszony! - kiáltott Nanon.

- A sírba viszel, Grandet, ha dühöngsz - mondta a szegény asszony.

- Lárifári! A te fajtád sohase hal meg! Eugénie, mit művelt az aranyaival? - rontott a lányra.

- Uram - szólt a Grandet-né lábához roskadva Eugénie -, anyám szenved, nem látja?... Ne ölje meg!

Grandet megrémült, milyen sápadtság öntötte el feleségének az imént még oly sárga arcát.

- Nanon, jöjjön, segítsen lefeküdni - mondta elhaló hangon az anya. - Jaj, nem bírom!

Nanon gyorsan a karját nyújtotta úrnőjének, Eugénie sem késlekedett, és kinkeservesen a szobájába támogatták az asszonyt, aki a lépcsőn újra meg újra elalélt: Grandet magára maradt. Kis idő múltán utánuk ment, s a hetedik vagy nyolcadik lépcsőfokról felkiabált:

- Eugénie! azonnal lejön, mihelyt az anyja ágyban van.

- Igen, apám.

A lány megnyugtatta az anyját, és tüstént megjelent.

- Lányom - mondta Grandet -, most pedig megmondja, hol az aranya.

- Apám, ha az ön ajándékával nem rendelkezhetem szabadon, nem kell az ajándéka - válaszolta hidegen Eugénie, megkereste a kandallón a napóleont, és visszaadta az apjának.

Grandet kikapta a kezéből a napóleont, és a mellényzsebébe csúsztatta.

- Az szent igaz, hogy tőlem ezentúl semmit se kapsz. Ennyit sem! - mondta, és hüvelykujja körmével megpattintotta a szemfogát. - Maga tehát megveti az apját? Magának tehát nincs bizalma benne? Maga tehát nem tudja, mit jelent egy apa? Ha az apja nem minden a maga számára, akkor semmi. Hol az aranya?

- Apám, én önt a haragja ellenére szeretem és tisztetem, de hadd jegyezzem meg illő alázattal, hogy huszonhárom éves vagyok. És nagykorú, amit már csak azért is jól tudok, mivel ön elég-szer felemlegette. Azt csináltam a pénzemmel, ami nekem tetszett, és biztosra veheti, jó helyen van.

- Hol?

- A titoktartás kötelez - mondta a lány. - Önnek talán nincsenek titkai?

- Én vagyok a családfő, nem? Nem lehetnek saját ügyeim, útjaim?

- Ez meg az én saját ügyem.

- Ez az ügy csakis rossz ügy lehet, Grandet kisasszony, ha nem mondhatja el az apjának.

- Jó ügy, és nem mondhatom el az apámnak.

- Legalább azt árulja el, mikor adta oda az aranyat.

Eugénie tagadóan intett a fejével.

- A születésnapján még megvolt, igaz?

Eugénie, akit éppolyan ravasszá tett a szerelem, mint apját a fukarság, ismét megrázta a fejét.

- Ez már aztán igazán páratlan önfejlőség, páratlan tolvajlás! - csapott át üvöltésbe Grandet hangja, hogy csak úgy zengett a ház. - Még hogy itt, nálam, az én házamban valaki elvette az aranyadat, az utolsó marék aranyat, és én ne tudjam, ki volt az! Az arany drága jószág. A legtisztességesebb lány is követhet el hibát, elajándékozhat mit tudom én, micsodát, ilyen már megesett nagyuraknál is, sőt még polgárcsaládoknál is, de hogy aranyat ajándékozzon oda valaki... merthogy maga odaajándékozta valakinek, mi?

Eugénie-nek egy arcizma sem rándult.

- Ki látott már ilyen lányt! Tán csak én volnék az apja? Ha befektette valamibe, hol az elismervény róla...

- Azt csinálhattam vele, ami jólesett, igen vagy nem? Nem az enyém volt?

- Gyerek vagy!

- Nagykorú.

Eugénie következetessége meghökkentette Grandet-t: elsápadt, toporzékolt, káromkodott, végre megtalálta a szavakat, és azt kiabálta:

- Te átkozott kígyó! Ó, te gonosz lány, tudod, hogy szeretlek, és visszaélsz a jószággal. Kétször döf apja hátába! A szentség! csak nem dobtad oda a kincsünket annak a szattyánbőr csizmás koldusnak a lábához? A kutyaúristenit! Nem tagadhatlak ki, a hétszázát neki, de megátkozlak téged, az unokatestvéredet meg a gyerekeidet. Ráfizetsz erre még, majd meglátod, én mondom neked. Ha tényleg Charles-nak... De nem, ez lehetetlen. Még hogy az a semmirekellő piperkőc kifosztott volna?...

Ránézett a lányára, Eugénie néma és fagyos maradt.

- Meg se mozdul, a szeme se rebben; ha én Grandet vagyok, hát ő százszorosan Grandet! De, ugye, nem ingyért adtad az aranyad? Na, szólj már!

Eugénie sértően gunyoros tekintettel nézett az apjára.

- Eugénie, maga az én házamban van, az apja házában. Ha itt is akar maradni, alá kell vetnie magát a parancsaimnak. A papok is azt parancsolják, hogy engedelmeskednie kell nekem.

Eugénie lehajtotta a fejét.

- Abban sért meg, ami a legdrágább nekem - folytatta Grandet. - Látni se akarom, amíg meg nem hunyászkodik. Menjen a szobájába! Mindaddig ott marad, amíg meg nem engedem, hogy kijöjjön. Nanon majd visz kenyeret meg vizet. Megértette? Indulj!

Eugénie könnyekben tört ki, és anyjához menekült.

Grandet, ügyet sem vetve a hidegre, néhányszor körbejárt a havas kertben, majd gyanítván, hogy Eugénie anyja mellett van, azzal akart elégtételt venni magának, hogy engedetlenségen éri lányát, hát macskaüggyességgel fellopózott a lépcsőn, és felesége szobájába toppanva azt látta, hogy Grandet-né Eugénie haját simogatja, a lány pedig anyja keblébe fúrja az arcát.

- Vigasztalódj, szegénykém, majd megenyhül apád.

- Nincs többé apja! - szólt a kádármester. - Valóban a mi kettőnk gyermeke volna ez az engedetlen lány, Grandet-né? Szép nevelés, és főként istenfélő!... Hát maga nincs a szobájában? Lóduljon a börtönbe, kisasszony! A börtönbe!

- Meg akar fosztani a lányomtól, uram? - mondta Grandet-né láztól piros arccal.

- Ha együtt akar maradni velem, hát vigye innét, takarodjanak mindketten a házamból... Mennydörgős mennykő! Hol az arany, mi lett az arannyal?

Eugénie felállt, gőgös, büszke pillantást vetett az apjára, és visszavonult a szobájába; Grandet ráfordította a kulcsot.

- Nanon - kiáltott -, oltsd el a tüzet a szálában!

Aztán leült egy fotelba a kandalló mellé, és így szólt a feleségéhez:

- Biztosan annak a nyomorult Charles-nak adta, annak a csábítónak, aki mást se akart, csak a pénzünket megkaparintani!

Grandet-né a lányát fenyegető veszedelemből és a lányára iránti szeretetből annyi erőt merített, hogy látszólag szenvtelen maradt, néma és süket.

- Fogalmam se volt az egésztől - felelte, és a falnak fordult, hogy ne kelljen elviselnie férje szikrát szóró tekintetét. - Úgy szenvedek az ön erőszakosságától, hogy ha előérzetem nem csal, én már a saját lábamon nem hagyom el ezt a szobát. Most az egyszer igazán kímélnie kellett volna, uram, kímélnie a feleségét, aki sohasem okozott bánatot önnek, legalábbis azt hiszem. A lány szereti önt, én hiszem, hogy Eugénie ártatlan, mint a ma született bárány; hát ne kínozza, vonja vissza az ítéletét. Nagyon hideg van, a végén ön lesz az oka, ha súlyosan megbetegszik.

- Feléje se nézek, nem is szólok hozzá! Mindaddig a szobájában marad kenyéren és vízen, amíg be nem hódol az apjának. Az ördögbe is! a családfőnek csak kell tudnia, hova tűnik az arany a házából! Talán egész Franciaországban senki másnak nincs olyan rúpiája, amilyen neki volt, no és a genovai aranyak, a hollandi dukátok...

- Uram, Eugénie az egyetlen gyermekünk, még ha vízbe dobta volna is...

- Vízbe? - kiáltott a jóember. - Vízbe! Magának elment az esze, Grandet-né. Amit mondtam, megmondtam, ezt maga jól tudja. Ha azt akarja, hogy béke legyen a házban, gyóntassa meg a lányát, szedje ki belőle a titkát; a nők ehhez jobban értenek, mint mi, férfiak. Bármit csinált is, nem fogom leharapni a fejét. Miért fél tőlem? Még ha tetőtől talpig bearanyozta is az unokaöccsét, az már messze jár, nem futhatunk utána a tengeren, mi?...

- Nos, uram...

Meggyötört idegei annyira pattanásig feszültek, az is lehet, hogy lányának a balsorsa, az Eugénie iránt táplált gyöngédség és megértés ajzotta fel éberségét: Grandet-né figyelmét nem kerülte el férje orrgumójának borzasztó rengése, és az asszony, mondat közben, anélkül, hogy hangot váltott volna, mást gondolt:

- ...nos, uram, nekem tán több hatalmam van fölötte, mint önnek? Nekem egy szót se szólt, az apja lánya.

- Fékomadta! De megeredt a nyelve máma! Lárifári! úgy látom, maga packázik velem. Talán egy követ fúj azzal a lánnyal.

Merően nézte a feleségét.

- Ha mindenáron meg akar ölni, Grandet úr, hát csak folytassa. Megmondtam önnek, uram, és ha agyonüt, se mondhatok egyebet: méltánytalan a lányával, az ön viselkedése a helytelen. A pénz az övé volt, ő minden bizonnyal jó célra fordította, és az ember jó cselekedetei csak Istenre tartoznak. Uram, könyörgök önnek, fogadja vissza kegyeibe Eugénie-t!... Ezzel enyhíti a dühe által rám mért csapást, és talán az életemet menti meg. A lányomat, uram! Adja vissza a lányomat!

- Na, én szedem a sátorfámat - mondta Grandet. - Nincs maradásom a saját házámban, anya is, lánya is úgy okoskodik, úgy beszél, mintha... Huhh! Pfuj!... Kegyetlen újévi ajándékot kaptam magától, Eugénie - kiáltotta. - Sírjon csak, sírjon! Még furdalni fogja a lelkiismeret amiatt, amit most csinál, hallja? Mit ér, hogy negyedévenként hatszor eszik a szent ostyából, ha az apja aranyát titkon egy semmirekellőnek ajándékozza, olyannak, aki a szívét falja majd föl, ha már nem tud mit adni neki? Majd meglátja, mit ér a maga szattyánbőr csizmás nebáncsvirág Charles-ja. Nincs annak se szíve, se lelke, hisz nem áthatja a szülők beleegyezése nélkül elhurcolni egy szegény lány kincsét.

Amikor a bejárati kapu bezárult, Eugénie kijött a szobájából, és odament az anyjához.

- Bátor volt, anyám, nem hagyta cserben a lányát - mondta.

- Látod-látod, gyermekem, hova vezetnek a tiltott dolgok!... Hazudnom kellett miattad.

- Ó, könyörögni fogok Istenhez, hogy csak engem büntessen.

- Igaz, hogy a kisasszony élete végéig kenyéren és vízen marad? - lépett rémülten a szobába Nanon.

- Ugyan, mit számít? - mondta nyugodtan Eugénie.

- Hohó! még hogy én kenedékkal tömjem magam, a házikisasszony meg közben száraz kenyeret eszik... Hogyisne!

- Egy szót se erről, Nanon! - mondta Eugénie.

- Én ugyan befogom a szám, hanem azért meglátja!

Grandet, huszonnégy év óta először, egyedül vacsorázott.

- Na tessék, hát megözvegyült a nagyságos úr - mondta neki Nanon. - Kellemetlen dolog özvegynek lenni két asszonnal a házában.

- Hozzád meg nem szóltam. Pofa be, mert elzavarlak. Mi rotyog ott a tűzhelyen a serpenyőben?

- Zsírt olvasztok...

- Estére vendégeket várok, gyújts tüzet.

A Cruchot-k és des Grassins-né a fiával nyolc órakor érkezett; mindannyian csodálkoztak, hogy nem látják Grandet-nét és lányát.

- A feleségem gyengélkedik, Eugénie meg mellette van - felelte az öreg szőlősgazda, az ábrázata semmiféle érzelmet nem árult el.

Egy óra hosszat lényegtelen dolgokról beszélgettek, des Grassins-né közben fellátogatott Grandet-néhoz, s amikor lejött, mindenki azt kérdezte tőle:

- Hogy van Grandet-né asszony?

- Rosszul, nagyon rosszul - felelte. - Szerintem aggasztó az egészségi állapota. Az ő korában már nagy óvatosságra van szükség, Grandet apó.

- Majd meglátjuk - mondta szórakozottan a szőlősgazda.

Mindenki jó éjszakát kívánt. Amikor már a Cruchot-k is kívül voltak a kapun, des Grassins-né így szólt hozzájuk:

- Valami történt Grandet-éknál. Az asszony nagyon odavan, ő maga nem is tudja, milyen beteg. A lánynak vörös a szeme, mintha sokat sírt volna. Lehet, hogy férjhez akarják adni, és ő nem akarja?

Amikor a szőlősgazda már lefeküdt, Nanon papucsban besettenkedett Eugénie-hez, és a serpenyőben készült pástétomról leemelte a fedőt.

- Tessék, kisasszony - szólt a derék leányzó -, Cornoiller-tól kaptam a nyulat. Maga olyan keveset eszik, hogy ez a pástétom egy hétig is kitart; és amilyen hideg van, biztosan nem romlik meg. Így legalább nem kell száraz kenyéren élnie. Mert az aztán nem tesz jót az egészségnek.

- Drága jó Nanonom! - mondta Eugénie, és megszorította a kezét.

- Csuda jóra, csuda finomra csináltam, és ő semmit se vett észre. A szalonnát, a babérlevelet meg mindent a hat frankomból vettem; a pénzzel azt csinálom, amit akarok.

A szolgáló kiszaladt a szobából, mert Grandet neszezését vélte hallani.

A szőlősgazda néhány hónapon át mindennap más-más órában látogatta meg a feleségét; a lányának feléje se nézett, a nevét ki nem ejtette, a leghalványabb célzást se tette rá. Grandet-né nem mozdult ki szobájából, és az állapota napról napra rosszabbodott. Az öreg kádármestert semmi nem bírta jobb belátásra. Rendíthetetlen, kemény és zord maradt, mint egy gránittömb. Továbbra is úgy jött-ment, mint azelőtt, de már nem dadogott, kevesebbet beszélt, és üzleti ügyekben hajthatatlanabbnak mutatkozott, mint valaha. A számításaiba gyakran hiba csúszott.

- Valami történt Grandet-éknál - mondogatták a cruchotisták és a grassinisták.

- Mi történt a Grandet-házban? - e kérdés megszokottá vált; a saumuriek ezzel fordultak egymáshoz esti összejöveteleiken.

Eugénie Nanon kíséretében járt a misére. Ha a templomból kijövet des Grassins-né megszólította, a lány kitérő válaszokat adott, nem elégitette ki az asszony kíváncsiságát. Hanem azért két hónap múltán sem a három Cruchot, sem des Grassins-né előtt nem lehetett tovább titkolni, hogy Eugénie rabságban él. Eljött az a pillanat, amikor semmiféle ürügy nem igazolhatta a lány állandó távollétét. Egyszer aztán valaki, nem lehetett tudni, kicsoda, elárulta a titkot, és az egész város megtudta, hogy újév óta, apja parancsára, Grandet kisasszony fűtetlen szobában raboskodik kenyéren és vízen; hogy Nanon finomságokat készít neki, és éjszaka viszi be hozzá; az emberek még arról is tudomást szereztek, hogy a fiatal teremtés csak akkor láthatja és ápolhatja az anyját, amikor az apja nincs otthon.

Grandet viselkedését mindenki szigorúan elítélte. Az egész város úgyszólván törvényen kívül helyezte, kiközösítette, mindenki felidézte a jóember számtalan árulását, könyörtelenségét. Ha végigment az utcán, ujjal mutogattak rá, összesúgtak.

Ha a lánya Nanon kíséretében misére vagy vecsernyére tartott a kanyargós utcán, a lakók az ablakhoz sereglettek, és kíváncsian vizsgálgatták a gazdag örökös nő magatartását és az arcát, amelyen mélabú és angyali szelídség tükröződött. Eugénie-t nem törte meg a fogság és az, hogy apja elfordult tőle. Hiszen nézegethette a világtérképet, a kis padot, a kertet, a bástya-

falat, s ajkán újra meg újra ott érezhette a szerelmes csókok mézét. Egy ideig nem is tudta, hogy a városban róla beszélnek, mint ahogy az apja sem tudott róla. Nem lévén bűne Isten előtt, jámborsága, tiszta lelkiismerete és szerelme segítette, hogy elviselje az atyai haragot, bosszút.

De minden fájdalmát egyetlen mély fájdalom némította el. Anyja, ez a szelíd, gyöngéd teremtes, akit a sírhoz közeledvén megszépített lelke tündöklése, napról napra gyengült. Eugénie gyakran azzal vádolta magát, hogy az anyját elemésztő kegyetlen, lassú kórnak akaratlanul is ő az okozója. A lelkiismeret-furdalás, amelyet anyja csillapítani igyekezett, még szorosabban szerelméhez láncolta. Reggel, mihelyt apja elment, Eugénie anyja ágya mellé sietett; Nanon odavitte a reggelijét. Szegény Eugénie szomorkodott és szenvedett anyja szenvedése miatt, némán mutatta Nanonnak a beteg arcát, sírt és nem mert az unokafivéréről beszélni. Végül Grandet-nének kellett kimondania:

- Hol lehet ő? Miért nem ír?

Anyának és lányának fogalma sem volt a távolságokról.

- Gondoljunk órá, anyám - felelte Eugénie -, és ne beszéljünk róla. Ön szenved, ön mindennél fontosabb.

A minden volt ő.

- Gyermekek - szólt Grandet-né -, nem sajnálom itthagyni az életet. Isten kegyelméből könnyű szívvel várom, hogy véget érjenek szenvedéseim.

Az asszony minden szava istenfélő jó keresztényre vallott. Amikor a férje az ő szobájában költötte el az ebédet, s ott járkált fel-alá, az év első hónapjaiban Grandet-né minduntalan ugyanazt a szózatot intézte hozzá; angyali szelídséggel, de az olyan asszony szilárdságával beszélt, akinek a közeli halál megadta az eladdig hiányzó bátorságot.

- Uram, köszönöm az egészségi állapotom iránt való érdeklődését - válaszolta, valahányszor Grandet a lehető legelkoptatottabb kérdést föltette neki -, de ha meg akarja édesíteni utolsó keserű perceimet, ha enyhíteni akarja fájdalmamat, fogadja vissza kegyeibe a lányunkat; mutassa meg, hogy jó keresztény, hitves és apa.

E szavak hallatán Grandet letelepedett az ágy mellé, és úgy viselkedett, mint az olyan ember, aki ha látja, hogy vihar közeleg, nyugodtan menedéket keres egy kapualjban: némán hallgatta, mit mond a felesége, nem is válaszolt. Grandet-né legszívbemarkolóbb, leggyöngédebb, legjámborabb könyörgéseire is csupán ennyit mondott:

- Egy kicsit sápadtnak látszol ma, szegénykém.

Gránithomlokára, összeszorított ajkára mintha rá lett volna vésve, hogy nem hajlandó tudomást venni a lányáról. Még azok a könnyek sem hatották meg, amelyek odavetett, jobbára egyforma válaszi nyomán végigcsurogtak felesége krétaszín arcán.

- Isten bocsásson meg önnek, uram - mondogatta az asszony -, mint ahogy én is megbocsátok. Egyszer még szüksége lesz a bűnbocsánatra.

Amióta a felesége beteg lett, Grandet nem mert élni a szörnyűséges lárifári! fordulattal, de azért zsarnokoskodását nem fegyverezte le a szelíd angyal, akinek az arca fokozatosan átlényegült: eltűnt a csúnyasága, s a lelki szépség rózsái virultak ki orcáján.

Testetlenné vált. Mintha az imádság szelleme semmivé varázsolta volna közönséges vonásait, arca tiszta fényben tündökölt. Ki ne látott volna még efféle jelenséget, a szent emberek arcának átváltozását: a szív jósága végül diadalmaskodik, a lelki nemesség és az emelkedett

gondolatok tisztasága áthatja, vonzóvá teszi a legszabálytalanabb, legtorzabb vonásokat is. Ez az átalakulás, amelyet teljessé tett a földi létének utolsó morzsáit fogyasztó asszony szenvedése, ha kevésbé is, de hatással volt az öreg kádármesterre; kőszívét azonban semmi nem indíthatta meg. Szavai már nem voltak megvetőek, de viselkedését rendületlen hallgatás jellemezte, ezzel mentette családfői tekintélyét.

Valahányszor hű Nanonja megjelent a piacon, innen is, onnan is csúfolkodó megjegyzéseket, szidalmakat sugdostak a fülébe a gazdájáról; ám jóllehet a közvélemény nyíltan elítélte Grandet-t, a szolgáló, védve a ház becsületét, mentegette urát.

- Ugyan már - mondta azoknak, akik ócsárolták a jóembert -, mindnyájan keményebbek leszünk, ez a korral jár. Miért éppen ő ne lenne egy kicsit kérgesebb szívű? Ne hazudozzanak már! A kisasszony úgy él, mint egy királynő. Egyedül van; na és? Ehhez van kedve. Különben is a gazdáimnak fontos szempontjaik vannak.

Egy este, úgy tavasz táján, Grandet-né, akit a betegségnél is jobban emésztett a bánat, mivel bárhogy könyörgött, nem tudta összebékíteni Eugénie-t és az apját, megvallotta titkos fájdalmát a Cruchot-eknek.

- Egy huszonhárom éves lányt kenyéren és vízen tartani - kiáltott fel de Bonfons elnök -, méghozzá ok nélkül! De hisz a *családtag elleni kegyetlen bánásmód ténye forog fenn, az áldozat tiltakozhat az erőszak ellen, s mivelhogy bizonyítást nyer...*

- Ugyan, ugyan, öcsém - szólt a közjegyző -, elég ebből a jogászzagyvaságból!... Legyen nyugodt, asszonyom, holnapra véget vetek ennek a fogságnak.

Eugénie meghallotta, hogy róla folyik a szó, és átjött a szobájából.

- Uraim - szólt, és büszke tartással közelebb lépett -, kérem önöket, ne foglalkozzanak ezzel az ügyel. Apám az úr a saját házában. Amíg nála lakom, engedelmeskednem kell neki. Tettei fölött sem így, sem úgy nem ítélezhet a világ, csak Istennek tartozik számadással. A barátságukban bízva a legteljesebb titoktartást kérem önöktől. Ha apámat szegyenbe hoznánk, a tulajdon becsületünkbe gázolnánk vele. Hálás vagyok önöknek, uraim, az irántam tanúsított figyelmességükért; de még jobban leköteleznének, ha a városban terjesztett sértő, kósza híreket, melyekről véletlenül tudomást szereztem, igyekeznének elhallgattatni.

- Igaza van - mondta Grandet-né.

- A pletykálkodók elnémításának az volna a legjobb módja, ha visszaszereznék önnek a szabadságát - felelte nagy tisztelettel az öreg közjegyző, elámulva Eugénie szépségén, amelyet a magány, a mélabú és a szerelem kiteljesített.

- Nos, lányom, bízd Cruchot úrra az ügy elintézését, hiszen kezeskedik a sikerről. Ismeri apádat, tudja, hogyan lehet hatni rá. Ha boldognak akarsz látni az alatt a rövid idő alatt, ami még hátravan az életemből, akkor apádnak és neked mindenáron ki kell békülnötök.

Másnap Grandet, amint az Eugénie bezárása óta szokásává vált, kiment, hogy néhány körbejárjon kis kertjében. Azt az időt választotta a sétára, amikor Eugénie fésülködött. A vastag diófához érve a jóember elbújt a fatörzs mögött, néhány percig onnan bámulta lánya hosszú haját, és alighanem két szándék között vívódott: hajthatatlan jellemére hallgasson-e vagy engedjen a vágynak, és megcsókolja gyermekét. Gyakorta üldögélt azon a korhadt kis padon, amelyen Charles és Eugénie örök szerelmet esküdött, ilyenkor titkon a lány is kilesett az ablakon, vagy pedig a tükörben nézte apját. Ha Grandet felállt és folytatta a sétáját, Eugénie elégedetten az ablakhoz telepedett, és a bástyafalat nézegette, amelyen gyönyörű virágok

kúsztak, és amelynek a hasadékaiból vénuszhaj, apró szulák hajtott ki, meg varjúháj, ez a Saumur, Tours szőleiben buján tenyésző húsos levelű sárga és fehér virág.

Egy szép júniusi napon Cruchot jegyző már kora reggel eljött, és a szőlősgazdát ott találta a kis padon: Grandet a kertfalnak vetette a hátát, és a lányát nézte.

- Miben állhatok szolgálatára, Cruchot mester? - kérdezte, amikor megpillantotta a közjegyzőt.

- Üzleti ügyben járok.

- Ó, ó! Netán egy kis aranyat akar adni nekem tallérért?

- Nem, nem pénzről van szó, hanem a lányáról, Eugénie-ről. Mindenki róla és magáról beszél.

- Minek ütik bele az orrukat az én dolgomba? A legszegényebb ember is úr a maga portáján.

- Rendben van, ahhoz is joga van mindenkinek, hogy a kútba ugorjon, vagy ami még rosszabb, hogy az ablakon szórja ki a pénzt.

- Hogyhogy?

- Ej, de hát a felesége nagyon beteg, barátom. Bergerin urat is el kellene hívatni hozzá, Grandet-né állapota válságos. Ha úgy hal meg, hogy nem részesül megfelelő ápolásban, azt hiszem, magának is oda a nyugalma.

- Lárifári! maga tudja, mi baja van a feleségemnek. Ezek a doktorok, ha már egyszer beteszik a lábukat valahova, naponta ötször-hatszor is eljönnek.

- Hát, Grandet, azt csinál, amit jónak lát. Öreg barátok vagyunk. Nincs senki Saumurben, aki nálam jobban a szíven viselné a maga dolgait, hát el kellett mondanom, amit elmondtam. Most már aztán lesz, ami lesz, maga nagykorú, tud vigyázni magára, hát csináljon, amit akar. Egyébként nem is ezért jöttem. Olyasmiről van szó, ami talán még ennél is súlyosabb a maga számára. Nem hinném, hogy meg akarná ölni a feleségét, túl hasznos ő a maga számára. Gondolja csak meg, milyen helyzetbe kerülne a lányával szemben, ha Grandet-né asszony meghalna. Szamadással tartozna Eugénie-nek, hiszen maga vagyontöredékben él a feleségével. A lányának jogában állna, hogy keresetet nyújtson be a vagyon felosztására, eladhatná Froidfond-t. Elvégre övé az anyai hagyaték, maga nem örökölhet a felesége után.

E szavak villámcsapásként érték a jóembert, aki korántsem volt olyan járatos a törvényekben, mint az üzleti ügyekben. Soha nem is gondolt rá, hogy birtoka árverésre kerülhet.

- Nos hát, azt javallom, gyengéden bánjon vele - mondta végezetül Cruchot.

- De tudja, mit csinált az a lány, Cruchot?

- Mit? - kérdezte a közjegyző, és kíváncsian leste, hogy Grandet beavassa titkába, hogy megtudja a viszály okát.

- Elajándékozta az aranyát.

- Na és, hát nem az övé volt? - kérdezte a közjegyző.

- Mindenki ezt fűjja! - mondta kétségbeesetten a jóember, és lehanyatlott a karja.

- Képes lenne egy ilyen semmiség miatt lemondani azokról az engedményekről, amelyeket maga kér majd a lányától a felesége halála után? - kérdezte Cruchot.

- Maga hatezer franknyi aranyat semmiségnek nevez?

- Ugyan már, öreg barátom, tudja, mibe kerül magának, ha Eugénie az anyja hagyatékának leltározását és megosztását követeli?

- Na?

- Két-, három-, sőt négyszázezer frankba is talán! A tényleges értéket ugyanis csak az árverés és eladás után lehet megállapítani. Viszont, ha megegyeznek egymással...

- Hű, a kiskésit neki! - kiáltott fel a szőlősgazda, elsápadt, és leült -, majd meglátjuk, Cruchot.

A jóember egy percig némán tusakodott, majd a közjegyzőre nézett, és így szólt:

- Keserves az élet! Mennyit kell szenvedni! Cruchot - folytatta ünnepélyesen -, ugye nem akar becsapni? Adja becsületszavát rá, hogy amit az imént a fülembe duruzsolt, az jogilag megalapozott. Mutassa a törvénykönyvet, látni akarom a törvényt!

- Kedves barátom - felelte a közjegyző -, gondolja, hogy nem tudom a mesterségemet?

- Szóval, ez így van. A saját lányom fog kifosztani, elárulni, megölni, felfalni?

- Ő örököl az anyja után.

- Minek is van az embernek gyereke? A feleségemet, azt szeretem. Szerencse, hogy olyan vaseszsége van; de la Bertellière fajta.

- Egy hónapja sincs hátra.

A kádármester a homlokára ütött, fel s alá járkált, majd ijesztő pillantást vetett Cruchot-ra:

- Mit tegyek? - kérdezte.

- Eugénie minden teketória nélkül lemondhat az anyai örökségről. Maga, ugyebár, nem akarja kitagadni őt? De ha effajta engedményt szeretne, bánjon jól vele. Amit most mondok magának, öregem, az saját érdekem ellen való. Hiszen miből áll az én munkám?... felszámolás, leltározás, eladás, vagyonmegosztás...

- Majd meglátjuk, meglátjuk. Hagyjuk ezt, Cruchot! Egészen megkavart. Hanem kapott aranyat?

- Nem, de van néhány régi lajosom, tíz talán, azt odaadom. Drága barátom, béküljön ki Eugénie-vel! Látja, egész Saumur elítéli magát.

- A nyavalyások!

- Ejnye, a járadékkötvények kilencvenkilencen állnak. Egyszer életében legyen hát elégedett.

- Kilencvenkilencen, Cruchot?

- Igen.

- Lám, lám, kilencvenkilencen! - mondogatta a jóember, és az utcai kapuig kísérte az öreg közjegyzőt.

A hallottak úgy fölizzgatták, hogy nem volt maradása a házban, fölment hát a feleségéhez, és így szólt hozzá:

- No, anyja, a lányoddal töltheted a napot, Froidfond-ba megyek. Legyetek jók mindketten. Ma van a házassági évfordulónk, kedves feleségem: nesze, itt van tíz tallér körmeneti pihenőoltárra. Már jó régóta szeretnél állítani egyet, legyen meg az örömed! Szórakoztatok, legyetek vidámak, érezzétek jól magatokat! Éljen az öröm!

Tíz hatfrankos tallért dobott az ágyra, majd két keze közé fogta felesége fejét, és homlokon csókolta az asszonyt.

- Ugye, jobban vagy, derék jó feleségem?

- Hogyan is hiheti, hogy a házába beköltözik az irgalmas Isten, ha a lányát még mindig nem fogadja vissza a szívébe? - mondta felindultan Grandet-né.

- Lárifári! - mondta nyájasan az apa -, majd meglátjuk.

- Jóságos ég! Eugénie! - kiáltotta örömmre gyűlt arccal az anya. - Gyere, öleld meg apádat, megbocsát neked!

De a jóember már el is tűnt. Menekült, ahogy a lába bírta, a majorjai felé, és megpróbálta rendbe szedni kusza gondolatait. Grandet nemrég lépett életének hetvenkettedik évébe. A fősvénysége, kivált az utolsó két évben, elhatalmasodott rajta: az ember így van minden rögeszméjével. Mint általában a fősvények, a törtetők, mindenki, aki egyetlen szenvedélynek szentelte életét, Grandet is a legnagyobb szeretettel szenvedélye megtestesítőjét dédelgette. Az arany látása, az arany birtoklása rögeszméjévé vált. Fősvénységével arányosan nőttek zsarnoki hajlamai, és az, hogy felesége halála után jószága bármily csekély részének az igazgatásáról lemondjon, természetellenes dolognak tűnt fel neki. Még hogy bevallja a vagyonát a lányának, leltárba vétesse, s aztán árverésre bocsássa minden ingóságát és ingatlanát?...

- Csak nem vágom el a saját torkomat? - szólalt meg fennhangon egy szőlőskert közepén, ahol a szőlőtöveket szemlélgette.

Végül is elszánta magát, s délután azzal az elhatározással tért vissza Saumurbe, hogy behódol Eugénie-nek, hízlegéssel leveszi a lábáról, hogy királyként halhasson meg, utolsó leheletéig kézben tartva millióinak a kantárszárát. A jóember véletlenül magával vitte az álkulcsát, s amikor nesztelenül felsettenkedett a lépcsőn, a felesége szobájába, épp azt látta, hogy Eugénie anyja ágyára teszi a szép piperedobozt. Grandet távollétében a két nő abban lelte örömét, hogy Charles anyjának arcképét nézegetvén, a fiút látták maguk előtt.

- A homlok és a száj egészen az övé! - mondta Eugénie, amikor a szőlősgazda benyitott.

Grandet olyan pillantást vetett az aranyra, hogy az asszony felkiáltott:

- Istenem, irgalmazz!

A jóember úgy vetette magát a piperekészletre, mint tigris az alvó gyermekre.

- Hát ez meg micsoda? - mondta, felragadta a kincset, és az ablak mellé állt. - Tiszta arany! Arany - kiáltott fel. - Sok arany! Legalább egy kiló. Ó, hohó! Ezt Charles adta neked a szép aranypénzeidért, mi? Hát mért nem szóltál róla? Hisz ez kiváló üzlet, picikém! Az én lányom vagy, rád ismerek.

Eugénie minden tagjában reszketett.

- Ugye, hogy Charles-é? - folytatta a jóember.

- Igen, apám, nem az enyém. Ez a holmi szent letét.

- Lárifári! Ő elvette a vagyonodat, valamivel kárpótolni kell a vagyonkádért.

- Apám!...

A jóember elő akarta venni a kését, hogy lefeszítsen egy aranylemezt, és kénytelen volt letenni a dobozt egy székre. Eugénie odaugrott, hogy visszaszerezze; a kádármester azonban a lányán is, a ládikán is rajta tartotta a szemét, és kinyújtott karjával olyan vadul lökte vissza, hogy Eugénie az anyja ágyára esett.

- Uram, uram! - kiáltotta az anya, és felült az ágyában. Grandet előszedte a kését, és nekikészült, hogy lefeszítse az aranylemezt.

- Apám! - kiáltotta Eugénie, s a földre vetette magát, térden csúszott oda apjához, és felé emelte a karját -, apám, az összes szentekre és Szűz Máriára kérem, a keresztre feszített Krisztusra kérem, a lelki üdvösségére, apám, az én életemre kérem, ne nyúljon hozzá! Ez a készlet sem az öné, sem az enyém; egy szerencsétlen rokonunké, aki rám bízta, és nekem érintetlenül kell visszaadnom.

- Ha letét, akkor minek nézegetted? Nézni rosszabb, mint hozzányúlni.

- Apám, ne tegye tönkre, mert a becsületemet veszíti el! Hallja, apám?

- Uram, könyörgök! - szólt az anya.

- Apám! - kiáltotta Eugénie olyan átható hangon, hogy Nanon rémülten fölszaladt.

Eugénie megragadott egy keze ügyében levő kést.

- Nos? - mondta nyugodtan, fagyos mosollyal Grandet.

- Uram, uram! Maga lesz a gyilkosom! - mondta az anya.

- Apám, ha a kése egyetlen karcolást ejt az aranyon, én megölöm magam. Az anyámat már halálos beteggé tette, most a lányát is megöli. Rajta, sebet sebért!

Grandet a ládikán tartotta a kését, tétovázva nézett a lányára.

- Tényleg képes lennél rá, Eugénie? - szólalt meg.

- Igen, uram - mondta az anya.

- Megtenné, mérget vehet rá - kiáltotta Nanon. - Most az egyszer vegye elő a józanabbik esztét, uram!

A kádármester az aranyról a lányára, a lányáról ismét az aranyra nézett. Grandet-né elalélt.

- Na tessék, látja, drága uram, még meghal a nagyságos asszony - kiáltotta Nanon.

- Nesze, lányom, ne civődjünk egy ládikán! Fogd hát! - csapott föl a kádármester hangja, és az ágyra dobta a készletet. - Te meg, Nanon, eredj el Bergerin úrért!... Ejnye, no, anyjuk - mondta, és megcsókolta a felesége kezét -, nem történt semmi, szent a béke... Igaz, picikém? Vége a száraz kenyérnek, azt eszel, amit csak akarsz... Ó, felnyitotta a szemét... No hát, anyja, anyuka, nyunyuka, nézd! Nézd, megcsókolom Eugénie-t! Szerelmes az unokatestvérébe, hát hozzámegy, ha akar, és megőrzi neki a ládikát. Csak te élj sokáig, szegény feleségem. Na, éledj fel! Ide hallgass, a tied lesz a legszebb pihenőoltár, amit valaha láttak Saumurben.

- Istenem, hogy bánhat így a feleségével és a gyermekével! - mondta gyöngye hangon Grandet-né.

- Soha többé nem teszek ilyet! - kiáltotta a kádármester. - Majd meglátod, szegénykém.

Bement a dolgozószobájába, és egy marék arannyal jött vissza, a pénzt az ágyra szórta.

- Nesze, Eugénie, nesze, asszonyom, ez a tiétek - mondta az aranyakat fogdosva. - Na, vidulj fel, asszony, legyél egészséges, semmiben sem fogsz hiányt szenvedni, és Eugénie sem. Itt van neki száz Lajos-arany. De ezeket ne ajándékozd el, he, Eugénie?

Grandet-né és a lánya csodálkozva néztek össze.

- Vegye vissza, apám, nekünk csak az ön gyöngédsége kell.

- Úgy van, úgy - mondta Grandet, és zsebre vágta az aranyat -, éljünk jóbarátokként. Gyerünk le mind a szálába, vacsorázzunk ott, és tombolázzunk minden este, kétsous alapon! Közben tréfálkoztok. Jó, asszony?

- Szívesen mennék, hogy a kedvében járjak - mondta a nagybeteg -, de fájdalom, nem tudok felkelni.

- Szegény anyja - mondta a kádármester -, nem is tudod, mennyire szeretlek!... Hát még téged, lányom! - Magához ölelte, megcsókolta. - Ó, milyen jólesik az embernek, ha egy kis civakodás után megcsókolja a lányát! Picikém!... Ládd-e, anyja, egy szív, egy lélek vagyunk... Menj, zárd el ezt, Eugénie - mutatott a ládikára. - Eridj, ne félj semmitől. Egy szót se szólok többé róla.

Bergerin úr, Saumur leghíresebb orvosa, nemsokára megjött. A vizsgálat végeztével határozottan megmondta Grandet úrnak, hogy a felesége nagyon beteg, de nagy lelki nyugalom, gyöngéd bánásmód és gondos ápolás ősz végéig meghosszabbíthatja az életét.

- Sokba fog kerülni? - kérdezte a jóember. - Szükség van gyógyszerekre?

- Kevés gyógyszerre, annál több gondoskodásra - felelte az orvos, és nem tudta megállni, hogy el ne mosolyodjon.

- Bergerin úr - szólt Grandet -, ön becsületes ember, nem igaz? Megbízom magában, jöjjön el a feleségemhez annyiszor, ahányszor jónak látja. Tartsa életben az én derék feleségemet; tudja, én nagyon szeretem őt, még ha ez nem látszik is, mert nálam minden belül játszódik le, és a szívemet markolássa. Bánatom van. A bánat akkor költözött be a házamba, amikor az öcsém meghalt; az öcsémért annyi pénzt költök Párizsban... az ingem is rámegy, hát igen... és ennek koránt sincs vége! Isten vele, uram. Ha meg lehet menteni a feleségemet, mentse meg, még ha száz vagy kétszáz frankba kerül, akkor is.

Bármily buzgón kívánta is Grandet a felesége gyógyulását (az, hogy a hagyaték nemcsak az övé lehet, az ő számára maga volt a halál), bármily megértőnek mutatkozott is a meglepett asszony és lánya minden apró óhaja iránt, bármily gyöngéden ápolta is Eugénie az anyját, Grandet-né gyorsan hanyatlott a sír felé. Napról napra gyengült, sorvadt, ahogy idős asszonyok szoktak, ha megbetegszenek. Áttetsző lett, mint ősszel a falevél. Az égi sugárzásban úgy ragyogott, mint a falevél, melyet átjár, bearanyoz a napsütés. A halála méltó volt az életéhez: keresztényi, mondhatnánk, magasztos halál.

1820. október havában lelki szépsége, angyaltürelme és leánya iránti hő szeretete különös fénnel feltündökölt; amikor élete ellobbant, egy jajszó se hagyta el ajkát. Isten báránya a mennybe repült, s csak örömtelen életének gyöngéd társnőjét szánta magára hagyni itt alant: utolsó pillantása mintha ezernyi szenvedést jövendölt volna Eugénie-nek. Remegett, hogy itt kell hagynia ezt a hozzá hasonlóan ártatlan bárányt, ebben az önző világban, amely le akarja tépni gyapját, ki akarja fosztani.

- Gyermekem - mondta utolsó leheletével -, nincs boldogság, csak a mennyben, egyszer majd te is megtudod.

Grandet-né halálának másnapján Eugénie eggyel több okot talált rá, hogy ragaszkodjék ehhez a házhoz: itt született, itt szenvedett - és most itt halt meg az anyja. Valahányszor az ablaknyílásra, a magasított székre nézett a szalában, könnyekre fakadt. Úgy érezte, félreismerte öreg apjának lelkületét; Grandet szerető gondoskodással vette körül, karon fogva vezette le a lépcsőn a reggelihez, órákon át nézett rá majdnem jóságos tekintettel; egyszerűen, úgy óvta, mintha aranyból volna.

Az öreg kádármester oly kevéssé hasonlított önmagához, úgy remegett a lánya előtt, hogy gyengeségének tanúi, Nanon és a cruchotisták Grandet hajlott korának tulajdonították a változást, és attól tartottak, hogy értelmi képességei is hanyatlanak; ám azon a napon, amelyen a család gyászt öltött, a vacsora után, amelyre Cruchot mester, ügyfele titkának egyetlen tudója is hivatalos volt, a jóember viselkedése érthetővé vált.

- Drága gyermekem - mondta, miután Nanon leszedett, és gondosan becsukta az ajtókat -, most anyád örököse lettél, és néhány apró ügyet el kell intéznünk magunk között... Igaz, Cruchot?

- Igaz.

- Okvetlenül ma kell foglalkoznunk ezekkel az ügyekkel, apám?

- Igen, igen, picikém! Nem maradhatok ilyen bizonytalanságban. Nem hiszem, hogy fájdalmat akarnál okozni nekem.

- Ó, apám!...

- Nos, mindent el kell rendeznünk még ma este.

- Mi a teendőm?

- Ez már nem rám tartozik, picikém... Mondja el neki, Cruchot!

- Kisasszony, az ön apjaura nem szeretné sem megosztani, sem eladni a jószágát, és nem akar hatalmas illetéket sem fizetni a birtokában levő készpénz után. Következésképp önnek le kellene mondania róla, hogy leltárt vegyenek fel az egész vagyonról, amely jelenleg osztatlan kettejük között...

- Egészen biztos ebben, Cruchot? És lehet így beszélni egy gyermek előtt?

- Hadd fejezzem be, Grandet!

- Jó, jó, barátom. Sem maga, sem a lányom nem akar kifosztani... Ugye, picikém?

- De hát, Cruchot úr, mi az én teendőm? - kérdezte türelmét veszítve Eugénie.

- Nos - szólt a közjegyző -, alá kellene írnia ezt az okiratot, amelyben lemond az édesanyja hagyatékáról, és apjának engedi át közös, osztatlan vagyonuk hasznélvezetét, ön tehát birtokostárs, de nem részesedik a haszonból...

- Egy szót se értek abból, amit mond - felelte Eugénie -, adja ide az okiratot, és mutassa meg, hol kell aláírnom.

Grandet apó az okiratról a lányára, a lányáról az okira nézett, és olyan izgalomba jött, hogy kénytelen volt néhány verítékcseppet letörölni a homlokáról.

- Picikém - szólalt meg -, jobb szeretném, ha nem írnád alá ezt az okiratot, mert ennek sokba kerül ám a lajstromozása, hanem minden teketória nélkül szépen lemondanál szegény drága anyád hagyatékáról, és énrám bízna magad a jövőben. És akkor én minden hónapban juttat-

nek neked egy szép kerek százfrankos járadékot. Gondold meg, annyi misét mondathatnál belőle, amennyit csak akarsz, és azokért, akikért akarsz... Na! Havi száz frank livre-ben?

- Megteszek mindent, amit kíván, apám.

- Kisasszony - szólt a közjegyző -, kötelességem figyelmeztetni, hogy megfosztja magát a...

- Istenem, törődök is vele! - válaszolta a lány.

- Hallgass, Cruchot!... A szavát adta, a szavát adta! - kiáltotta Grandet, megragadta lánya kezét, és belecsapott.

- Ugye, nem vonod vissza az ígéretedet, Eugénie; becsületes lány vagy, he?

- Ó, apám!...

A jóember túlradó szeretettel ölelte meg a lányát, úgy magához szorította, hogy majd megfulladt.

- Jól van, gyermekem, új életet öntöttél apádba; persze csak azt adod vissza, amit tőlem kaptál: nem vagyunk adósok egymásnak, így lehet üzletet kötni. Az egész élet üzlet. Megáldalak! Erényes lány vagy, szereted az apádat. Most már azt csinálsz, amit akarsz... A holnapi viszontlátásra, Cruchot - nézett az elszörnyedt közjegyzőre. - Gondoskodjék róla, hogy jól készítsék el a lemondó nyilatkozatot a törvényszéki irodán.

Másnap délfelé Eugénie aláírta a nyilatkozatot, s ezzel kismizmizte magát az örökségből.

Az első év végéig az öreg kádármester egyetlen garast sem adott a lányának az ünnepélyesen, becsületszóra megígért száz frankból. De mikor Eugénie tréfásan szóvá tette a dolgot, Grandet mégiscsak elszégyellte magát; fölszaladt a dolgozószobájába, visszajött, és átnyújtotta az unokaöccsétől vett ékszerek mintegy harmadrészét.

- Tessék, kicsim - mondta kajánul -, elfogadnád ezt az ezerkétszáz frankodért?

- Ó, apám, csakugyan nekem adná?

- Jövőre is kapsz ugyanennyit - mondta Grandet, és Eugénie kötényébe szórta az ékszereket. - Így aztán hamarosan tied lesz az ő valamennyi csecsebecséje - tette hozzá a kezét dörzsölve; örült, hogy hasznot húzott a lányáé érzelméből.

Hanem azért az öregember - noha még jó erőben volt - szükségét érezte, hogy beavassa lányát a háztartás rejtelmeibe. Két éven át Eugénie-vel rendeltette meg a napi étrendet, vele vétette át a járandóságokat, ő, Grandet, csak jelen volt. Lassan, fokozatosan megtanította szőlőskertjeinek és tanyáinak nevére, területük nagyságára. A harmadik évben már úgy hozzászoktatta a fősvénységhez, és oly eredményesen ültette át belé, hogy minden aggály nélkül rábízta élesztára kulcsait, és elismertette a ház gazdasszonyának.

Öt esztendő telt el anélkül, hogy valamely esemény maradandó nyomot hagyott volna Eugénie és az apja egyhangú életében. Minden nap egyforma ténykedéssel, az ódon falióra gépies pontosságával múlt el. Senki számára sem volt titok Eugénie kisasszony mélységes bánata; de ha mindenki gyanította is a bánat okát, a gazdag örökös nő soha egyetlen szóval nem adott tápot azoknak a sejtéseknek, amelyek saumuri körökben elterjedtek az ő lelkiállapotáról. Társasága csupán a három Cruchot-ból és ezek egynéhány barátjából állt, akiket észrevétlenül bevezettek a házba. A vendégek megtanították whistezni, és minden este eljöttek játszani.

1827-ben, Grandet ereje megfogyatkozván, úgy érezte, be kell avatnia a lányát a földbirtokai titkaiba is, és meghagyta Eugénie-nek, hogy ha nehézségei támadnak, bízsa magát Cruchot-ra; a közjegyző becsületességében nem kételkedett. Ugyanez év vége felé a hetvenkilenc éves jóembert szélütés érte, s rohamosan romlott az állapota. Bergerin úr lemondott a betegéről.

A tudat, hogy nemsokára egyedül marad a világban, Eugénie-t még közelebb hozta az apjához, még szorosabbra fűzte ezt az utolsó érzelmi köteléket. Gondolatvilágában, mint minden szerelmes nő gondolatvilágában, a szerelem volt a mindenség; és Charles messze járt. Valósággal felmagasztosult, ahogy gondoskodással, figyelemmel vette körül öreg apját, akinek a szellemi képességei hanyatlóban voltak, de ösztönös fősvénysége ép maradt. Ez az ember úgy halt meg, ahogy élt.

Reggel szobájának a kandallója és nyilván arannyal teli dolgozószobájának az ajtaja közé tolatta magát. Ott ült mozdulatlanul, de szemét szorongva jártatta hol a látogatókon, hol a vasalt ajtón. A legcsekélyebb zörejt okáról is beszámoltatott; a közjegyző megdöbbenésére még azt is meghallotta, ha a kutyája ásított az udvaron. Azokon a napokon és azokban az órákban, amikor át kellett vennie a bérleti díjakat, el kellett számolnia a majorosokkal, vagy nyugtákat kellett kiállítania, fölcúsodott látszólagos eszméletlenségéből. Ilyenkor addig izgett-mozgott a tolószékében, amíg oda nem került a dolgozószobájának ajtaja elé. A lányával kinyitotta az ajtót, és örködött, míg Eugénie saját kezüleg egymásra nem halmozta a pénzes zacskókat, és be nem zárta az ajtót. Aztán, mihelyt megkapta az értékes kulcsot, amelyet mindig a mellényzsebében tartott, és időről időre megtapogatott, csöndben visszatért szokott helyére. Öreg barátja, a közjegyző egyébként, érezvén, hogy a gazdag örökös nő most már bizonyosan unokaöccséhez, az elnökhöz megy feleségül, hacsak Charles vissza nem tér, fokozott gondossággal, figyelemmel viseltetett a jóember iránt: mindennap eljött, rendelkezésre állt, kívánság szerint eljárt Froidfond-ba, a szántóföldekre, a legelőkre, a szőlőkbe, eladta a termést, és mindent aranyra, ezüstre váltott át; a dolgozószobában egyre magasabbra tornyozódtak a pénzes zsákok. Végül elkövetkeztek a haláltusa napjai, a kádármester erős szervezete viaskodott az enyészettel. Mindig ott akart ülni a kandalló sarkánál a dolgozószoba ajtajával szemben. Magára húzott, maga köré csavart minden ráterített takarót, és azt mondogatta Nanonnak:

- Szorosabbra, még szorosabbra, el ne raboljanak!

Ami élet még volt benne, az mind a szemébe menekült, és ha ki tudta nyitni a szemét, tekintetét rögtön a dolgozószoba ajtaja felé fordította, amely mögött a kincsei rejtőztek.

- Megvannak még, megvannak? - kérdezte a lányától, és szörnyű rettegés volt a hangjában.

- Igen, apám.

- Őrizd az aranyat!... Tégy elém aranyat!

Eugénie aranypénzeket szórt ki elé egy asztalra, és Grandet órák hosszat le nem vette a szemét az aranyról; olyan volt, akár a gyermek, aki midőn látni kezd, szakadatlanul ugyanazt a tárgyat bámulja ostobán, és mint ahogy a gyermek is mosolyog, a jóember is elmosolyodott, fájdalmasan.

- Melenget! - mondta néha-néha, és az arca az üdvözültek boldogságától ragyogott.

Amikor a plébános eljött hozzá, hogy feladja az utolsó kenetet, néhány órája halottnak tűnő szeme étellel telt meg az ezüstkereszt, a gyertyatartók és a szenteltvíztartó láttán, mereven nézte a kegytárgyakat, és orrgumója még egyszer, utolszor, megmozdult. Amikor a pap az ajkához közelítette az aranyozott ezüstszerűt, hogy megcsókoltassa Krisztus képmását, Grandet ijesztő mozdulattal próbálta megragadni, és ez az utolsó erőfeszítés az életébe került.

Eugénie-t szólította, nem látta, hogy ott térdepel előtte: a lány könnyeit hullajtotta a már hideg kézre.

- Áldjon meg, apám - kérte.

- Vigyázz mindenre! Elszámolsz velem odafönt - mondta Grandet, utolsó szavaival is bizonyítva, hogy a legjobb, ha a fősvény keresztény vallású.

Eugénie Grandet magára maradt hát a világban, ebben a házban, csak Nanon maradt meg neki: abban legalább bizonyos lehetett, hogy Nanon a pillantásából is ért, ő volt az egyetlen lény, aki megértette, aki önmagáért szerette, akivel beszélhetett a bánatáról. A hosszú Nanon Eugénie gondviselője lett. Nem is szolgáló volt már, hanem alázatos barátnő.

Apja halála után Eugénie megtudta Cruchot-tól, hogy a saumuri járásban elterülő földbirtokaiból háromszázezer frankos évjáradékot húz, további hatmilliója évi három százalékot kamatozó hatvanfrankos kötvényekben fekszik (a kötvények ekkor hetvenhét frankot értek), ezenkívül van kétmilliója aranyban és százezer frankja tallérban, nem számolva az esedékes bérleti díjakat. A becslések szerint javainak összessége tizenkétmillióra rúgott.

„Hol lehet az unokatestvérem?” - tűnődött Eugénie. Azután, hogy Cruchot mester felvilágosította róla Eugénie-t, hogy mekkora vagyont örökölt, és hogy a vagyonnal immár szabadon rendelkezik, a lány kettesben maradt Nanonnal. A kandalló két sarkánál üldögéltek az üressé vált szálában, ahol minden a múltat idézte a magasított széktől, amelyen az anyja üldögélt, a pohárig, amelyből Charles ivott.

- Magunkra maradtunk, Nanon!

- Bizony, kisasszonykám, és ha tudnám, merre jár az az aranyos, magam mennék érte.

- A tenger választ el tőle - mondta Eugénie.

Miközben a szegény örökös nő így kesergett öreg szolgálója társaságában a hideg és komor házban, amely számára a világegyetem volt, Nantes-től Orléans-ig másról se beszéltek, csak a Grandet kisasszony tizenkétmilliójáról. Eugénie-nek az volt az első ténykedése, hogy adott Nanonnak ezerkétszáz frank életjáradékot, és mivel hatszáz frankja amúgy is volt, a szolgáló jó parti lett. Egy szűk hónapig viselte még a pártát, aztán Antoine Cornoiller oltalma alatt asszonysorba lépett, a férj meg Grandet kisasszony főintézőjévé lépett elő. Cornoiller-nének hatalmas előnye volt kortársaival szemben. Jóllehet ötvenkilenc éves volt, nem látszott negyvennél többnek. Vaskos arcvonásai ellenálltak az idő ostromának. Hála szerzetesi életrendjének, fittyet hányhatott az öregségnek, makkegészséges volt, az arca rózsás maradt. Talán sohasem volt olyan szemrevaló, mint esküvője napján. A csúnyasága most kamatozott, terebélyes, kövér, erős volt, elpusztíthatatlan arca boldogságtól ragyogott: néhányan irigyelni kezdték Cornoiller sorsát.

- Színtartó anyagból van - mondta a posztókereskedő.

- Akár gyereket is szül, ha akar - mondta a sókereskedő -, tisztesség ne essék szólván, olyan jól van tartósítva, mintha sós pácban lett volna.

- Nanon gazdag, jól jár ez a Cornoiller fiú - mondta egy másik szomszéd.

Amikor Nanon kilépett az öreg házból, hogy a kanyargós utcán lemenjen a plébánia-templomba, mindenki jókívánságokkal halmozta el, hiszen az egész szomszédság szerette.

Eugénie-től három tizenkét személyes étkészletet kapott nászajándékba. Cornoiller-t úgy meglepte ez a bőkezűség, hogy könnyekkel a szemében beszélt úrnőjéről: négyfelé vágatta volna magát érte. Cornoiller-né Eugénie bizalmas barátnője lett, és ez éppolyan boldogság

volt számára, mint az, hogy egy férj állt az oldalán. Végre ő nyithatta-csukhatta az éléskamrát, reggelente ő adhatta ki az élelmiszert, úgy, ahogy megboldogult gazdája tette volna. Meg aztán két cselédnek parancsolhatott, egy szakácsnőnek meg egy szobalánynak, ez utóbbinak az volt a feladata, hogy a ház fehérműjét rendben tartsa, és megvarrja a kisasszony ruháit. Cornoiller csósz és főintéző volt egy személyben. Fölösleges is mondani, hogy a Nanon által kiválasztott szakácsnő és szobalány valóságos *gyöngyszem* volt. Grandet kisasszonynak tehát négy határtalanul odaadó szolgálója lett. A Cornoiller házaspár olyannyira a Grandet által meghonosított szigorú szellemben és módszerekkel folytatta a sáfárkodást, hogy a majorosok jószerivel észre sem vették a jóember halálát.

Eugénie harmincéves lett, és még semmi öröme nem volt az életben. Fénytelen, szomorú gyerekkora olyan anya oldalán telt el, akinek félreismert, sebzett szíve szüntelenül szenvedett. Az anya örömmel hagyta el a földi világot, de a gyermekét szánta, amiért annak még élnie kell, és némi lelkiismeret-furdalást és örök hiányérzetet hagyott a lelkében. Első és egyetlen szerelme a bánat forrása volt Eugénie számára. Épp csak néhány napig látta szerelmesét, és két, titkon váltott csók között neki adta szívét, aztán a férfi elment, egy egész világ választotta el tőle. Ez a szerelem, amelyet apja megátkozott, jószerint anyja életébe került, és csupán törékeny reményekkel vegyes fájdalommal okozott Eugénie-nek. Így hát eladdig erejét tékozolva iramodott a boldogság nyomába, és nem volt miből új erőt merítenie. A lélek életében, csakúgy, mint a testében, van kilégzés és belégzés: a léleknek magába kell szívnia, át kell hasonlítania egy másik lélek érzelmeit, hogy aztán annál dúsabban térítse vissza őket. E szép emberi jelenség nélkül nincs élet a szívben; a szív fuldoklik, szenved, elsorvad.

Eugénie szenvedni kezdett. Számára a vagyon nem volt se hatalom, se vigasz; őt csak a szerelem meg a vallás éltethette, a jövőbe vetett hit. Az örökkévalóságot a szerelem tárta fel előtte. A szíve és az evangélium két eljövendő világot ígért. Éjjel-nappal két végtelen eszme mélységeibe merült, s a két gondolat talán eggyé forrt össze benne. Befelé fordult, szerelmes volt, és azt hitte, a férfi viszonszereti. Hét év alatt mindent elárasztott a szenvedélye. A kincse nem az a sok millió volt, amelynek a hozama egyre csak halmozódott, hanem a Charles ládikája, az ágya fölé függesztett két arckép, az apjától visszavásárolt ékszerek, amelyeket büszkén rakosgatott szét a kis szekrény vattával bélelt fiókjában, a nagynénje gyűszűje, amelyet édesanyja használt, és amelyet most ő mindennap áhítatosan elővett, hogy egy hímzésen dolgozzék: e Pénélopé-munkába csupán azért fogott, hogy az ujjára húzhassa az emléket ébresztő aranygyűszűt.

Valószínűtlennek látszott, hogy Grandet kisasszony férjhez menne, amíg a gyászév le nem telik. Közismert volt kegyeletes vallásossága. Ennek megfelelően a Cruchot család, amelynek a politikáját bölcsen irányította az öreg abbé, beérte azzal, hogy szíves gondoskodással halmozva el, behálózza a gazdag örökösöt.

A környék legszenvedélyesebb és legodaadóbb cruchotistáiból álló társaság lepte el minden este Eugénie házat, a vendégek egymást fölülmulva, ezerféleképpen zengték a ház úrnőjének dicséretét. Volt állandó udvari orvosa, főalamizsnása, kamarása, főkomornyikja, miniszterelnöke és mindenekelőtt kancellárja, egy olyan kancellárja, aki mindenbe beleszólt. Ha az örökös nő uszályhordozót óhajtott volna, azt is kerítették volna neki. Királynő volt, a legbuzgóbban körülhízelgett királynő a világon. A hízelkedés sohasem fertőzi meg a nemes szívet, csak a kisszerű emberek sajátja, akik szántsándékkal még kisebbre zsugorodnak, hogy beférkőzzenek annak a személynek az életkörébe, aki körül legyeskednek. A hízelgés önös érdekeket feltételez. Ekként azok, akik minden este benépesítették Grandet kisasszony (vagy ahogy ők nevezték: de Froidfond kisasszony) termét, magasztaló hódolattal halmozták el Eugénie-t. Ez a dicshimnuszkoncert, amely újdonság volt a számára, elébb pirulásra készítette a lányt, ám

bármily otrombák voltak is a bókok, a füle észrevétlenül hozzászókkott a szépsége dicséretéhez, úgyhogy ha egy jövevény csúnyának találta volna, ez a becsmérés érzékenyebben érintette volna, mint nyolc évvel korábban. Végül már örült a hízelgésnek, és titkon bálványa lába elé tette. Lassanként megszokta, hogy úgy bánnak vele, mint egy királynővel, és hogy udvartartása estéről estére benépesül.

De Bonfons elnök úr volt a kis társaság hőse, a vendégek szüntelenül az ő szellemét, küllemét, műveltségét, szeretetreméltóságát méltatták. Az egyik megjegyezte, hogy két év alatt jelentősen gyarapította a vagyonát, hogy de Bonfons legalább tízezer frankos évi jövedelmet hoz, és hogy a többi Cruchot-birtokhoz hasonlóan beékelődik az örökös nő hatalmas földjei közé.

- Tudja-e, kisasszony - mondta az egyik bennfentes -, hogy a Cruchot-knak negyvenezer frank évi jövedelme van?

- Hát még a megtakarított pénzük! - tette hozzá egy kipróbált cruchotista, de Gribeaucourt kisasszony. - Egy párizsi úr legutóbb kétszázezer frankot ajánlott fel Cruchot úrnak a közjegyzői irodájáért. Ha ugyanis békebírónak nevezik ki, el kell adnia a klientéláját.

- De Bonfons úr örökébe akar lépni, a bíróság elnöki posztjára pályázik - fűzte tovább a szót d'Orsonvalné -, hiszen az elnök úr tanácsos lesz, aztán a legfelsőbb bíróság elnöke; az ő tehetőségével biztosan felviszi odáig.

- Hát igen, rendkívüli ember - szólt valaki. - Ugye ön is így véli, kisasszony?

Az elnök úr minden tőle telhetőt megtett, hogy megjelenése összhangban legyen a szerepével. Jóllehet negyvenesztendő volt, s barna, visszataszító arca olyan gyűrött, mint amilyen jobbára a jogászberek ábrázata, fiatalember módjára öltözködött, sétapálcát forgatott a kezében, de Froidfond kisasszonynál sohasem tubákkolt, mindig fehér nyakkendőben és olyan ingben jelent meg, amelynek széles redőjű mellfodra rokoni hasonlatosságot teremtett viselője és a pulyka-faj egyedei közt. Családias hangot ütött meg a szép örökös nővel, és így szólította:

- Kedves Eugénie-nk!

Egyszóval, ha eltekintünk a jelenlévők számától, ha a tombolát whisttel helyettesítjük, és ha megfeledkezünk az öreg Grandet házaspárról, az imént vázolt kép alig különbözik a hajdanitól. A falka változatlanul üldözte Eugénie-t és a millióit; csak épp ez a falka hangosabban kerítette be zsákmányát. Ha Charles betoppant volna a messzi Indiából, ugyanazokkal a személyekkel és önös érdekekkel találkozott volna, mint annak idején. Des Grassins-né, aki iránt Eugénie csupa kedvesség és jóság volt, változatlanul kellemetlenkedni próbált a Cruchot-knak. De, akár csak annak idején, Eugénie alakja kimagaslott a csoportképből; és csakúgy, mint annak idején, most is Charles lett volna itt a fejedelem. Hanem azért volt némi haladás. Az elnök régebben csak Eugénie születésnapján kedveskedett virágcsokorral, mostanában viszont rendszeresen.

Minden este gyönyörű, hatalmas csokrot hozott a gazdag örökös nőnek, a virágot Cornoiller-né tüntetően egy befőttesüvegbe rakta, majd mihelyt eltávoztak a vendégek, kidobta az udvar sarkába.

Kora tavasszal des Grassins-né azzal próbálta megzavarni a cruchotisták boldogságát, hogy de Froidfond márkiról beszélt Eugénie-nek, azt bizonygatta, hogy a tönkrejutott család visszanyerné régi dicsőségét, ha az örökös nő házassági szerződéssel visszajuttatná a birtokát. Felemlgette a felsőházi tagságot, a márkinői címet, és beleegyezésnek vélve Eugénie megvető mosolyát, elhíresztelte, hogy Cruchot elnök úr házassága nem is olyan bizonyos, mint gondolná az ember.

- Igaz, hogy Froidfond úr ötvenéves - mondogatta -, de nem látszik idősebbnek Cruchot-nál; igaz, hogy özvegyember és gyerekei vannak, de márki, tagja lesz a felsőháznak, és manapság keresve se talál ilyen jó partit. Úgy igaz, ahogy mondom, Grandet apó is azért csatolta jószágát a froidfond-i uradalomhoz, mert azt akarta, hogy a lánya bekerüljön a Froidfond családba. Ő maga mondta nekem nem is egyszer. Nagy kópé volt ám a jóember!

- Hogy lehet az, Nanon - mondta egy este lefekvéskor Eugénie -, hogy hét év alatt egyetlen levelet se küldött.

Amíg Saumurben így zajlott az élet, Charles vagyont szerzett Indiában. Először is jó áron adta el az árukészletét. Nyomban hatezer dolláros tőkéhez jutott. Az egyenlítői keresztelő sok előítéletet „le mosott” róla: rádöbrent, hogy a vagyonszerzés legjobb módja az egyenlítő vidékén éppúgy, mint Európában, az emberek adásvétele. Elhajózott tehát Afrika partjaihoz, cserekereskedelmet folytatott a négerekkel, aztán az embereken meg a legelőnyösebben értékesíthető árukon egyaránt túladott azokon a különféle piacokon, ahova érdekei vezérelték. Olyan szorgalmasan tevékenykedett, hogy egy perc szabad ideje sem maradt. Nem hagyta nyugodni az a gondolat, hogy egyszer hatalmas vagyon dicsfényével övezve tér vissza Párizsba, és ott még ragyogóbb rangot vív ki, mint amit elvesztett.

Mivel sok országban, sokféle ember között megfordult és a legellentétebb szokásokat tapasztalta, megváltozott a gondolkodása, szkeptikus lett. Nem volt már határozott fogalma róla, hogy mi az igazságos és mi az igazságtalan, hiszen ami az egyik országban bűnnek minősült, az a másikban erénynek számított. Minden pusztá érdek volt körülötte, az ő szíve is kihűlt, megkeményedett, kiszikkadt. A Grandet-vér kiütközött belőle, Charles kemény lett, haszonleső. Kínaiakkal, négerekkel, fecskefészkekkel, gyerekekkel, művészekkel kereskedett; nagyban üzte az uzsorát. Mindennapos dolog volt a számára, hogy áthágja a vámjogokat, és ez oda vezetett, hogy egyre gátlástalanabbá vált az emberi jogok tekintetében is. Saint-Thomas-ra járt, bagóért felvásárolta a kalózok rabolt áruját, és oda szállította, ahol kereslet mutatkozott.

Első útjára még elkísérte Eugénie nemes és tiszta arca, az volt neki a lány emléke, ami a spanyol tengerészeknek a magukkal vitt Szűz Mária-kép, első sikereit még a gyöngéd teremtés könyörgései, fohászaiból bűvös hatásának tulajdonította, ám később a néger, mulatt, fehér, jávai nők, az egyiptomi hastáncosnők, az orgiák és a különböző országokbeli kalandok kitörölték szívéből unokanővére képét, Saumurt, a házat, a padot, a folyosón lopott csókot. Csak az öreg falak övezte kis kertre emlékezett, mert ott kezdődött kockázatos élete, de a családját megtagadta: a nagybátyja vén kutya volt, aki kicsalta az ékszereit; Eugénie-nek nem volt helye sem a szívében, sem a gondolatai közt: üzleti ügy volt, hatezer franknyi adósság. Ez a magatartás, ez a gondolkozásmód magyarázatot ad Charles Grandet hallgatására. Indiában, Saint-Thomas-n, Afrika partjainál, Lisszabonban és az Egyesült Államokban az üzér a Sepherd álnevet használta, hogy ne kompromittálja valódi nevét. Carl Sepherd nyugodtan mutatkozhatott fáradhatatlannak, vakmerőnek, pénzsóvárnak mindenütt, olyan férfiként viselkedhetett, aki eltökélvén, hogy *quibuscumque viis*¹² vagyont szerez, siet minél előbb fátylat borítani a becstelenségre, hogy hátralevő napjait aztán tisztességes emberként élje le. Ezzel a módszerrel rövid idő alatt nagy vagyonra tett szert. 1827-ben visszatért hát Bordeaux-ba egy királpárti kereskedelmi vállalat szép kétárbocosán, a *Marie-Caroline*-on. Egymillió-kilencszázezer frank értékű aranyport hozott három alaposan körülbroncsozott hordóban, azt remélte, hét-nyolc százalékos hasznot húzhat az aranyából, ha Párizsban pénzt veret belőle. Ugyanezen a hajón utazott egy nemesember, aki őfelsége X. Károly kamarása volt. D'Aubrion, ez a derék öregúr, elkövette azt a bolondságot, hogy egy divatos hölgyet vett feleségül. D'Aubrionnak a

¹² Mindenáron.

szigeteken volt a vagyona, és azért kellett odautaznia, hogy eladja a birtokát, és a kapott pénzből pótolja, amit a felesége elherdált. A d'Aubrion de Buch családból származó d'Aubrion úrnak és hitvesének (a család utolsó kapitánya¹³ még 1789 előtt meghalt), akiknek mintegy húszezer frankra zsugorodott az évi jövedelmük, volt egy meglehetősen csúf lányuk, őt az anya hozomány nélkül szerette volna férjhez adni, lévén, hogy a vagyon épp csak hogy arra volt elegendő, hogy megéljenek Párizsban. E tervet a nagyvilági társaság - bármily ügyességet tulajdonított is a divatos hölgyeknek - nehezen kivitelezhetőnek tartotta. Maga d'Aubrionné is csaknem feladta a reményt, valahányszor a lányára nézett, bárkinek a nyakába varrta volna, akár egy rangkóros férfinak is.

D'Aubrion kisasszony hosszú és vézna volt, mint a szitakötő; megvetően lebiggyedő szájára ráhajló hosszú, duzzadt végű orra általában sárgás színű, étkezések után azonban bíborvörös volt, és ez az emésztéssel kapcsolatos jelenség kellemetlenebbül hatott a sápadt és unott ábrázat közepén, mint bármely más arcon. Egy szó, mint száz, olyan volt, amilyennek egy harmincnyolc éves, még szép anya kívánhatta, aki vár még valamit az élettől. Az előnytelen vonásokat ellensúlyozandó, d'Aubrion márkiné rendkívül előkelőre formálta a lányát, olyan egészséges táplálkozást írt elő neki, amely ideiglenesen elfogadható hússzint kölcsönzött az orrának, bevezette az ízléses öltözködés művészetébe, jó modorra szoktatta, megtanította azokra az édes-bús pillantásokra, amelyek érdeklődést ébresztenek a férfiban, és elhitetik vele, hogy most talált rá álmai tündérére; megmutatta a lányának, hogyan kell a lábát használni, hogyan kell a kellő pillanatban ráirányítani a figyelmet, és épp akkor megcsodáztatni a kicsinységét, amikor az orra nem áll elvörösödni; egyszerűen, mindent kihozott a lányából, amit csak lehetett. Bő ujjak, hamis látszatot keltő blúzok, fidres-fodros, dudoros ruhák, szoros, magas fűzők segítségével olyan érdekes női készítményt állított elő, hogy az anyák okulása végett érdemes lett volna múzeumban kiállítani az eszközöket. Charles jól összemeglekedett d'Aubrionnéval, aki mást sem akart, mint összemeglekedni Charles-lal. Sokan állítják, hogy a hajóút alatt a szép d'Aubrionné egyetlen módszert sem hanyagolt el a gazdag vőjelölt rabul ejtésére. Amikor 1827. június havában Bordeaux-ban partra szálltak, a d'Aubrion család és Charles ugyanabban a szállodában szállt meg, és együtt is utaztak Párizsba. A d'Aubrion-palota alaposan be volt táblázva, Charles-ra várt, hogy töröltesse a jelzalogot. Az anya már arról beszélt, milyen örömmel engedi majd át a földszintet a vejének és a lányának. Nem osztotta d'Aubrion úr előítéleteit a nemességről, megígérte Charles Grandet-nak, hogy olyan királyi rendeletet szerez a jó X. Károlytól, amely őt, Grandet-t, feljogosítja a d'Aubrion név viselésére és a címerhasználatra, s egy Aubrionban alapítandó, harminchatezer frank jövedelmet hozó hitbizomány révén biztosítja számára a Buch nemesura és Aubrion márkija cím öröklődését. Ha egybeolvasztják a vagyonukat, megértésben élnek, és jól fizetett hivatalt vállalnak, több mint százezer frankos évi jövedelmet mondhatnak majd magukénak a d'Aubrion-palota lakói.

- És ha az embernek évi százezer frankja, neve, családja van, ha bejáratos az udvarhoz, mert az biztos, hogy kamarássá neveztetem ki önt, akkor előtte a pálya - mondogatta a hölgy Charles-nak. - Választhat, lehet önből államtanácsi előadó, prefektus, követségi titkár, követ. X. Károly nagyon szereti d'Aubriont, gyerekkoruk óta ismerik egymást.

Charles becsvágyát úgy felajzotta az asszony, hogy az egész hajóút alatt azokat a reményeket dédelgette, amelyeket az ügyes kéz meghittnek szánt beszélgetésekben hintett el benne. Charles azt hitte, hogy a nagybátyja elintézte az apja ügyeit, és máris az lebegett a szeme előtt, hogy befészkelje magát a Saint-Germain negyedbe, ami akkoriban mindenki vágyálma volt, és

¹³ Délfrancia nemesi cím.

ott Mathilde kisasszony kék orrának az árnyékában d'Aubrion grófként bukkan fel, ahogy egykor a Dreux-k Brézévé változva tűntek fel. Elkápráztatta az elutazásakor még ingatag Restauráció virágzása, magával ragadták a csillogó arisztokratikus eszmék, Párizsban sem józanodott ki a hajón kezdődött mámorából, és eltökélte, mindent megtesz, hogy arra a magas polcra jusson, amelyet anyósa önös érdekből megcsillantott előtte. Az unokanővére nem volt már több a számára, mint egy pont a ragyogó távlatok végtelenjében.

Viszontlátta Annette-ot. Annette mint nagyvilági hölgy azt tanácsolta régi barátjának, hogy okvetlenül kösse meg ezt a házasságot, és megígérte Charles-nak, hogy minden nagyravágyó vállalkozásában segítségére lesz. Annette repesett a boldogságtól, hogy csúf és unalmas kisasszonyt vétet el Charles-lal, akit az Indiában töltött évek roppant vonzóvá tettek: az arca napbarnított lett, a mozdulatai határozottságot, vakmerőséget sugároztak, olyan férfira vallottak, aki megszokta, hogy döntsön, uralkodjék, győzedelmeskedjék. Charles fellélegzett Párizsban, amikor látta, hogy megfelelő szerephez juthat.

Des Grassins, amikor értesült megérkezéséről, közeli házasságáról, vagyonáról, felkereste Charles-t, hogy közölje vele: háromszázezer frankkal apja minden adósságát felszámolhatja.

Charles épp nagy tárgyalásban volt az ékszerésszel, akitől a d'Aubrion kisasszonynak nászajándékba szánt ékszereket megrendelte, és aki most a rajzokat hozta el. Charles csodálatos gyémántokat hozott Indiából, de a megmunkálás, az ezüstnemű, a fiatal pár nehéz és haszontalan ötvöstárgyai így is több mint kétszázezer frankba kerültek. Charles nem ismerte meg des Grassins-t, és annak a divatfinak a pökhendiségével fogadta, aki Indiában négy embert ölt meg különféle párbajokban. Des Grassins úr már harmadszor kereste fel. Charles fagyosan meghallgatta; aztán, anélkül, hogy pontosan értette volna, miről van szó, így válaszolt:

- Az apám ügyei nem tartoznak rám. Nagyon lekötelezett, uram, az ügybuzgalmával, de magamra nézve nem látom hasznát a szolgálatainak. Nem azért szedtem össze véres verítékkal csaknem kétmilliót, hogy most apám hitelezőinek a lába elé szórjam a pénzt.

- És ha az atyja ellen néhány nap múlva kimondják a csődöt?

- Uram, néhány nap múlva már d'Aubrion gróf lesz a nevem. Beláthatja, hogy nekem édes mindegy. Egyébként is, ön jobban tudja, mint jómagam, hogy ha valakinek százezer frankos jövedelme van, annak az apja sohasem ment csődbe. - S azzal udvariasan az ajtó felé tessékelte des Grassins uraságot.

Ez év augusztus havának elején Eugénie azon a kis fapadon üldögélt, amelyen hajdan az unokatestvére örök szerelmet fogadott neki; ha szép idő volt, itt szokott reggelizni. A szegény lány abban lelte kedvét ezen az üde, vidám reggelen, hogy emlékezetébe idézte szerelme minden nagy és apró eseményét és a szerelmét követő sorscsapásokat. A nap beragyogta a keresztül-kasul repedezett, omladozó szép falat, amelyhez a szeszélyes örökös nő parancsára senkinek sem volt szabad hozzányúlnia, pedig Cornoiller eleget mondogatta a feleségének, hogy a végén még rászakad valakire. E pillanatban a postás kopogtatott, átadott egy levelet Cornoiller-nének, aki már szaladt is a kertbe.

- Levele van, kisasszony! - kiáltotta. Odaadta az úrnőjének, és azt kérdezte: - Ez az a levél, amit várt?

E szavak éppoly erős visszhangot vertek Eugénie szívében, mint a valóságban az udvar és a kert falai közt.

- Párizsból!... Tőle jött! Hát megérkezett.

Eugénie elsápadt, és egy kis ideig felbontatlanul tartogatta a kezében a levelet. Túl hevesen vert a szíve, semhogy fel tudja bontani és elolvasni.

A hosszú Nanon ott állt előtte csípőre tett kézzel, viharvert arcáról csak úgy sütött a boldogság.

- Olvassa már, kisasszony!...

- Ó, Nanon, miért Párizsba ment, amikor Saumurból indult útnak?

- Olvassa el, majd megtudja.

Eugénie reszketve bontotta fel a levelet. Egy utalvány hullott ki belőle, a saumuri *Des Grassins-né és Corret* bankban beváltható utalvány. Nanon fölvette.

Kedves kuzinom!...

„Már nem Eugénie vagyok” - gondolta a lány, és összeszorult a szíve.

Ön...

„Azelőtt tegezett!”

Eugénie összefonta a karját, nem merte tovább olvasni a levelet, és kövér könnyecsek csordultak ki a szeméből.

- Meghalt? - kérdezte Nanon.

- Akkor nem tudna írni! - felelte Eugénie.

Aztán végigolvasta az alábbi levelet:

Kedves kuzinom! Ön bizonyára örömmel veszi a hírt, hogy vállalkozásom sikerrel járt. Ön szerencsét hozott nekem, gazdagon tértem haza. Követtem nagybátyám tanácsait, szegénynek a haláláról, csakúgy, mint nagynéném haláláról, most értesültem des Grassins úrtól. Az, hogy a szüleink meghalnak, a természet rendje, és egyszer majd nekünk is követnünk kell őket. Remélem, hogy ön is megvigasztalódott azóta. Hát igen, az idővel nem lehet dacolni. Bizony, kedves kuzinom, bármily szomorú is ez nekem, az illúziók ideje lejárt. Hogy is lehetne másként! Sok országot bejártam, gondolkoztam a világ során. Gyermekként indultam útnak, és férfiként tértem vissza. Ma már sok olyasmire gondolok, ami azelőtt meg se fordult a fejemben. Ön szabad, kuzinom, és egyelőre én is szabad vagyok: látszólag semmi sem állhat kisdéd terveink útjába; de én túlon túl nyíltszívű természet vagyok, semhogy eltitkolhatnám ön előtt ügyeim állását. Sohasem feledkeztem meg róla, hogy elígértem a szívemet: hosszú tengeri útjaim során újra meg újra eszembe jutott a fapadocska...

Eugénie úgy ugrott fel, mintha izzó parázs lett volna alatta, és átült az udvari lépcső egyik fokára.

...a fapadocska, amelyen örök szerelmet esküdtünk egymásnak, a folyosó, a szürke szála, az én manzárszobám és az az éjszaka, amikor ön szíves figyelmességével megkönnyítette a boldogulásomat. Igen, ezek az emlékek tartották bennem a lelket, és azt hajtogattam magamban, hogy a megbeszélte órában ön mindig rám gondol, mint ahogy én is gyakran gondoltam önre. Nézte-e a felhőket kilenc órakor? Ugye, igen? Így hát nem akarom elárulni azt a számomra szent barátságot; nem, én nem vezethetem félre önt. Arról van szó, hogy olyan házasság kínálkozik számomra, amely pontosan kielégíti a házassággal szemben támasztott igényemet. Szerelem a házasságban: hiú ábránd. A tapasztalatom ma azt parancsolja nekem, hogy engedelmességyem a társasági törvényeknek, s a házasságom feleljen meg mindazoknak az illemszabályoknak, amelyeket a világ megkövetel. Namármost, az a kis korkülönbség, ami köztünk van, talán hátrányosabb hatással volna az ön jövőjére, kedves kuzin, mint az enyémre. Nem is szólok az ön erkölcsi felfogásáról, neveltetéséről, szokásairól, amelyek csöppet sem illenek bele

a párizsi életbe, és kétségkívül nem férnek össze az én távolabbi terveimmel. Úgy tervezem, hogy nagy házat viszek majd, sok vendéget fogadok, és ha jól emlékszem, ön a békés, nyugodt életet kedveli. Nem, még őszintébb leszek, legyen ön a helyzetem bírója, joga van rá, hogy megismerje és megítélje. Jelenleg nyolcvanezer frank jövedelemmel rendelkezem. Ez a vagyon lehetővé teszi, hogy beházasodjam a d'Aubrion családba, amelynek az örököse, egy tizenkilenc éves ifjú teremtés nem kevesebbet ad hozományként, mint a nevét és rangját, a tiszteletbeli kamarási méltóságot öfelsége mellett, valamint egy igen magas hivatalt. Önnek bevallhatom, kedves kuzinom, a legkevésbé sem vagyok szerelmes d'Aubrion kisasszonyba, de a frigy révén olyan társadalmi pozíciót biztosíthatok a gyermekeimnek, amelynek az előnyei idővel felbecsülhetetlenek lesznek: a monarchikus eszmék rohamosan tért hódítanak, így tehát néhány év múlva a fiam, immár d'Aubrion márkí, egy negyvenezer frank jövedelmet hozó hitbizomány birtokosa, azt a helyet foglalhatja el az államgépezetben, amelyhez a leginkább kedve van. Nem feledkezhetünk meg szülői kötelességeinkről. Látja, kuzinom, milyen őszintén feltárom ön előtt a szívemet, reményeimet, vagyoni helyzetemet! Lehet, hogy ön már nem is emlékszik hét évvel ezelőtti gyerekségeinkre, de én, én nem felejtettem el sem az ön gyöngédségét, sem az én szavaimat; minden szavamra emlékszem, még a legkönnyelműbbekre is, azokra, amelyekre egy nálamnál kevésbé lelkiismeretes, kevésbé romlatlan, kevésbé egyenes lelkű fiatalember már nem is gondolna. Azzal, hogy elárulom önnek, a házasságom pusztán érdekházasság, s még mindig emlékszem gyermekkori szerelmünkre, vajon nem az ön diszkréciójára bízom-e magam, nem az ön kezébe teszem-e le sorsomat, nem azt vallom-e be, hogy ha történetesen le kell mondanom társasági ambícióimról, szíves örömet meglegezzem azzal az egyszerű, tiszta boldogsággal, amelyet ön oly érzékletes képekkel festett le előttem?...

Tam tara, tam tari, tim tara, tom!

Tom tari, tim tara... - dúdolgatta Charles Grandet a *Non più andrai* dallamára, majd aláírta:

Híve,
Charles

„Mennydörgős mennykő, mit össze kell tapintatoskodni!” - mondta magában.

Aztán előkereste az utalványt, és a levél alá biggyesztette.

Ui.: Mellékelten küldök önnek egy pénzesutalványt a des Grassins bankházhoz, az aranyban folyósítandó nyolcezer frankkal azt az összeget térítem meg a kamatokkal együtt, amelyet kölcsönözni kegyeskedett. Várom, hogy Bordeaux-ból megjöjjön egy ládám, van benne néhány holmi, amelyet örök hálám jeléül, szíves engedelmével, önnek szánok. Ön az Hillerin-Bertin utcába, az Aubrion-palotába küldheti a piperekészletemet a postakocsival.

- A postakocsival! - kiáltotta Eugénie. - Amikor én azért a holmiért ezerszer odaadtam volna az életemet!

Szörnyű és teljes szerencsétlenség. A hajó elsüllyedt, egyetlen szalmaszál sem maradt a remények hatalmas óceánján.

Némely nő, ha elhagyják, kiragadja vetélytársa karjából a szeretett férfit, megöli, és a világ végére, a vérpadra vagy a sírba menekül. Szép tett, nem kétséges; e bűntény indítóoka olyan fennkölt szenvedély, amely tiszteletet ébreszt a földi bírákban. Más nők főt hajtanak és némán szenvednek, sorvadoznak és beletörődnek sorsukba, sírnak és megbocsátanak, imádkoznak és emlékeznek életük utolsó percéig. Ez szerelem, az igazi szerelem, az angyali lelkek szerelme,

büszke szerelem, amely fájdalomából él, és abba hal bele. Ezt érezte Eugénie is, miután elolvasta az iszonyú levelet. Az égre vetette tekintetét, anyja utolsó szavaira gondolt; lám, szegény - mint nem egy haldokló - csalhatatlan éles szemmel a jövőbe látott, és Eugénie, felidézve magában anyja halálát, prófétai életét, egy szemvillanással fölmérte önnön végzetét. Nem maradt más hátra a számára, mint hogy kiterjesztve szárnyait az ég felé törekedjen, imádságok között éljen, míg el nem jő a megváltó halál.

- Anyámnak igaza volt - mondta sírva. - Szenvedni és meghalni.

Lassú léptekkel ment be kertjéből a szobába. Szokásától eltérően nem a folyosó felé került, de az ódon szobában is unokatestvére emléke kísértett: a kandallón ott volt az a bizonyos csészealj (Eugénie ezt használta minden reggelinél), és ott volt a régi sevrès-i porcelán cukortartó is. Ez a délelőtt ünnepélyesnek és eseménydúsnak ígérkezett Eugénie számára. Nanon a plébános jövetelét jelentette. Ez a plébános, Cruchot-ék rokona lévén, de Bonfons elnök érdekeit képviselte. Az öreg abbé néhány napja rábírta, hogy adja Grandet kisasszony tudtára: vallási okokból nem térhet ki a házasságkötés elől. Eugénie azt hitte, hogy lelkipásztora azért az ezer frankért jön, amelyet minden hónapban kap tőle a szegények számára, szólt is Nanonnak, hogy menjen a pénzért, de a pap mosolyogva így szólt:

- Ma, kisasszony, azért jöttem, hogy arról a szegény lányról beszéljek önnek, akinek a sorsát Saumur egész városa a szívében viseli, és aki, nem lévén könyörületes önmaga iránt, nem keresztényi módon él.

- Jaj, istenem! Tisztelendő úr, olyan lelkiállapotban talál, úgy lefoglal a saját bajom, hogy képtelen vagyok a felebarátommal törődni. Nagyon boldogtalan vagyok, nincs más menedékem, csak az egyház; az ő széles kebelét nem feszíti szét sok-sok bánatunk, a hitből vigaszt meríthetünk, a forrása sosem apad el.

- Nos, kisasszony, ha azzal a lánnyal törődünk, önnel törődünk. Hallgasson rám! Ha üdvözülni akar, csak két úton járhat: vagy visszavonul a világtól, vagy követi a világ törvényeit; vagy földi végzetének, vagy égi hivatásának engedelmessékedik.

- Ó, az ön hangja éppen abban a pillanatban szól hozzám, amikor egy hangot szerettem volna hallani. Igen, az Isten küldte hozzám, uram. Hátat fordítok a világnak, és egyedül Istennek élek majd, csöndben, magányosan.

- Jól meg kell gondolnia, lányom, mielőtt a sorsdöntő elhatározásra jut. A házasság: élet, az apácafátyol halál.

- Jöjjön hát a halál, a gyors halál, tisztelendő úr! - kiáltotta rémisztő hevességgel Eugénie.

- A halál? De hiszen önnek kötelességei vannak a társadalom iránt, kisasszony! Vagy nem ön-e a gyámolítója azoknak a szegényeknek, akiknek télen ruhát, tűzifát, nyáron munkát ad? Az ön hatalmas vagyona kölcsön, ezt a kölcsönt vissza kell adni, és ön jó hívő módjára eszerint élt. Zárdába temetkeznie önzés volna, vénkisasszonynak maradnia meg oktalanság. Először is, hogy tudná egyedül igazgatni roppant vagyonát? Még el is veszíthetné. Hamarosan ezer pör szakadna a nyakába, és a megoldhatatlan nehézségek hálójában vergődne. Higgyen lelkipásztorának: önnek férjre van szüksége, önnek meg kell őriznie azt, amit Istentől kapott. Úgy beszélek önnek, mint nyájam kedves bárányával. Ön sokkal őszintébben szereti Istent, sem-hogy itt alant ki ne érdemelje az örök üdvösséget. Ön az egyik legszebb éke e földi világnak, melynek Istennek tetsző példákkal szolgál.

E pillanatban des Grassins-né jelentette be magát. A bosszúvágy és nagy kétségbeesés vezette Eugénie-hez.

- Kisasszony... - mondta. - Ó, a tisztelendő úr is itt van!... Akkor egy szót se szólok, én üzleti ügyben járok, de látom, nagy tanácskozásban vannak.

- Asszonyom - szólt a plébános -, átengedem önnek a terepet.

- Ó, tisztelendő úr, jöjjön vissza néhány perc múlva - mondta Eugénie -, nagy szükségem van most támaszára.

- Bizony, szegény gyermekem - mondta des Grassins-né.

- Ezzel mit akar mondani? - kérdezte Grandet kisasszony és a plébános.

- Azt hiszi, nem tudom, hogy az unokaöccse visszatért, és házasságra lép d'Aubrion kisasszonnyal?... A nők szemfülesek ám!

Eugénie elpirult, és megnémult, de eltökélte, hogy ezentúl olyan érzéketlen nyugalmat eröltet magára, mint egykor az apja.

- Úgy látszik, asszonyom - válaszolta gunyoros hangon -, hogy én nem vagyok szemfüles, mert nem tudom, miről beszél. Beszéljen, beszéljen csak nyugodtan a tisztelendő úr előtt, hiszen tudja, hogy ő a lelki vezetőm.

- Nos, kisasszony, olvassa el, mit ír nekem des Grassins!

Eugénie az alábbi levelet kezdte olvasni:

Kedves feleségem, Charles Grandet megérkezett Indiából, egy hónapja Párizsban tartózkodik...

„Egy hónapja!” - döbrent meg Eugénie, és lehanyatlott a keze. Kis szünet után folytatta a levél olvasását.

...kétszer is előszobáznom kellett, mire beszélhettem ezzel a leendő d'Aubrion gróffal. Jóllehet egész Párizs a házasságáról beszél, és már ki is hirdették őket...

„Tehát amikor nekem írt, akkor már...” - mondta magában Eugénie.

Nem fejezte be a mondatot, nem kiáltott fel, ahogy egy párizsi nő tette volna: „A csirkefogó!” De ha szavakban nem fejezte is ki, mélyen megvetette Charles-t.

...ez a házasság még messze van; d'Aubrion márki nem adja a lányát egy csődbe ment ember fiához. Azért mentem el hozzá, hogy elmondjam, a nagybátyja meg én milyen odaadóan intéztük az apja ügyeit, milyen ügyes manőverekkel tudtuk mindmáig féken tartani a hitelezőket. Hát ennek a kis pimasznak volt képe azt válaszolni nekem, nekem, aki öt éven át éjjel-nappal az ő érdekében, az ő becsületéért fáradoztam, hogy az apja ügyei nem tartoznak rá! Ha ügyvéd volnék, harminc-negyvenezer frank tiszteletdíjat követelhetnék tőle, a tartozások összegének ennyi az egy százaléka. De várjon csak! Törvény szerint egymillió-kétszázezer frankkal tartozik a hitelezőknek, és én kimondatom a csődöt az apja ellen. És annak a vén kajmán Grandet-nak a szavára vettem a kezembe ezt az ügyet, a család nevében tettem ígéreteket. Lehet, hogy d'Aubrion gróf úr vajmi keveset törődik a becsületével, de én a szívemen viselem a magamét. Ennek megfelelően fogom megmagyarázni a helyzetemet a hitelezőknek. Hanem azért túlságosan tisztelem Grandet kisasszonyt, akivel kapcsolatban boldogabb időkben házasságra is gondoltunk, semhogy cselekedjek, mielőtt te meg nem beszéled vele a dolgot...

Eugénie nem olvasta tovább, fagyosan visszaadta a levelet des Grassins-nénak.

- Köszönöm - mondta -, majd meglátjuk...

- Mintha megboldogult apját hallanám - mondta des Grassins-né.

- Asszonyom, ön nyolcezer-száz frankkal tartozik nekünk - mondta neki Nanon.

- Igaz, legyen szíves jöjjön velem, Cornoiller-né!

- Tisztelendő úr - szólalt meg Eugénie, és hangjának nemes nyugalmat kölcsönöztek föltululó gondolatai -, bűn-e, ha a házasságban is megőrizzük szüzességünket?

- Ez lelkiismereti kérdés, nem tudom a megoldását. Ha tudni akarja, mit gondol erről a kérdéstről *De matrimonio* című summájában a híres Sanchez,¹⁴ holnap megmondom önnek.

A plébános eltávozott. Grandet kisasszony felment apja dolgozószobájába, és ott töltötte magányosan az egész napot, még vacsorázni sem ment le, pedig Nanon eleget unszolta. Csak este jelent meg, amikor körének állandó tagjai sorra megérkeztek. Grandet-ék szalonja sohasem telt meg annyira, mint ezen az estén. Charles hazatérésének és ostoba árulásának a híre már az egész városban elterjedt. A vendégek felcsigázott kíváncsisága azonban nem elégitett ki. Eugénie felkészült rá, és uralkodott magán, a belsejében kavargó kegyetlen érzések nem törtek át arca nyugalmán. Arra is képes volt, hogy mosolygósan viszonzza azoknak a vendégeknek a búbánatos szavát, tekintetét, akik így akarták részvétüket kinyilvánítani. Egyszóval, Eugénie az udvariasság fátylába tudta rejteni boldogtalanságát.

Kilenc óra tájt véget ért a kártyaparti, a játékosok felálltak az asztaltól, kiegyenlítették tartozásukat, és a beszélgetők csoportjához csatlakozva a whistparti utolsó ütéseit vitatták meg. Abban a pillanatban, amikor az egész társaság felkerekedett, hogy távozzék a szálából, olyan drámai fordulat következett, amelytől nemcsak Saumur, hanem az egész környék, a négy szomszédos járás is visszhangzott.

- Maradjon, elnök úr! - mondta Eugénie de Bonfons úrnak, amikor látta, hogy az veszi a botját.

Senki sem akadt a népes társaságban, akit e szó meg ne döbbsentett volna. Az elnök elsápadt, le kellett ülnie.

- Az elnöké a sok millió - mondta Gribeaucourt kisasszony.

- Minden világos, de Bonfons elnök egybekel Grandet kisasszonnyal - kiáltotta d'Orsonvalné.

- Íme, a játszma legszebb ütése - mondta az abbé.

- Ez aztán a *nagyszlem* - mondta a közjegyző.

Mindenkinek volt egy szava, egy élce, mindenki a milliók szobortalapzatán állva látta maga előtt az örökösöt. A kilenc évvel azelőtt elkezdődött dráma eljutott a végkifejletig. Egész Saumur füle hallatára azt mondani az elnöknek, hogy maradjon, nemde a házassági szándék közhírré tétele? A kisvárosokban olyan szigorúan ügyelnek az illemszabályokra, hogy effajta megszegésük ünnepélyes ígéretszámba megy.

- Elnök úr - szólalt meg felindult hangon Eugénie, amikor magukra maradtak -, jól tudom, mi tetszik rajtam önnek. Esküdjék meg, hogy egész életemre meghagyja a szabadságomat, hogy sohasem hivatkozik egyetlen házasság adta jogára sem, és az öné a kezem. Várjon - mondta, amikor látta, hogy a férfi letérdel elé -, még nem fejeztem be. Nem áltathatom önt, uram. A szívemben elfojthatatlan szerelem él; a férjemnek hát nem ajánlhatok fel más érzelmet, csak a barátságot: se a férjemet nem akarom megsérteni, se a szívem törvényeit nem akarom áthágni. És csak egy óriási szolgálat árán nyerheti el a kezemet és vagyonomat, uram.

¹⁴ Tomás Sanchez (1550-1610): spanyol jezsuita. Idézett műve a házasságról meglehetősen sikamlós történeteket, fejtegetéseket tartalmaz; kizárólag gyóntatótársainak szánta.

- Mindenre kész vagyok - mondta az elnök.

- Itt van másfél millió frank, elnök úr - mondta Eugénie, és elővette a kebléből a Nemzeti Bank száz részvényének letétjegyét -, utazzon Párizsba, nem holnap, nem az éjszaka, hanem most azonnal. Keresse fel des Grassins urat, tudja meg tőle a nagybátyám összes hitelezőinek a nevét, hívja egybe a hitelezőket, és fizesse ki nekik a hagyaték minden tartozását, a tőkét az adósság napjától a visszatérítés napjáig esedékes ötszázalékos kamattal, végezetül pedig legyen gondja rá, hogy a kellő formaságok szerint a közjegyző által hitelesített általános nyugtát állítsanak ki. Ön bíró, ebben az ügyben csak önben bízom. Ön becsületes, lovagias férfi; az ön szavában bízva szállok hajóra, az ön nevének oltalmában hajózok végig az élet zátonyai közt. Kölcsönösen elnézők leszünk egymás iránt. Oly régóta ismerjük egymást, szinte rokonok vagyunk, tudom, hogy ön nem akar boldogtalanná tenni.

Az elnök örömtől és aggodalomtól remegve borult a gazdag örökös nő lába elé.

- A rabszolgája leszek! - mondta.

- Ha a kezében lesz a nyugta, uram - folytatta Eugénie, és hűvös pillantást vetett a férfira -, az összes adóslévéllal együtt elviszi Grandet unokatestvéremnek, és átadja neki ezt a levelet is. Visszatértek beváltom ígéretemet.

Az elnök megértette, hogy szerelmi bosszúnak köszönheti Grandet kisasszony kezét, iparkodott hát a lehető leggyorsabban végrehajtani a parancsait, nehogy a két szerelmes össze találjon békülni.

Amikor de Bonfons úr eltávozott, Eugénie a karosszékbe roskadt, és sírva fakadt. Sorsa beteljesedett. Az elnök postakocsira szállt, és a másnap este már Párizsban találta. Az érkezését követő délelőtt felkereste des Grassins-t. A bíró összehívta a hitelezőket annak a közjegyzőnek az irodájába, akinél a hitellevelek letétben voltak; az érdekeltek hiánytalanul meg is jelentek. Meg kell adni, hitelező létükre pontosak voltak. Akkor aztán de Bonfons elnök Grandet kisasszony nevében kifizette a tartozást az összes kamatokkal együtt. A kamatok kifizetése a párizsi üzleti élet egyik legmegdöbbentőbb eseménye volt akkortájt.

Miután a hivatalos nyugta elkészült és des Grassins megkapta azt az ötvenezer frankos összeget, amellyel Eugénie a szolgálatait jutalmazta, az elnök a d'Aubrion-palotába ment, s ott gondok között találta Charles-t. A fiatalember egy perce tért vissza lakosztályába az apósától: az öreg márki közölte vele, hogy csak akkor veheti el a lányát, ha Guillaume Grandet minden hitelezője megkapja járandóságát.

Az elnök először is az alábbi levelet nyújtotta át Charles-nak:

Kedves rokon!

De Bonfons elnök úr vállalta, hogy átadja önnek a nagybátyám valamennyi adósságának a kifizetését igazoló nyugtát és egy másikat, amelyben elismerem, hogy a megfelelő összeget öntől kaptam volt. Úgy hallom, csődöt emlegetnek! Arra gondoltam, hogy egy vagyombukott fia talán még el sem veheti d'Aubrion kisasszonyt. Hát igen, kedves rokon, ön jól ítélte meg a gondolkozásmódomat és viselkedésemet; én valóban csöppet sem illek a nagyvilági társaságba, erkölcsük, hűvös elméjük idegen tőlem, mellettem nem találná meg azokat az élvezeteket, amelyeket ön a nagyvilági életben keres. Éljen boldogul azok szerint a társadalmi szokások szerint, amelyeknek föláldozza ártatlan szerelmünket. Én nem nyújthatok tehát önnek mást, mint apja becsületét, hogy teljessé tegyem boldogságát. Isten vele, unokanővérében mindig hű baráttra számíthat.

Eugénie

Az okirat láttán a nagyravágyó fiatalember nem állhatta meg, hogy fel ne kiáltson; az elnök elmosolyodott.

- Majd kölcsönösen értesítjük egymást az esküvőnkéről - mondta.

- Á, nőül veszi Eugénie-t? Nahát, igazán örülök. Eugénie derék lány. - Hirtelen megvilágosodott az elméje: - De hát akkor Eugénie gazdag? - tette hozzá.

- Négy nappal ezelőtt még tizenkilencmilliója volt - mondta gúnyosan az elnök -, de mára csak tizenhét maradt belőle.

Charles bambán meredt az elnökre.

- Tizenhétmil...

- Úgy van, uram, tizenhétmilliója. Ha összeházasodunk, hétszázötvenezer frankos évi jövedelmet mondhatunk magunkénak, Grandet kisasszony meg én.

- Kedves rokon - mondta Charles, némiképp visszanyerve önuralmát -, mi majd egymás hóna alá nyúlhatunk.

- Rendben van - mondta az elnök. - Na és itt van még ez a ládika is, ezt is csak személyesen önnek adhatom át - tette hozzá, és letette az asztalra a piperekészletet tartalmazó kis dobozt.

- Nos, kedves barátom - szólt a szobába lépő d'Aubrionné, ügyet sem vetve Cruchot-ra -, ne csináljon gondot abból, amit az a szegény d'Aubrion mondott önnek, de Chaulieu hercegnő szédítette meg. Ismétlem, a házasságuknak semmi akadály...

- Semmi, asszonyom - felelte Charles. - Apám egykori hárommilliós tartozása tegnap óta ki van egyenlítve.

- Kézpénzben? - kérdezte a hölgy.

- Az utolsó fillérig az összes kamatokkal egyetemben; tisztára mosom apám emlékét.

- Micsoda ostobaság - kiáltott fel az anyós. Észrevette Cruchot-t, és Charles fülébe súgta: - Ki ez az úr?

- Üzleti megbízottam - válaszolta halkán Charles. A márkiné lenézően üdvözölte de Bonfons urat, és kiment.

- Máris egymás hóna alá nyúltunk - mondta az elnök, és vette a kalapját. - Isten áldja, rokon.

- Gúnyt űz belőlem ez a saumuri kakadu. Legszívesebben hathüvelyknyi pengét nyomnék a hasába.

Az elnök elment. Három nap múlva, Saumurbe visszatérve de Bonfons úr nyilvánosságra hozta Eugénie-vel való házasságát. Hat hónap múlva kinevezték az angers-i királyi törvényszék tanácsosává.

Mielőtt Eugénie elhagyta volna Saumurt, beolvasztatta az ékszereket, amelyek hosszú időn át oly kedvesek voltak a szívének, és unokaöccse nyolcezer frankját is rááldozva, egy szentségtartót csináltatott, ezt odaajándékozta a plébániatemplomnak, ahol oly sokat imádkozott Istenhez, *őérte*.

Idejét egyébként megosztotta Angers és Saumur között. Férje, aki bizonyos politikai körülmények között nagy szolgálatokat tett a királynak, elébb az ügyvédi kamara elnöke, majd néhány esztendő múlva a törvényszék elnöke lett. Türelmetlenül várta az új általános választásokat, mert be akart jutni a képviselőházba. Már a felsőházi tagságra áhítozott, és akkor...

- És akkor a királlyal is rokonságba kerül? - mondta Nanon, a hosszú Nanon, Cornoiller-né asszony, saumuri polgárnő, akivel úrnője közölte, milyen méltóságok várnak rájuk. Ámde de Bonfons elnök (végre sikerült megszabadulnia a Cruchot névtől) egyetlen nagyra törő tervét sem tudta megvalósítani. Egy héttel azután, hogy kinevezték Saumur képviselőjévé, meghalt.

Isten, aki mindent lát és aki sohasem sújt le igaztalanul, alighanem fondorlatai és jogászai ügyeskedései miatt büntette őt, mert az a *körültekingtő Cruchot* akképpen fogalmazta meg a házassági szerződést, hogy a két házasulandó fél, *amennyiben nem születik gyermekük, kölcsönösen, kivétel és fenntartás nélkül egymásra ruházza minden jószágát, ingó és ingatlan vagyonát, mellőzve a lajstrombavételezést, de ügyelve arra, hogy a fent említett lajstrombavétel elmulasztása miatt az örökösök ne támadtathassanak vagy a szóban forgó adományozólevelet ne használhassák arra, hogy... stb.* Ez a záradék kellő magyarázatot ad rá, miért volt de Bonfons elnök olyan állandó és mélységes tisztelettel de Bonfons-né kívánságai és magánya iránt. A nők úgy emlegették a törvényszéki elnököt, mint igen finom lelkű férfit, sajnálták, és gyakorta Eugénie bánatát és szenvedélyét kárhóztatták, úgy, ahogy a nők szokták vádolni egymást: olyan tapintatosan, hogy az felér a kegyetlenséggel.

- De Bonfons elnöké asszony bizonyára nagyon beteg, máskülönben nem hagyná magára az urát. Szegény asszonyka! Vajon felépül-e hamarosan? Mi baja lehet? Gyomorhurut? Rák? Miért nem megy orvoshoz? Egy ideje mintha megsárgult volna, a párizsi hírességekhöz kellene fordulnia. Miért is nem akar gyereket? Úgy hírlik, nagyon szereti a férjét, hogyan tagadhatja meg az örökös egy ilyen magas állású férfitől? Hát nem borzasztó? És ha netán ez csak holmi szeszély, az bizony elítélendő... Szegény elnök!

Azzal a kifinomult érzéssel, amelyet a magányos ember a töprengés hosszú óráival és az elébe kerülő dolgok éles megfigyelésével érlel magában, Eugénie, akit a balsors és újabb keletű tapasztalatai rászoktattak, hogy mindent kitaláljon, tudta, hogy az elnök a halálát kívánja, egyedül magának akarja a hatalmas vagyont, amelyet - a közjegyzőt és az abbét szeszélyes kedvében magához szólítván az Úr - a két nagybácsi hagyatéka tovább gyarapított. A gondviselés bosszút állt Eugénie-ért azon a férjen, aki nemtelen közönyösséggel, számító terveinek legfőbb zálogaként tisztelte az asszony nem csituló, reménytelen szenvedélyét. Ha Eugénie gyereket hozott volna a világra, füstbe mentek volna a törvényszéki elnök dédelgetett nagyravagyó tervei, önös reményei.

Isten tehát két kézzel szórta az aranyat rabnője ölébe, pedig azt hidegen hagyta az arany, a mennybe vágyott, kegyeletes és jó lélek lévén szent gondolatok között élt, és titkon szüntelenül a szegényeket gyámolította.

De Bonfons-né harminchárom éves korára özvegyült meg, évi nyolcszáz ezer frank a jövedelme, még mindig szép, de szépsége olyan, mint a negyven felé járó asszonyoké. Arca halovány, sima, nyugodt. Hangja, szelíd, áhítatos, viselkedése egyszerű. Magán viseli a fájdalom nemes jeleit, az olyan teremtés tisztaságát, akinek a lelkét nem sároztta be a világ, de a vénkisasszony merevségét is és azokat a kicsinyes szokásokat, amelyek a vidéki élet korlátoltságából fakadnak. Hiába a nyolcszáz ezer frankos évi jövedelem, úgy él, ahogy a szegény Eugénie Grandet élt, azon a napon fűt be először a szobájában, amikor annak idején az apja megengedte, hogy tüzet rakjon a szála kandallójában, és a fiatal évei életrendje szerint oltja is el a tüzet. Ugyanolyan ruhákban jár, mint régen az anyja. A saumuri ház, a naptalan, rideg, sötét, komor ház életének tükörképe. Eugénie gondosan felhalmozza jövedelmét, és még zsugorinak is tűnhetne, ha nem cáfolna rá a szóbeszédre azzal, hogy nemes célokra áldoz vagyonából. Kegyeletes és jótékony célú alapítványok, aggok menhelye, keresztény iskolák, bőkezűen támogatott könyvtár tanúsítja évről évre, hogy nem fősvény, mint ahogy némelyek állítják. A saumuri templomok néhány ékességüket neki köszönhetik. De Bonfons-né asszony, akit

gúnyból kisasszonynak neveznek, általában vallásos tiszteletet ébreszt. Ezt a nemes szívet, melyet mindig csak a leggyöngédebb érzelmek hevítettek, legyűrték a számító, emberi érdekek. Ez a fennkölt lélek sem szabadulhatott a pénz hideg fényétől, a pénz benne is gyanakvást ébresztett az érzelmekkel szemben, benne, aki csupa érzelem volt.

- Csak te szeretsz engem - mondogatta Nanonnak.

Ennek az asszonynak a keze kötözi be minden család titkos sebeit. Eugénie-t jótétemények sora kíséri a mennybe. Lelki nagysága elfeledteti gyarló neveltetését és fiatal éveinek szokásait. Ez hát a története annak az asszonynak, aki e világban él, de nem e világra való; arra teremtetett, hogy nagyszerű hitves és anya legyen, és se férje, se gyermeke, se családja.

Néhány napja új házasságot emlegetnek vele kapcsolatban. A saumuriek Froidfond márkiról beszélnek, a márki családja éppúgy igyekszik behálózni a gazdag özvegyet, miként valaha a Cruchot-k.

Nanon és Cornoiller állítólag a márki érdekeit képviselik; de ez merő koholmány. Sem a hosszú Nanonnak, se Cornoiller-nak nincs annyi esze, hogy fölfogja a világ aljasságát.

Párizs, 1833. szeptember.